

Opravičujemo se avtorjema in bralcem zaradi dveh hujših napak v zadnji številki Idrijskih razgledov (2/1973).

Naslov članka ing. Ivice Kavčič se pravilno glasi:

**RAZISKAVE V ZVEZI Z RAZPOREDITVIJO
ŽIVEGA SREBRA V EKOLOŠKIH SISTEMIH
IDRIJE IN NJENE OKOLICE.**

Avtor fotografij v članku OB PETNAJSTLETNICI JAMARKEGA KLUBA pa je dr. Jelko Podobnik.

Zadnja stran ovitka

SLIKARSKA KOLINIJA IDRIJA 73

JOSIP MRAK – KARTA IDRIJE 1744

IDRIJSKI RAZGLEDI 3/4 1973/LETNIK XVIII

Izdaja Mestni muzej v Idriji. Uredniški odbor: inž. Ivan Gantar, Jurij Bavdaž, Anton Bolko, prof. Vinko Cuderman, inž. Jože Čar, Damjan Flander, Srečko Logar, Silvij Jereb. Glavni in odgovorni urednik Jurij Bavdaž. Tehnična ureditev in ovitek: Silvij Jereb. Izdaja vsake tri mesece. Letna naročnina za ustanove in podjetja 16 din, za zasebnike 12 din. Posamezna številka 4 din. Poština plačana v gotovini. Naslov: Idrijski razgledi, Idrija, poštni predal 11, tel. Idrija 86-135, telegrami Muzej Idrija, tekoči račun pri SDK Idrija številka 52020-603-30832.
TISK O. S. IDRIJA

Revija sofinancira Republiška kulturna skupnost.

Dijaške organizacije v Idriji

4. AKADEMSKA «Prosveta»

Prva svetovna vojna se je končala. Stara avstro-ogrška monarhija se je sesula in na njenih ruševinah so zrastle nove narodne države. Med njimi tudi kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev.

V Idriji, skozi katero so se umikale razpadajoče avstrijske armade z zahodne fronte in bežale v notranjost nekdanje države, je bilo navdušenje nad razkrojem Avstrije in rojstvom nove Jugoslavije zelo veliko, toda kratkotrajno. Prebivalci mesta so z vso ihto zbili na tla velikega črnega dvoglavega orla na Uti, prepleskali prav takega sredi mesta nad gostilno, ki se je po njem imenovala, vrgli na tla doprsni kip cesarja Franca Jožefa, ki je dolgo let stal v veži mestne hiše, pred vhodom v kavarno, in vestno pospravili še druge spomine na stoletno mačeho. Najpomembnejše pa je bilo v tem zgodovinskem trenutku to, da je zletel z grajskega trona cesarsko kraljevi in klerikalski birič, dvorni svetnik Josip Billek, zagrizen češki Nmec. Njegovo aretacijo je po načelu Narodnega Sveta, ki ga je vodil prof. Dragotin Lončar, opravila Narodna straža, ki je skrbela v teh časih za red in varnost v mestu in okolici. Njen komandant je bil prof. Baltazar Baebler. Krvosesa idrijskih rudarjev so najprej zaprli v grajskih ječah, nato pa izgnali iz Idrije.

V svečanih povorkah «okoli Idrije» in na zborovanjih na mestnem trgu so govorniki vseh strank nastopali drug za drugim in navdušeno nazdravljali novi državi. Nekateri so sicer opozarjali tudi na treznost, saj je Jugoslavija komaj rojeno dete, ki si sama po sebi ne more kaj prida pomagati, in na potek dogajanj, ki niso povsem čista in jasna. Toda kdo bi o tem razmišljal! Množice so se valile po Novi cesti, skozi žgalnico, po Brusovšu na trg in se niso hotele raziti. Posebno živahno navdušenje je vladalo med mladino vseh šol, ki je v manifestacijah s slovenskimi in rdečimi zastavicami vzklikala svobodi.

Svoboda in navdušenje sta bili zelo kratkotrajni. Komaj so v glavnem izginili zunanji dokazi stoletne avstrijske vladavine v idrijskem kotlu,

to je trajalo vsega skupaj le dober teden, že so se z zahoda zgrnili nad dolino novi temni oblaki. Na dohodih v mesto so se pojavili z belimi zastavami v roki novi okupatorji Italijani. Skozi mesto so rinili, mimo Godoviča in Hotedrščice pa dospeli skoro do Vrhnike, kjer so jih komaj ustavili. Kasneje so se morali od tam umakniti proti Logatcu in še iz Hotedrščice, tako, da so ostali pred Godovičem.

Tu je rapalska pogodba 12. novembra 1920 za polno četrstoletje zacementirala novo državno mejo med Italijo in Jugoslavijo. Idrija je ostala pod Italijo. Življenje v dolini se je moralo preusmeriti proti zahodu in vzeti slovo od življenja onstran Ravnika nad Hotedrščico. Meja se je vedno bolj zapirala, dokler se pod fašizmom njena vrata niso povsem zaprla in popolnoma ločila Slovence ob Idrijci in Soči od njihovega narodnega debla.

Svobodni prebliski nad idrijsko kotlino so zdramili tudi srednješolsko mladino domače realke. Vsa štiri leta vojne je bila utesnjena v avstrijsko patriotično in katoliško pobarvano versko vzgojo. Edina organizacija, ki je živela tudi med vojno, je bila Marijanska kongregacija (Marijina družba). V njej so se zbirali tudi idrijski srednješolci, vendar v zelo skrčenem številu. Ko je šinil žarek novih časov tudi nad Idrijo, so se vrste realčanov v tej organizaciji hitro zrahljale in razredčile.

Med idrijsko srednješolsko mladino je prišlo do močne diferenciacije. Na eni strani je ostala MD, na drugi pa je oživljeno Telovadno društvo «Sokol» pritegnilo v svoje vrste mnogo mladine, ki se v okviru stare organizacije ni počutila svobodno. Tej mladini je postal «Sokol» prvo zavetišče, dokler niso dozoreli pogoji za samostojno organizacijo. Na to pa ni bilo treba dolgo čakati.

Kaj kmalu po končani vojni so se višješolci že začeli združevati v prve dijaške kulturne organizacije, v dijaške krožke. Spomin na predvojne revolucionarne krožke še ni povsem zbledel. Močan je bil še njihov vpliv, mikaven vzgled. Povojnim dijaškim organizacijam so bile te organizacije še vedno vzor. Posnemale so jih in se učile na njihovih izkušnjah, tipale po uhojenih poteh, pri tem pa se prilagajale novim, spremenjenim življenjskim pogojem in tokovom.

Ni poteklo več kot dobro leto tuje okupacije, že je 11. aprila 1920, potem ko je splahnelo vsako upanje, da se bo meja premaknila čez Idrijo proti zahodu, pognala v kotlu prva dijaška organizacija. Bila

je to prva idrijska tajna dijaška organizacija pod Italijo. Dijaški klub «Vesna» so ustanovili šestošolci. Delo novega kluba je v glavnem šlo po sledih predvojnih dijaških organizacij: izobraževanje, predavanje, izleti, izdajanje dijaškega glasila. «Prve cvete», leposloven in znanstven list, so razmnoževali s hektografom.

«Vesna» je bila pravzaprav prvi ogelni kamen. Kmalu so nastale še druge organizacije idrijske študirajoče mladine. Čez leto dni je pognala prve poganjke «Prosveta», katere osnovna zamisel je zbrstela med člani «Vesne», pognala pa na svobodnih tleh nove vseučiliščne Ljubljane, kamor so se obrnili idrijski abiturienti po prvi svetovni vojni.

Ljubljani je svoboda prinesla prvo slovensko vseučilišče. Zaradi njene bližine je nova ustanova postala pravična tudi za prve povojne idrijske absolvente domače realke. Nič več ni bilo treba na daljni Dunaj, v Gradec, Prago, Brno in druga mesta na severu. Sedaj je stala slovenska univerza na pragu idrijskega sveta. Znano nam je že, da se je idrijski mestni zastop že pred vojno pridružil zahtevam po najvišji kulturni slovenski ustanovi v središču slovenske dežele.

Idrijska realka je kljub državni pregradi pri Hotedrščici živela naprej, v njej se je zbirala slovenska mladina s celotnega okupiranega ozemlja ob Soči. Prva leta po okupaciji je število učencev, pa tudi maturantov, rastlo. V letu 1921 je število maturantov doseglo najvišjo točko v vsem četrstoletnem realčnem življenju. Med njimi je bilo lepo število domačinov-Idrijčanov. V letih 1919 do 1922 je maturiralo okoli trideset domačih študentov in od teh se jih je petindvajset odločilo za študij na ljubljanski univerzi. To usmeritev je trenutno še dopuščala kolikor toliko odprta meja, navdušenje za študij v bližini domačega kraja pa je pogojevalo geslo, da je slovenskemu narodu v Italiji potrebna domača inteligenca. Mladina naj ostaja doma in tu služi svojemu narodu, ki ga je usoda pahnila v nič kaj svetlo perspektivo. Toda pogoji za odhajanje na študij v Ljubljano so hitro slabšali. Meja se je vedno bolj zapirala in se pod fašizmom dokončno popolnoma zaprla. Perspektive mladih inteligentov so se ožale, možnosti za zaposlitev pa zdrsnile na ničlo.

Ob popolnoma zaprti državni meji in zaradi postopnega ukinjinja realke od leta 1923 dalje je število dijakov in število maturantov začelo usihati. Le-ti pa se niso več obračali k univerzi v Ljubljani, pač pa so

po sili razmer odhajali na italijanske univerze. Tega pa si niso mogli privoščiti vsi, temveč le premožnejši, nekateri pa ob skromnih podporah Dijaške Matice v Trstu. Takih idrijskih visokošolcev pa v vseh letih, ko je zaživela in odmirala realka, ni bilo veliko.

Zaradi razmer pod novim gospodarjem je med idrijskimi visokošolci v Ljubljani kmalu splahnelo upanje na povratek domov, zato so se skoro vsi izrekli za jugoslovansko državljanstvo, ki ga je bilo v prvih letih lahko dobiti kar za opcijo. Tako so se za njimi dokončno zaprla vrata v okupirano rodno zemljo.

Peščica idrijskih maturantov — domačinov, ki se je napotila na italijanske univerze, pa se je razkropila. Nekateri so kmalu opešali in se podali v Jugoslavijo, da bi tam nadaljevali s študijem ali pa vstopili v primerne službe. Na italijanskih univerzah jih je diplomiralo le zelo skromno število; bila je to v glavnem skupinica živinozdravnikov, ki pa so se po diplomi prav tako zatekli v Jugoslavijo in se tam zaposlili.

Tako je bila Idrija ob vso mlado inteligenco. Smrt realke je leta 1926 postavila temu problemu samo še piko na i.

Ob taki usodi realke, njenih dijakov in visokošolcev, ob negotovem beganju mlade idrijske inteligence čez mejo, za kruhom, je razumljivo, da društveno življenje ni moglo biti ne urejeno ne perspektivno. Vendar pa sta prav v tem kratkem obdobju petih, šestih let pognali zadnji organizaciji, visokošolska in srednješolska. Čeprav je bila njuna rast v danih razmerah slabotna, sta odigrali pomembno vlogo ne samo med mladino, ampak tudi v življenju našega mesta.

Prvi idrijski visokošolci na ljubljanski univerzi so se lotili priprav za ustanovitev svoje organizacije s polnim zanosom in v zavesti, da so svojemu narodu marsikaj dolžni in da ga v novih in težkih razmerah ne morejo in ne smejo pustiti osamljenega. Sprevideli so nujnost kulturnega dela, da bi pomagali zavreti potujčevalno poplavo, ki je grozila z zahoda. Z organizacijo pa so hoteli pomagati tudi sebi. Zadnji, dobrodelni namen organizacije, je bil seveda bolj le pretveza, za katero so skrili svoje prave namene pred tujo oblastjo. Domačijo je od slovenske skupnosti odrezala državna meja, vanjo je vdiral in se vseljeval tujec, grozilo ji je trdo življenje in težak boj za obstanek — vse to je narekovalo enotno organizacijo vseh idrijskih visokošolcev. Od prvega raz-

cepa, ki ga je prinesla enotedenska svoboda ob razsulu Avstrije in ustanovitvi Jugoslavije, je bilo treba kreniti nazaj k enotnosti, ki jo je zahtevala predvsem prisotnost tujca in njegovi raznarodovalni nameni.

28. februarja 1921 so se idrijski visokošolci na pobudo Danila Pirca prvokrat sestali v Ljubljani. Na sestanku so razpravljali o ustanovitvi organizacije na domačih tleh. Iz svoje srede so izvolili pripravljalni odbor. Odbor se je nato sestel že 3. marca v kavarni hotela «Slon» in se konstituiral. Za predsednika odbora so izvolili Danila Pirca, za podpredsednika Antona Kacina, za tajnika Kajetana Gantarja, za gospodarja Iva Lapajneto in za blagajnika Ivana Bernika. Seji odbora je prisostvoval tudi Zorko Jelinčič kot organizator prosvetnega dela na okupiranem ozemlju. Jelinčič je tudi še nadalje sodeloval pri vseh pripravah za ustanovitev idrijske visokošolske organizacije.

Pripravljalni odbor je bil sestavljen v znamenju politične enotnosti. Ker so želeli, da bi organizacija delala javno, je bila prvenstvena naloga pripravljalnega odbora sestaviti društvena pravila in izbrati ime novi organizaciji. Pri sestavljanju besedila pravil so bili zelo previdni, saj so računali z možnostjo, da italijanske oblasti pravil sploh ne bodo potrdile. Po daljših razpravah so sklenili, da je treba ustanoviti visokošolsko podporno društvo «Prosveta». Menili so, da tako ime ne bo dražilo oblasti, saj je že iz naslova razviden človekoljuben značaj organizacije.

Dogovorili so se tudi, naj ne gre za povsem novo društvo niti za povsem nova pravila. Kaj novega bi bilo najbrž popolnoma nemogoče ustanavljati. Odločili so se za naslonitev na predvojno sorodno organizacijo, katere duh se je še vedno čutil in katere bogata knjižnica in ves inventar so bili živo pričujoči. Poiskati je bilo treba pravila te organizacije in jih prilagoditi novim časom in razmeram. Tako ne bi šlo za ustanovitev docela novega društva, ampak za oživitev starega predvojnega, ki so ga odobrile še avstrijske oblasti. To dejstvo bo povedalo italijanskim oblastem, da društvo ni nevarno, saj so ga odobrile celo avstrijske oblasti. Tako bi srečno prodrli skozi čeri in prišli do oblastnega priznanja. Tudi o poslovniku so govorili na tem prvem sestanku in poverili podpredsedniku nalogo, da ga sestavi. Pri sestavljanju tega je bilo treba računati s tujo oblastjo. Zato so ugibali, ali naj se odločijo za en poslovnik ali dva, od katerih eden bi bil za oblasti, drugi za notranje

potrebe organizacije. Zmenili pa so se, da bodo sestavili samo en poslovnik.

Novemu društvu so določili osnovni namen in mu postavili sledeče kulturne naloge: predavanja, prireditve v Idriji in okolici, reševanje gmotnega vprašanja članov, vzdrževanje vezi z Jugoslavijo in organiziranje idrijskih srednješolcev. Formalne zadeve z oblastjo so hoteli opraviti čimprej, da bi društvo lahko začelo z delom že v glavnih počitnicah leta 1921.

Pripravljalni odbor je imel še tri seje in sicer 11., 13. in 24. marca. Prva in druga sta bili še v Ljubljani. Na zadnji seji v Ljubljani so ob navzočnosti Zorka Jelinčiča razčiščevali status predvojne visokošolske «Prosvete». Od nekdanjih članov te organizacije so zvedeli, da le-ta ni bila povsem samostojna, ampak le odsek Ljubljanske «Prosvete», zato ni imela svojih posebnih pravil. Zadeva se je spet zapletla. Društvena pravila so morali v celoti prilagoditi novim časom.

Naslednja, tretja seja, je bila že v Idriji, v prostorih Delavskega bralnega društva pri Deželu. Tedaj so prevzeli celotni inventar predvojne «Prosvete» in vendarle odkrili njena pravila. Preredelali in popravili so jih. O pravilih naj bi najprej razpravljal članski sestanek, za tem pa občni zbor, ki bi ga sklicali za 25. april.

Na občnem zboru, ki je bil dejanski ustanovni občni zbor, je o delu pripravljalnega odbora poročal predsednik Danilo Pirč. Zbor je sklenil ustanoviti Akademsko podporno društvo «Prosveta» in sprejel pravila. Na občnem zboru je bilo navzočih 18 visokošolcev. Za predsednika so ponovno izvolili Danila Pirca. Novi odbor je imel nalogo, da takoj po občnem zboru predloži pravila italijanskim oblastem v potrditev. Želeli so, da bi bila pravila potrjena še pred počitnicami.

Do občnega zbora in še po njem do velikih počitnic so bili člani novega društva samo visokošolci. V tem času pa je Udruženje Jugoslovanskih akademikov v Ljubljani sklenilo, da je treba v Julijski krajini vključiti vse študentske sile v enotno organizacijo: visokošolce in višješolce vseh srednjih šol na okupiranem ozemlju.

Na podlagi takega sklepa Udruženja je bilo treba sklicati nov občni zbor «Prosvete» in izvesti prvo reorganizacijo društva. Občni zbor je bil 13. julija 1921 v društvenih prostorih Delavskega bralnega društva.

Na dnevnem redu je bila razprava o spremembi pravil. Iz naziva organizacije je izpadel akademski naslov in v novi odbor so vstopili tudi srednješolci-realčani. Srednješolci so v odboru zasedli le podrejene funkcije, v javnosti niso smeli nastopati kot društveni funkcionarji. To je bilo razumljivo in opravičljivo. Hoteli so se izogniti sporom z oblastjo, šolsko in politično. Na zasedenem ozemlju so namreč še vedno veljali stari avstrijski zakoni, po katerih srednješolci niso smeli biti člani javnih društev, niti jih niso smeli ustanavljati. «Prosveta» je po tem občnem zboru postala splošna dijaška organizacija, toda samo na znotraj, ne pa tudi navzven. V svoje vrste je vključevala samo domače visokošolce in srednješolce-realčane.

Prva seja odbora v novem sestavu je bila 15. julija 1921 v društvenih prostorih. Na seji so razdelili odborniške funkcije. Mesto predsednika, podpredsednika in ostale glavne funkcije so pripadle visokošolcem, srednješolci pa so se morali zadovoljiti samo z namestniškimi. Predsednik je ostal še naprej Danilo Pirc, podpredsedništvo je prevzel Franc Uršič, tajniška bremena pa je obdržal Roman Poniž, ki je to funkcijo opravljal v glavnem skozi vse najvažnejše obdobje «Prosvete». Vseh odborniških funkcij je bilo devet. Pet so jih zasedli visokošolci, štiri pa realčani. Blagajniško in knjižničarsko mesto sta zasedla visokošolca Albin Pelhan in Ivo Lapajne, funkcije drugega tajnika, drugega blagajnika in pomožnih knjižničarjev pa so prevzeli srednješolci: Ivo Rupnik, Lado Božič, Rafael Kobal in Peter Kenda.

Društvo je začelo svoje življenje na osnovah politične enotnosti in nadstrankarstva. Vključevalo je dijake in študente vseh svetovnih nazorov in političnih prepričanj. Tako je bil v prvem odboru tudi zastopnik katoliškega dijaštva. Tudi vodstva odsekov so prevzeli visokošolci. Odseki so bili: dramski, pevski, tamburaški in literarni. Za vodjo literarnega odseka že bil izvoljen Ante Kacin, ki pa mesta ni sprejel, nakar je prevzel Kajetan Gantar.

Društvena pravila je odbor kmalu predložil oblastem, toda generalni civilni komisariat za Julijsko krajino v Trstu jih je zavrnil z utemeljitvijo, da niso napisana v pravilni italijanščini. Menil pa je, da lahko društvo kljub temu nemoteno deluje, dokler pravila ne bodo potrjena.

Na prvi odborovni seji je predsednik Danilo Pirc še enkrat razložil in poudaril glavne naloge društva: širjenje prosvete in borba za ohranitev

telesno in duševno zdravega slovenskega naroda v Julijski krajini. Društveno delo je tako steklo. Odbor se je moral še naprej ubadati s pravili in poslovníkom, odpirale pa so se tudi druge naloge, tako v delu odsekov kot v organizacijskem pogledu (vključevanje visokošolcev iz Črnega vrha, Godoviča in Cerkna). Z delom so nastopale tudi težave. Na realki so se dogajale stvari, ki niso bile v skladu z narodno častjo in moralo dijakov. Društvo ni moglo mimo vsega tega. O dogajanjih na realki je razpravljaj najprej odbor, da je treba stvari na realki urediti in «očistiti plevel iz možganov mehkužcev in mlačnih rojakov». Sklenili so voditi evidenco dijakinj, ki so potrebne prevzgoje.

Drugi, težji problem je bil politične narave. V društvenih prostorih se je na knjižni omari nekega dne pojavil plakat, ki je vabil na socialni tečaj na Otlíci. V društvu je zavreščalo. Odbor je ocenil vabilo kot strankarsko in sklenil, da se v društvu ne sme izvajati propaganda niti za udeležbo na tečaju, niti proti njej.

Druga stvar, ki je morila odbor, je bilo vprašanje vodstva literarnega odseka, ki je bil še vedno brez vodstva. Tudi Kajetan Gantar, prav tako iz vrst katoliških dijakov kot Ante Kacin, ni hotel sprejeti načelstva. Svoje odklonilno stališče je zagovarjal s trditvijo, da bi moral odsek voditi po načelih in v duhu svojega katoliškega svetovnega naziranja. Dodal pa je še, da katoliški dijaki na ljubo «Prosveti» ne bodo likvidirali svoje organizacije, ki ima že razvite mnoge dejavnosti, kot so petje, dramatika in drugo. Stvar se je hudo zapletla in o njej je moral spregovoriti članski sestanek.

V tem času so tekle v društvu tudi priprave za prvo prireditev. Priprave zanjó so stekle že med šolskim letom v Ljubljani. Tam so imeli tudi že vaje za Jurčičevega «Tihotapca». V Idriji so dramó samo še pilili in izpopolnili z igro statistik. Priprave za igro so potekale v znamenju velikanske volje do dela in plamtečega idealizma. Vseskozi pa so jih ovirale velike težave. Igralci so bili prepuščeni samim sebi. Poklicnega režiserja niso mogli dobiti. Režiserja obeh političnih strani — Karel Treven od Katoliške družbe in Filip Vidic od Dramatičnega društva — sta odklonila pomoč. Končno pa je priskočil na pomoč Polde Pivk, član sokolskega društva. Tudi vsa garderoba in ureditev dvorane je padla na ramena igralcev in članov.

Prava javna predstava »Tihotapcev« je bila 6. avgusta 1921 v rudni-

škem gledališču. Prireditvev je vrgla 935.40 Lir dohodka. Igro naj bi uprizorili tudi po okoliških vaseh.

Takoj naslednji dan po prireditvi je bil članski sestanek «Prosvete». Na sestanku se je razbesnel oster besedni boj med skupino katoliško usmerjenih in ostalimi člani, ki so z odborom vred stali na stališču, da mora društvo ostati nepolitično in nadstrankarsko. Položaj v društvu je bil tako napet, da je postajalo jasno, da bo prišlo do notranjega razcepa. Burnega sestanka se je udeležilo 32 članov.

Predsednik društva Danilo Pirc je najprej prebral vabilo na tečaj na Otlici, ki so ga katoliški dijaki pribili na društveno omaro in vprašal navzoče, ali se bodo tečaja udeležili ali ne. Potem pa je še dodal, da je poziv, ki vabi Tyršene fante na svobodomiselni tečaj. Tudi ta oglas bi bil političen in strankarski, kot je oni, ki vabi na tečaj na Otlici.

Po uvodnih besedah predsednika se je razvil dolg besedni dvoboj med njim na eni in Antejem Kacinom ter Kajetanom Gantarjem na drugi strani.

Predsednik je vztrajal, da je «Prosveta» nadstrankarska organizacija in da zaradi tega ne more in ne sme članov odvracati od udeležbe na tečaju, ki je izrazito katoliškega značaja, niti ne more in ne sme priporočati udeležbe. Sleherni član ima popolno svobodo odločanja. Z istega stališča je kritiziral voditelje slovenskega naroda v Julijski krajini, Ščeka, Betežnika, Besednjaka in Rejca, ki ne bi smeli nastopati kot nosilci svetovnih nazorov.

Ante Kacin je v odgovoru zagovarjal kulturno diferenciacijo, ki da narodni stvari prav nič ne škoduje, le koristi. Če obstaja diferenciacija, obstaja tudi konkurenca in z njo tekmovanje; vsaka stran hoče prekositi svojega nasprotnika. Narodnim voditeljem, je dejal, pa ne more nihče nič očitati, saj je bil od naroda izvoljen samo Virgilij Šček, ostali pa ne. Predsednik pa je sodil, da lahko brez pomisleka štejemo k narodnim voditeljem tudi glavnega urednika tržaške «Eдинosti», ki je glasilo slovenskega primorskega ljudstva. Uredniku prav tako ne bi bilo prav, če bi ravnatelj lista propagiral določen svetovni nazor. Prav vsi primorski voditelji morajo biti in ostati nadstrankarski.

Kacin je nato razpravo spet usmeril na socialni tečaj. Povedal je, da so dijaki povabili znane osebnosti, naj jim predavajo o komunizmu, o

krščanskem socializmu. To ni prav nič čudnega in napačnega, je utemeljeval, saj je celo politično društvo «Edinost» v začetku italijanske okupacije sprejelo program Slovenske ljudske stranke (katoliške). Menil je, da že pred vojno, med njo in po njej ni imela slovenska politična stranka svojega programa, le Slovenska ljudska stranka je bila izjema. Predsednik je ponovno pribil, da vabi plakat Krefove fante, naj sejejo med primorskim ljudstvom katoliško kulturo. «Mi in naše društvo», je dejal, «pa ne bi smeli delati med primorskim ljudstvom na osnovi nekega svetovnega nazora».

K besedi se je oglasil še drug zastopnik katoliških dijakov Kajetan Gantar, ki je vrgel na dan Kreka, Tyrša in Fuegnerja. Besedni boj se je nadaljeval o vlogi obeh ustanoviteljev sokolstva in o tem, ali mora biti najprej zdravo telo in šele nato zdrav duh ali obratno. Ko so bili izčrpani dokazi in utemeljevanje z ene in druge strani, je razprava spet krenila k notranjim društvenim razmeram. Predsednik je pozval oba zastopnika katoliških dijakov, naj med svojimi somišljeniki agitirata za redno udeležbo pri delu v odsekih in v društvu.

Toda Gantar ga je opozoril, da imajo katoliški dijaki svojo katoliško dijaško organizacijo, ki je bila ustanovljena pred «Prosveto» (Mislil je na dijaško Marijansko kongregacijo, ki je bila ustanovljena zadnja leta pred vojno in srečno preživela vsa štiri leta vojne, medtem ko so ostale dijaške organizacije ob izbruhu vojne morale po sili razmer nehati živeti).

Navajal je, da ima tudi katoliška organizacija številne odseke in da je nikakor ne morejo na ljubo Prosveti likvidirati, saj je za njen razpust potrebno dovoljenje samega papeža v Rimu.

Predsednik društva je spet poudaril, da ni dobro, če se kulturne sile cepijo v takem položaju, v kakršnem je slovesko ljudstvo v Italiji. Razumljivo pa mu je bilo, da dijaki, ki delajo v katoliški organizaciji, ne morejo delati tudi v «Prosveti». Menil pa je, da bi skupno lahko gojili petje, glasbo, dramatiko in še kaj. Končno pa je naravnost vprašal zastopnike katoliškega dijaštva, naj jasno in odkrito povedo, ali mislijo katoliški dijaki sploh še sodelovati v «Prosveti».

Ante Kacin je predsedniku odvrnil, da je povsem jasno, da vsi člani ne morejo delati v dveh sličnih odsekih, da pa obstaja možnost, da bi nekateri posemezniki delali tu in tam. Naperil pa je svojo ost proti

knjižnici «Prosvete». Trdil je, da je knjižnica izrazito svobodomiselna. Katoliški dijaki potrebujejo drugačnih knjig. Da bi prišli do njih, morajo prirejati gledališke predstave in si tako pridobiti potrebna finančna sredstva. Tudi udeležence tečaja na Otlici bo treba materialno podpreti. Denar bodo dobili le z gledališkimi prireditvami. Čeprav je društvo «Prosveta» podporno društvo, bi vendar v te namene prav gotovo ne prispevalo nekaj sto lir, tudi če bi jih zahtevali.

Tako se je končal prvi napad katoliških dijakov na «Prosveto» in njenó nepolitično in nadstrankarsko usméri tev. Jasno je bilo, da zadeva ni končana in da se bo razvijala v smeri ločitve katoliških dijakov od ostalih idrijskih dijakov in «Prosvete».

Naslednji napad na društvo so katoliški dijaki izvedli že na istem sestanku, pri naslednji točki dnevnega reda. Z ostro kritiko so nastopili proti uprizoritvi Jurčičevega «Tihotapca». Očitali so, da je bila uprizoritev igre zelo slaba, pod vsako kritiko, zlasti glede na to, da so igrali visokošolci in srednješolci. Nosilec glavne vloge da se je obnašal kot meščan ne kot kmet. Tudi ostale vloge da so bile v glavnem slabe. Slaba pa je bila tudi izgovorjava. Le do redkih igralcev je bila kritika nekoliko prizanesljivejša. V celoti pa je bila po mnenju kritikov prireditev slaba tudi zaradi prevelike naglice, s katero je stvar prišla na oder. Obramba prireditve je izzvenela v opravičilo, da društvo nujno potrebuje denar, da je bil režiser na razpolago samo v večernih urah in da so bili igralci prepuščeni sami sebi.

Nadaljnja strupena ost katoliških dijakov je bila uperjena zoper društvene podpore. Predsednika in odbor so vprašali, kam bo šel denar, ki ga je društvo dobilo od igre. Na plakatih piše, da je namenjen dijaškim podporam, toda «Prosveta» ni doslej podelila še nobene podpore, čeprav je to njen glavni namen.

Predsedujoči je očitek zavrnil, kot neumesten, ker vsi dobro vedo, da se društvo imenuje podporno le zaradi oblasti, da bi čimprej izdale dovoljenje za javno društveno delo.. Društvo doslej sploh še ni imelo nobenih sredstev za podeljevanje podpor. To možnost je dala šele prva prireditev pred nekaj dnevi.

Opozicija je nadaljevala z izpadi. Iz orožarne je privlekla tudi dogodke z društvenega izleta na Gore, ki ga je priredil godbeni odsek. Godba je sodelovala pri prireditvi tamkajšnjega prosvetnega društva, ki je upri-

zorilo igro «Lovski tat». Poleg godcev so se izleta udeležili tudi drugi člani.

Predno pa so prišli k obravnavi zadeve, je Kacin zahteval, naj se sestanek proglasi za zaprtega, dijakinje naj zapuste sestanek.

Za zaprtimi vrati je o izletu poročal predsednik. Ugotovil je, da so se na izletu dogajale nekatere stvari, ki niso dijakom primerne. Sam je kritično priznal, da je k temu tudi sam prispeval, ker se je malce opil.

Tožitelj udeležencev izleta Ante Kacin je nato zahteval sklicanje častnega razsodišča, ki naj razpravlja o dogodkih, ki da niso bili v skladu z akademsko častjo. Pozval je društvenega predsednika, naj začasno odstopi, sestanek pa naj dalje vodi podpredsednik. Kacin je menil, da je zadeva važna in nujna in je v interesu vseh, da se čimprej reši. Predlagal je, naj se sestanek spremeni v izredni občni zbor, ki naj izvoli častno razsodišče.

Izredni občni zbor je imel samo eno točko dnevnega reda: izvolitev častnega razsodišča. Tožitelj je v imenu somišljenikov predlagal za člana razsodišča Kajetana Gantarja, druga stran in obtoženci pa Romana Poniža. Za predsednika razsodišča je vsaka stran predlagala svojega kandidata: tožitelji srednješolca Adija Grudna, toženci pa akademika Franca Kenda. Izvoljen je bil zadnji.

Častno razsodišče se je sestalo 20. avgusta 1921 in po razpravi izreklo ostre kazni vsem članom, ki so se na izletu na Gore opijanili.

Po vsem tem se je društvo znašlo v zelo težavnem položaju. Na dlani je bilo, da je razkol v društvu pred durmi, posledice pa bodo velike težave, ki spremljajo take dogodke in pretrese.

Takoj zatem se je sestel društveni odbor in analiziral stanje v društvu. Ugotovil je, da so v društvu člani, ki mu hočejo samo škodovati. Da bi onemogočili tako razdiralno delo, je odbor sklenil popraviti in dopolniti pravila in poslovnik. Ker pa je bil med obsojenci tudi sam predsednik, je bil neizbežen njegov odstop, ki ga je odbor tudi sprejel. Za predsednikovim odstopom je podal odstavko tudi ostali odbor, na katerega so že padali očitki, da ne dela dobro. Odbor pa je sklenil sklicati izredni občni zbor. Zbor naj bi obravnaval nastale razmere v društvu, vprašanje podpor, tako imenovano žensko vprašanje ter izvolil nov odbor.

Izredni občni zbor je bil skličan 23. avgusta 1921. Imel je nalogo pregnati temne oblake, ki so se nagrmadili nad društvom. Poleg težav z

opozicijo katoliških dijakov so ga bremenile še druge tegobe. Nekateri člani niso bili zadovoljni s tem, da je društvo izgubilo akademski značaj in akademski naslov in so ga terjali nazaj. Srednješolcem pa je bilo vseeno, kakšen naslov nosi društvo, važno jim je bilo delo.

Občni zbor je razgalil notranje društvene rane. Društvo se je znašlo v vrtincu brezplodnih akademskih razprav, v ospredje so stopile politične in strankarske strasti in vedno bolj žive so postajale težnje po razcepiitvi dijaških vrst.

Občni zbor je potekal in potekel, kakor je bilo pričakovati in kakor so napovedali pretekli dogodki. Privedel je do popolne ločive obeh struj v društvu. Katoliško dijaštvo je iz »Prosvete« izstopilo in se ogradilo v svoji politični organizaciji.

Prvo važno, a zelo kratko obdobje »Prosvete« je bilo zaključno. Društvo je bilo ustanovljeno kot nadstrankarska, nepolitična, enotna organizacija idrijskih dijakov. Združevala naj bi vso dijaško mladino neglede na politična naziranja. Vodstvo društva je na takem stališču tudi trmasto vztrajalo, toda sloga je bila zelo kratkotrajna. Že kmalu je začelo v organizaciji vreti. Katoliško dijaštvo se je začelo enotne organizacije izogibati in iskalo povodov, da bi izzvalo krizo.

Dogodki pa so se razvijali takole. Občni zbor, ki je bil v vročih pasjih dneh, je razbil idilo o složnem skupnem delu. Katoliški dijaki, člani društva, se zbora sploh niso udeležili. Šele sredi dnevnega reda sta prišla na zborovanje dva zastopnika in prosila za besedo. V imenu katoliškega dijaštva sta izjavila, da izstopajo iz »Prosvete«. Izstop se utemeljili tako: »Prosveta je res kulturno društvo, vendar je do razkola prej ali slej moralo priti. Če bi še nadalje ostajali v »Prosveti«, bi kaj kmalu morali ugotoviti, da pravega skupnega dela na kulturnem področju sploh ne more biti. Zato je nujno, da se ločimo. Vsak naj gre po svoji poti, ker se bo tako najlepše razvijal. Da je tako prav, kažejo tudi drugi primeri v našem življenju. Tudi razvoj sam to zahteva. Srednje poti ni. Ali na desno ali na levo«. Kot primer, da skupno delo ni mogoče, sta navajala Slovensko akademsko društvo »Slovenija«, ki je živelo že pred vojno na Dunaju. Delegata sta nato zapustila občni zbor.

Zavesa je padla. Ločitev dijaških duhov je bilo izvršeno. V pičlih dveh letih je bila to že druga diferenciacija idrijskega dijaštva. Prva, kot smo že omenili, je bila opravljena kmalu po razpadu Avstrije, ko so libe-

ralni dijaki zapustili dijaško Marijino kongregacijo, ki jo je vsa leta vodil profesor verouka dr. Andrej Snoj, in se zatekli v svobodnejše organizacije. Po dveh letih je nastopila ločitev v obratni smeri. Katoliški dijaki so vrnili udarec in izstopili iz enotne in nestrankske dijaške organizacije. Stare strankske razprtje so s starih prehajale na mlade kljub novemu suženjstvu in temni bodočnosti, ki je zijala pred delom slovenskega naroda ob Soči.

Občni zbor je nadaljeval z delom naslednji dan. Ena osrednjih točk je bila razprava o organizaciji srednješolk. Srednješolci-domačini so že bili člani «Prosvete». Na znotraj so bi'i popolnoma enakopravni člani. Za njih ni bila potrebna nikaka posebna organizacijska oblika v društvu. Drugače pa je bilo z dijakinjami. Občni zbor je razmišljeval in razpravljaj, kako jih vključiti v organizacijo, pa je sklenil, da jih bodo povezali v poseben ženski odsek. Ugotovili so, da doslej kaj takega zaradi razmer v mestu in v društvu ni bilo mogoče storiti. Občni zbor je razčistil številne pomisleke, ki so vladali tudi pri članih, in ko se je konservativno gledanje na organizirano delo dijakinj umaknilo naprednejšemu, je društvo sprejelo v svojo sredo tudi dijakinje. Zbor je odredil popolno notranjo samostojnost ženskega odseka, glede ostalih pravic in dolžnosti pa je bil odsek izenačen z ostalimi odseki, nad katerimi je bil upravni odbor. Za 6. september je bil nato že sklican sestanek vseh dijakinj-domačink. Članice odseka naj bi popolnoma svobodno delale tudi v drugih odsekih. Za prvo načelnico je bila izvoljena Zinka Vojska. Občni zbor je zatem sprejel še spremembo pravil in poslovnika ter izvolil nov upravni odbor z Ivom Lapajnetom na čelu. Za podpredsednika je bil izvoljen Rajko Poniž, tajnik pa je ostal še nadalje Roman Poniž. Za blagajnika je bil izvoljen Alojz Novak. Mesto drugega tajnika je prevzel Rado Prelovec, mesto drugega blagajnika pa Ladi Božič. Od dijakinj sta stopili v odbor Angela Pivk in Ljubica Kogej.

Na prvi seji je novi odbor ponovno in odločno napovedal boj proti strankarstvu v društvu kakor tudi izven njega. Delo se je počasi uravnavalo v normalne tokove. Da bi okrepili blagajno in društveni podporni fond, je odbor sklenil čimprej prirediti veliko javno veselico.

Ker društvo do tega časa še ni prejelo potrjenih pravil, ni moglo prirediti veselice pod svojim imenom pa si je izposodilo naziv «Idrijsko dijaštvo». Ko so bili plakati s tem naslovom nalepljeni po mestu, je po

društvu ponovno udarila katoliška organizacija Primorska jugoslovan-ska dijaška zveza. Spotaknila se je ob naslovu plesne prireditve. Odboru »Prosvete« so katoliški dijaki poslali oster protest, v katerem so prosvetašem očitali netaktnost in nečastno delo. Trdili so, da so oni odločilni del idrijskega dijaštva in ne »Prosveta«. Zaleteli so se tudi v ples kot nekaj nespodobnega.

Odbor »Prosvete« je na protest lepo in mirno odgovoril in pojasnil, za-kaj se je poslužil tega naziva. Veselica je bila kljub temu 8. septembra 1921 v dvorani hotela »Didič«. Veselje se je odvijalo od štirih popoldne do polnoči ob ogromni udeležbi idrijskega prebivalstva. Na sporedu je bila šaljiva pošta, tekmovanje lepotic, amerikska ženitev in sprošče-no rajanje. Veselice in plesa so se udeležili tudi katoliški dijaki. Gmotni uspeh prireditve je bil zelo zadovoljiv, saj je vrgel v društveno blagajno čez šesto lir čistega dohodka.

O protestu katoliških dijakov je pred prireditvijo razpravljaj samo upravni odbor društva, po prireditvi pa je zadevo predložil članskemu sestanku, da bi člani o njem izrekli svojo besedo. Sestanek je bil 10. septembra ob navzočnosti osemnajstih članov. Predsednik je članom prebral najprej protest, nato pa je nadaljeval:

«Ko smo v Ljubljani ustanavljali »Prosveto«, je v naših srcih vladalo upanje, da bomo v složnem in skupnem delu blažili duhove strankarstva v našem mestu in v nadstrankarskem duhu stopali po kulturnih stopi-njah navzgor. Toda dogodki najbližje preteklosti so nam prinesli veliko razočaranje. V našem društvu je prišlo do razcepa. Tovariši svetovnega katoliškega naziranja so se izločili iz naše organizacije, češ da je bolje, da živimo ločeno. Z žalostjo se moramo spominjati tega dogodka, toda reči moramo, da je v tem trenutku nastal med nami tudi preporod. Šli smo preko vsega naprej, sledili svojemu programu in priredili veliko javno ljudsko veselico. Na to prireditev smo povabili prav vsa društva in zato dosegli uspehe, na katere smo lahko ponosni. Kako velika stena je bila doslej med nami in preprostim ljudstvom, nam priča dejstvo, da se ljudje sprva sploh niso upali na prireditev. Toda spoznali so naš program in cilje našega dela, videli, da hočemo priti z njimi v tesnejše stike. Bili smo priče sproščenemu razpoloženju na veselici, ki se je vršila ob veliki udeležbi vseh slojev našega idrijskega prebivalstva. Z naše strani smo opazili zaupanje ljudstva, na katerega smemo in moremo na-

sloniti svojo prihodnost. Brez vsakega nevšečnega dogodka je naše članstvo opravilo svojo dolžnost in izreči mu moram svojo najtoplejšo zahvalo.

Medtem pa smo prejeli dopis, ki nam po svoji vsebini očita netaktnost in nečastnost našega začetega dela. Katoliški dijaki protestirajo proti naslovu «Idrijski dijaki» oziroma «Idrijsko dijaštvo», ki smo si ga morali izposoditi in ga vnesti v glavo plakatom. Za tako ime se je svojčas potegoval sam Ante Kacin. Umevno pa je, da so tovariši iz PJDZ (Primorska jugoslovanska dijaška zveza, okr. DZ je Dijaška zveza, op. p.) samo izrabili naš naslov kot povod za protest našemu javnemu delu».

O vsebini protesta se je na sestanku razvila obsežna razprava. Člani so ugotovili, da je bil naslov upravičen, saj je program društva nadstrankarski. Prav zato imajo pravico nastopati pod tem naslovom, četudi ni društvo še uradno potrjeno. Sestanek je odbil vse obdolžitve in natolcevanja. Člani DZ gledajo na ples kot na nekaj nemoralnega, vendar so njihovi člani, ki so bili navzoči na plesu, morali ugotoviti vse preje kot kaj takega. Razprava pa je očitala katoliškemu dijakom tudi neodkritosrčnost in zahrbtost. Člani so dali več predlogov, kako sestaviti odgovor in izvolili so posebno komisijo, ki bo pripravila odgovor.

Komisija je predlog odgovora predložila članskemu sestanku 14. septembra 1921, ki se ga je udeležilo šestindvajset članov. Odobrili so odgovor na protest. Kmalu pa je sledil nov protest katoliškega dijaštva, ki so ga člani «Prosvete» pretresali na sestanku 20. septembra. Ugotovili so, da se člani DZ delajo, kot da ne razumejo odgovora. Ponovno so ugotavljali, da so neodkritosrčni in sklenili odposlati zadnji odgovor, nato pa zadevo zapečatiti.

Smer nadaljnega društvenega dela, stališča članov «Prosvete» do svojega okolja, so bila po vseh teh dogodkih trdna in jasna. Mesto idrijskega dijaka je bilo v vrstah naših delovnih ljudi. Taka usmeritev društva je odsevala iz predsednikovega govora. Članstvo jo je potrdilo in se zavzelo za njeno izvajanje in uresničevanje. Tak zaokret dijaštva k svojemu narodu in njegovemu delovnemu človeku so pogojevali različni razlogi. Predvsem je treba imeti pred očmi, da se je prva svetovna vojna končala komaj pred nekaj leti, da so v njej sodelovali tudi nekateri dijaki, da so se v dolino vračali domačini, ki so bili v ruskem ujetništvu in tam doživljali oktobrsko revolucijo, da se je splošni revolucionarni

val zaletaval tudi v idrijske bregove in da je novo suženjstvo tukajšnjega ljudstva postalo trdo in neizprosno dejstvo. Med svojim narodom in med delavnimi ljudmi je bilo torej mesto dijakov, rudarskih in delavskih sinov.

Komaj-se je društvo otreslo spora s katoliškimi dijaki in stopilo na svojo povsem samostojno pot, že se je znašlo pred velikimi ovirami. Na realko so v povojnih letih navalili številni dijaki s celega okupiranega ozemlja. Realka je ostala edini slovenski srednješolski zavod v Italiji. Odbor «Prosvete» si je zatorej zadal nalogo, da bo organiziral to množico mladine v enotni srednješolski organizaciji. Kot vemo, so bili domačini — srednješolci že vključeni neposredno v «Prosveto», toda ostalih dijakov vanjo ni bilo možno vključiti, ker je bilo področje njenega dela le Idrija in njena neposredna okolica. Za ostale dijake je bilo treba pripraviti povsem novo, samostojno organizacijo.

O tem vprašanju je stekel pogovor na članskem sestanku «Prosvete» že 14. septembra 1921. Ugibali so, ali ne bi kazalo tudi za svoje srednješolske člane ustanoviti krožek, ki bi ga vodili višješolci. Toda kaj in kako z dijaki izven Idrije? Izhod so videli v ustanovitvi kluba, ki bi navidezno zaživel popolnoma na novo in docela samostojno, v resnici pa bi bil podaljšana roka «Prosvete». Končno pa je bil sprejet predlog, da je treba ustanoviti enoten dijaški krožek za vse realčane. Na predlog so pristali tudi srednješolci-domačini.

Na posebnem sestanku «Prosvete», 20. septembra, so ponovno razpravljali o srednješolski organizaciji. Poročevalec upravnega odbora je najprej orisal zgodovino «Prosvete», katere prvotni namen je bil vključitev vseh dijakov na idrijskem področju. Med tem pa je prišlo do razkola v vrstah «Prosvete» in v Idriji sta se pojavili dve dijaški organizaciji. Izven teh vrst pa so ostali številni dijaki iz drugih primorskih krajev, ki študirajo na idrijski realki. Tem mora veljati nadaljnja društvena skrb. Poročevalec je ponovno vztrajal, da jim je treba nuditi možnost za samostojno nadstrankarsko organizacijo. Zelo primerna organizacija za srednješolce bi bil dijaški krožek, ki bi bil vsem odprt. Naloga ustanovitve takega krožka je padla na ramena srednješolcev, članov »Prosvete«. Po predlogu prof. Roberta Kenda, katerega so povprašali za nasvet, naj bi dijaki domačini sestavili organizacijski odbor, ki bi po izvršenih pripravah sklical ustanovni sestanek enotnega srednješolskega

krožka. V odbor bi vključili tudi visokošolce. Po ustanovitvi krožka bi ta odbor še nadalje obstajal z edino nalogo, da vzdržuje sitike z visokošolci v Ljubljani. V novem krožku naj bi visokošolci imeli nadzorne in svetovalske dolžnosti in pravice. Za dijakinje bi osnoval enak, toda povsem samostojen krožek. Naloga obeh krožkov pa bi bila povezovati domače in tuje dijake, gojiti prijateljstvo v sodelovanju na vseh toriščih društvenega življenja ter tako ene in druge odvracati od pouličnega in cestnega življenja.

Organizacijski odbor je bil zadolžen, da takoj v začetku šolskega leta naveže stike z vsemi tujimi dijaki, ki bodo prihajali v Idrijo, in jim pomaga urediti njihove življenjske pogoje v mestu, šibkejšim pa nudi pomoč pri učenju. Težišče dela nove organizacije bi bilo na nižješolcih. V okviru krožka bodo ustanovili več odsekov: dramski, pevski, športni in druge.

Taka so bila predvidevanja in stališča upravnega odbora »Prosvete«. Navzočim srednješolcem pa niso bile jasne mnoge stvari, ki so jih potem reševali sproti. V ospredje so stopali predvsem odnosi krožka s »Prosveto«. Srednješolci so nato iz svoje srede izvolili organizacijski odbor, kateremu bodo do izvolitve prvega upravnega odbora novega krožka nudili vso pomoč visokošolci. Sodili so, naj bi v prvi upravni odbor zaradi tesnejše povezave in sodelovanja prišli tudi realčani domačini. Slično organizacijo naj bi izpeljali tudi za dijakinje.

Za načelnika organizacijskega odbora je bil izvoljen Rafael Kobal, ki je imel tudi nalogo sklicati sestanek vseh srednješolcev domačinov. Plenarni sestanek je že 23. septembra najprej razširil in izpopolnil organizacijski odbor. Vanj so prišli kot tajnik Lado Božič, Rado Prelovec, od dijakinj pa Zinka Vojska. Udeleženci sestanka so razpravljali o navezavi stikov s tujimi dijaki in o odnosih med bodočim krožkom in »Prosveto«. Odločili so se, ali naj bo krožek popolnoma samostojen ali odvisen od »Prosvete«. Mnenja so bila različna. Končno pa so se zedinili za naslonitev na »Prosveto« v prepričanju, da bodo srednješolci tako lažje uresničevali svoje načrte. Delo krožka bo osredotočeno na sestanka s predavanji, na debatne večere, prirejanja iger, igranje šaha in športno udejstvovanje. Organizacijski odbor je ob tej priliki prevzel v upravljanje knjižnico »Prosvete« in se ustoličil v prostorih Delavskega bralnega društva, kjer je gostovala tudi »Prosveta«.

Maturanti idrijske realke leta 1921

V prvi vrsti sede od leve proti desni člani profsorskega zbora: Vinko Zaletel, dr. Andrej Budal, dr. Anton Gašperšič, dr. Josip Paulin, predsednik maturitetne komisije prof. Madarazza, dr. Karel Pirjevec, Josip Leben, Vid Mosche, Josip Pavšič, Mario Hvala, dr. Ljudevit Čikovič. Za predsednikom stojita Fran Novak in Lojze Spazzapan.

ORKESTER LIRA 1, 1921 IDRİJA

Odbor je tudi sklenil, da skliče 1. oktobra 1921 sestanek vseh srednješolcev idrijske realke, na katerem se bodo pomenili in domenili o ustanovitvi »Srednješolskega krožka«. Ustanovni občni zbor pa bo 8. oktobra 1921.

Tako so člani »Prosvete« reševali težke probleme. Toda od javne veselice dalje v društvu ni bilo niti vse lepo in dobro niti mirno in zadovoljivo. Pretekli dogodki niso bili vsem všeč in društvo so začeli ponovno razjedati nespornosti. Različna gledanja so se pojavila že pred zadnjo javno prireditvijo, ko je veselični odsek povabil k sodelovanju orkester »Lira«. Upravni odbor društva je na seji 29. avgusta ugotovil, da je bil sklep odska nepravilen. Po njegovem mnenju bi bili morali povabiti k sodelovanju Delavsko godbeno društvo »Naprej« in ne orkester »Lira«. Društvu »Naprej« bi se po mnenju odbora morali oddolžiti za njegovo pomoč pri igri »Tihotapec«. Odbor je vztrajal pri sklepih občnega zbora, da mora društvo nadaljevati svoje delo v sodelovanju z vsemi sloji mestnega prebivalstva in ne zanemarjati delavskih vrst. O tem se je razvila med odborom in odsekom živahna razprava. Odsek, ki ga je vodil Franc Uršič, je izrazil tudi svoje pomisleke, češ kaj bodo dejali idrijski izobraženci-liberalci in kaj Katoliška delavska družba. Društveni predsednik Ivo Lapajne je take pomisleke gladko spodbil s trditvijo, da društvo prav nič ne brigajo mnenja političnih strank, saj je »Prosveta« odločno nadstrankarska.

Pri petih navzočih članih upravnega odbora se je glasovanje s tremi glasovi odločilo v korist »Naprēja«. Eden je bil proti, eden pa se je vzdržal glasovanja. Posledica takega glasovanja je bil odstop načelnika veseličnega odseka.

»Prosveta« je tako stopila v novo notranjo diferenciacijo duhov in v novo krizo. Razhajanja so se pojavila v osnovnih načelih. Načeta je bila društvena usmeritev v levo, k idrijskemu delovnemu človeku in njegovim organizacijam. Upravni odbor in nekateri njegovi člani so že krepko sodelovali z levičarsko »kulturno zvezo«, sam predsednik pa je začel v njenem okviru vrsto predavanj. Prvo njegovo predavanje je bilo »O nastanku sveta«.

Novo notranje društveno razpotje je bilo trasirano. Trasa se je vedno bolj utrjevala in preraščala v novo pot, v pot v desno.

Zadeva pa se je zaradi bližajoče jeseni in odhoda članov v Ljubljano za

nekaj časa odložila. Odbor se je ponovno in na vrat na nos moral spet ukvarjati z društvenimi pravili, da bi jih predložil občinskemu komisarju Brigantiju, ki naj bi jih priporočil naprej. Društvena delegacija je komisarja obiskala in zahtevala potrdilo, da so pravila v resnici predložena.

22. septembra 1921 je društvo priredilo poslovilni sestanek. Bil je to šesti članski sestanek, združen z družabnim večerom v slovo od bivšega predsednika Danila Pirca, ki je odhajal na Dunaj. Večera se je udeležilo štiriindvajset članov. Sodelovala sta društveni pevski oktet in tamburaški orkester. Ob tej priliki je imel predsednik Ivo Lapajne priložnostni govor, ki je značilen za čas in generacijo.

»Tovariši! Prosvetaši! Pozdravljeni!

Najlepša doba človeškega življenja hiti mimo nas. Oko sivega starčka zaiskri še enkrat ob spominu na mlada brezskrbna leta mladosti. Priroda žaluje jeseni po prelepi pomladi in ko pada rumeno listje raz drevje, izgine vse, ostanejo le še bridki spomini.

Tovariši. Tudi mimo nas hiti pomlad življenja in marsikomu izmed nas je pustila že bridke spomine preteklih viharnih let. Ali up in hrepenenje doživeti na poti življenja še srečno bodočnost nas vodi nestrpno dalje, doseči nekoč oni čas, ko bomo uživali sadove svojega truda. Dal Bog, da se izpolnijo naše želje, da dosežemo cilj na strmi poti, ki je še začrtana pred nami.

Ko smo hodili po ulicah Ljubljane, ko smo se sprehajali po sencah Rožnika, smo začutili v naših srcih potrebo, da si ustvarimo nekaj, kar bi nas vezalo, družilo.

Naša srca so samevala, dasi je bilo naše življenje prosto, svobodno. Začeli smo razmišljati, iskali smo idejo in našli smo jo. Seme je padlo na rodovitna tla in pognalo svojo prvo kal. Idrija je oživel in rastla z nami ter pognala svoj prvi cvet, našo mlado »Prosveto«. Nihče takrat ni slutil, da se zbirajo nad to nežno rožo spominčico že temni oblaki, ki ji prete uničiti komaj vzkliko življenje. A v trenutku, ko je bila temna nevihta že blizu, je nastal v naših srcih prepород, ki je dvignil »Prosveto« do sedanje moči.

Vsa čast tovarišem, ki so ostali zvesti svoji nalogi. Čast vsem, ki so delali pošteno in trezno ter korakali po naši edino pravi poti. Odkritost in poštenost sta najlepši znak značajnosti. Bodimo odkriti, lju-

bimo se med seboj, pomagajmo drug drugemu! Ljubimo vse, kar je pravično in pošteno, a sovražimo vsako neodkritost in hinavstvo. Spoznavajmo samega sebe in pojdimo preko vsega, kar služi egoizmu, ker le tako bomo nekoč lahko z zadoščenjem uživali sadove dela.

Šeset mesecev je minilo, kar se je porodila misel in ideja »Prosvete« v srcu tovariša, čigar poslovilni večer obhajamo danes. Tovariš Danilo Pirc, ustanovitelj »Prosvete«, odhaja na Dunaj. Poslavlja se od nas, od naše mlade organizacije, kateri je bil skozi in skozi marljiv delavec. Ni mi treba poudarjati vrlin in zaslug, ki jih je storil za društvo. Da bi nam dal čas še mnogo takih delavcev.

Tovarišu, ki je z dušo in telesom delal za razvoj društva, posvečamo današnji večer in mu trosimo na pot hvaležne spomine. V imenu cele »Prosvete« izrekam tovarišu Danilu najpristrčnejšo zahvalo za vse dosedanje delo in mu polagam na srce iskreno željo, naj ne pozabi v tujini na »Prosveto«, ki je vzknila iz globine njegovega srca. Želimo mu mnogo uspehov in obilo sreče ter voščimo, da se drugo leto zopet srečno snidemo v okrilju naše »Prosvete«.

Če pogledamo nazaj v zgodovino slovanskih narodov, tedaj vidimo pred seboj jasno sliko, da se nikjer ni mogla dvigniti državna in narodna oblast do tiste moči, kot je bil to primer pri Germanih in deloma pri romanskih narodih. Da si Slovenci nismo mogli ustanoviti trajne državne moči, je bila kriva naša nesrečna nesloga. O tem nam priča dovolj zgodovina. Da bi se naš slovenski rod ne bil tako kulturno in politično cepil, bi bilo drugače. Tako smo tudi danes zaradi nesrečne slovenske nesloge in dobičkaželjnosti postali njene žrtve. Ali ne obupujmo, pojdimo vztrajno na delo in nudimo svoje moči onim, ki so jih najbolj potrebni, preprostemu ljudstvu. Tudi nam sije sonce, tudi za nas pride čas, ko bomo dihali pod svobodnim soncem.

Nocoj se poslavljam od dragega nam tovariša in z njim proslavljamo šestmesečno dobo obstoja naše mlade organizacije. Spomnimo se vseh vrlih mož, vseh rodoljubov, ki so svoje moči posvetili mili domovini. Njih trupla počivajo v miru, a njih spomin naj živi med nami. Ne pozabimo, da smo mi vsi sinovi Slave, da čuva nad nam sivolasi Triglav. Bistra Soča in njene posestrime naj čuvajo naš mili slovenski rod.

Tovariš Danilo! Bodi podraavljen še enkrat med nami! Ostani zvest domovini! Bodi srečen v tujini! V imenu cele »Prosvete« ti polagam

na srce nebroj hvaležnih spominov, ki naj te vodijo povsod do srečnega in ponovnega snidenja.

Mi vsi ostanimo zvesti našemu programu, našemu narodu, naši domovini. Odhajajočemu tovarišu pa kličemo svoj krepki Zdravo!«

Čaše so zazvenele in slavljene se je toplo zahvalil in omenjal težave, s katerimi se je morala boriti »Prosveta« že od vsega začetka. Pozval je k složnemu delu. Zabava se je nadaljevala pozno v noč.

Jesen je bila tu in čas odhoda v Ljubljano. Odbor »Prosvete« se je še enkrat sestal na seji 1. oktobra 1921, napravil šestmesečno bilanco društvenega dela in ocenil položaj v društvu. Članov je bilo štiriinštirideset. V času društvenega življenja je vstopilo v organizacijo 46 članov, izstopilo pa 15. Od ustanovitve do dneva obračuna so bili trije občni zbori, sedem članskih sestankov in 16 odborovih sej. Knjižnični sklad je štel skupno 742 knjig. Od teh jih je bilo 371 slovenskih, 260 nemških, 61 hrvaških, 13 v različnih jezikih in 23 dram. Narodno obrambna organizacija »Jugoslovanska matica« je darovala 149 knjig.

Stanje v odsekih pa je nudilo tako sliko: Dramatični odsek se je popolnoma reorganiziral in sklenil, da bo priredil v času novoletnih počitnic novo gledališko predstavo. Godbeni odsek se je po dogodkih na Gorah popolnoma razbil, delaven pa je ostal pevski oktet; ženski odsek se nikakor ni mogel znajti in utrditi.

Podeljivanje podpor revnim članom je steklo šele zadnje čase, čeprav se je akcija začela že na sestanku 20. julija. Toda takrat še ni šlo za podpore iz društvenega sklada, ki ga dejansko še ni bilo. Šlo pa je za srednješolske podpore, ki jih je podeljevalo Dijaško podporno društvo v Trstu, namenjene srednješolcem v Julijski krajini. Stvar je bila seveda strogo tajna in niti starši dijakov, ki so prosili za podpore, niso smeli o tem nič vedeti. Sklad je imel na razpolago 300.000 Lir, vodil pa ga je odvetnik dr. Josip Abram v Trstu. Tudi ves postopek okoli podeljivanja podpor je bil tajen. Ubožni list prosilca je moral potrditi krajevni zaupnik političnega društva »Edinost«. Pogoj za pridobitev podpore iz tega sklada pa je bila obveznost, da se po končanem študiju stipendist vrne v Julijsko krajino, sicer je bilo treba podporo vrniti. Te podpore so bile namenjene najrevnejšim pridnim dijakom in so se smele trošiti samo v šolske namene. Za domače srednješolce podpore

niso prišle v poštev, ker so živeli v glavnem pri starših. Značilno pa je stališče, ki ga je članski sestanek »Prosvete« zavzel do podpor dijakinjam. Prevladalo je mnenje, da dijakinje podpor sploh niso potrebne. Udeleženci sestanka so menili, da mora tisti, ki pošilja hčer na študij, že imeti dovolj sredstev.

Prve skromne podpore in posojila je društvo razdelilo iz svojega sklada kmalu po prireditvah leta 1921. Na seji 3. septembra je odbor določil prvih 200 Lir v podporni sklad in istočasno razpisal podpore in posojila. Vedeti moramo, da je društvena blagajna imela v tem času le 402 Lir prebitka in odbor se ni mogel odločiti, da bi kaj več vrgel v sklad. Ob prvi razdelitvi podpor jih je odbor razdelil osem, od 20 do 30 lir in nekaj posojil za potovanje na prosvetni tečaj v Gorici. Podporni sklad je bil odvisen le od izkupička prireditev, drugih sredstev za te namene pa ni bilo na razpolago.

Društvo je imelo zelo dobre stike z ostalimi dijaškimi društvi na zasednem ozemlju. Že sredi poletja je bil napovedan izlet in sestanek vseh dijaških društev v Škocjanskih jamah. Na sestanku naj bi se pogovorili o delu v posameznih društvih in si izmenjali izkušnje. Za delegata »Prosvete« je bil določen Danilo Pirc.

Za mesec septemember je bil napovedan prosvetni tečaj v Gorici, v organizaciji Akademskega ferialnega društva »Adrija«. Odbor »Prosvete« se je takoj lotil dela in priprav za tečaj ter na srečanje s člani drugih društev. O stvari je razpravljal kar na treh sejah. Za delegate so bili določeni od akademikov Roman in Rajko Poniž ter Janko Prelovec, od srednješolcev pa Lado Božič, Josip Kos in Rado Prelovec. Večje delegacije ni bilo mogoče poslati, ker za to ni bilo potrebnih sredstev. Tudi tem udeležencem je moral odbor podeliti nekaj podpor in posojil. Na čelu delegacije je bil Rajko Poniž, ki je o delu »Prosvete« na tem tečaju tudi poročal. Njegova naloga je bila seznaniti druga društva s položajem v idrijskemu društvu in v Idriji sploh. Druge delegate je moral obvestiti tudi o pismih, ki jih je poslala PJZD »Prosveti« in o kulturnem boju, ki se je razplamtel v Idriji, za katerega pa ni bila odgovorna »Prosveta«. S tem v zvezi je delegacija dobila tudi nalogo, naj naveže stike z dr. Josipom Vilfanom in ga o stvari obvesti. Delegacija je krenila na tečaj peš preko Mrzle rupe, Gorenje Trebuše, Kobilice, Čepovna in Grgarja.

Kratko poročilo o tečaju, ki je bil v dneh od 16. do 17. septembra 1921, je na članskem sestanku 20. septembra podal Rajko Poniž. Povedal je, da je trajala pot v Gorico polnih trinajst ur. Tečaj se je zaradi slabe dopoldanske udeležbe začel šele popoldne, zato ni idrijska delegacija ničesar zamudila. 16. septembra 1921 ob treh popoldne je prvi tečaj primorskega dijaštva odprl predsednik goriške »Adrije« Josip Paulin. Pozdravil je vse navzoče, posebno pa zastopnike iz Idrije, ki so prišli na tečaj peš.

Na dnevnem redu tečaja so bila naslednja predavanja in razprave: Socializem in družba (Rado Bednavik); Ideje narodov (prof. dr. Josip Birsa); Dijaštvo in javno delo (Josip Paulin); Kaj je življenje (R. Nemeč); Rihard Jakopič in Ivan Grohar (Ivan Čargo).

Podrobneje pa sta poročala o tečaju člana delegacije Rajko Poniž in Janko Prelovec na članskem sestanku 23. septembra 1921 ob navzočnosti šestindvajsetih članov.

Iz ohranjenega zapisnika te seje zvemo zelo podrobno vsebino prvega srečanja primorskega dijaštva pod italijansko okupacijo.

Janko Prelovec je opisal srečno pot in še srečnejši prihod delegacije na goriški Travnik. Iz delegacije je izpadel le Josip Kos, ki ni mogel na pot. Poročevalec je najprej natančneje govoril o uvodnem pozdravnem govoru predsednika »Adrije« Paulina, nato pa o tečaju samem. Paulin je opisal zgodovino goriške »Adrije« od njene ustanovitve leta 1902. Ustanovitev organizacije je padla v čas, ko so slovenski dijaki začutili nujno potrebo po zbliževanju s svojim narodom. (Čez štiri leta je prišlo tudi do ustanovitve sorodne organizacije »Prosvete« v Idriji, op. p.) Po vojni, ki je uničila vse, kar je bilo ustvarjenega pred njo, je nastopila nova doba. V novi državi postaja potreba po sodelovanju dijaštva z narodom še toliko večja. Dijaštvo se zaveda nastalega položaja, zato se bo oprijelo prosvetnega dela. »Adrija« je prevzela nalogo, da bo vodila tako delo. Začetek je tu. Začenja se prvi prosvetni tečaj primorskega dijaštva.

Uvodnim besedam so sledila prva predavanja. Poročevalec je nato govoril o vsebini predavanj, zapisnikar pa je njegova izvajanja takole zabeležil:

Predavatelj prvega predavanja o socializmu in družbi je razpravljal o socialni folizofiji in o socialnem sistemu. Svetovna vojna, je ugotavljal,

je uničila mnogo dobrega in podivjala narode. Človeštvo hoče priti sedaj na višjo stopnjo splošne blaginje, zato se oprijemlje idej socializma. Obupni klici proletariata morajo segati vsakemu v srce in ti kriki naraščajo vedno bolj, združujejo se v enoten protest proti kapitalizmu. Socializem bo pripomogel do blaginje in odpravil nasprotstva med ljudmi. Da pa bi dosegli te cilje, je potrebna socialna družba. Da bi družba lahko ustvarjala, je potrebna enotnost volje, zavest skupnosti in težnja k cilju. Vsaka družba je organizem, vsak njen organ je človek, socialno bitje. Človek je osebnost in kot tak ima pravico do svojega jaza, do obstoja, do dela in svobode.

Predavatelj je nadalje razpravljajl o socialni blaginji, o pravičnosti in o ljubezni do bližnjega (vsi za enega-eden za vse), razlagal je misli v vplivu idej na družbo. Razgrnil je nekaj primerov socialnega zla, katerega glavni krivec je kapitalizem. Navajal je velikanske petrolejske združbe v Ameriki, kjer gara in se muči na tisoče delavcev za enega samega lastnika, ki izrablja ogromne dobičke za svoje razkošje, namesto da bi jih vlagal v splošno blaginjo. Kapitalizem je pogubonosn. Svoja izvajanja je predavatelj zaključil z ugotovitvijo, da blaginje ljudstvu ne bo prinesla revolucija, kakor so to hoteli v Rusiji, ampak le evolucija vsega človeštva. Dodal je še nekaj pripomb o komunizmu oziroma boljševizmu ter o krščanskem socializmu in ugotovil, da je vir vseh dobrih del v slehernem srcu. Srce je največji človeški zaklad. Ko je opisal še stanje revnih delavcev, je zaključil predavanje z geslom: Delu čast!

V razpravo je prvi posegel prof. Birsa, ki je ugotavljal, da v naših krajih ni kapitalistov, da kapitalizem pri nas nima tal, zato o njem ne moremo toliko govoriti. S svojega nacionalističnega vidika je pobijal predavatelja in kritiziral kapitalizem (toliko), kolikor je postal socialno zlo, to je, če je denar, ki ga kapitalist kopiči, v resnici ukraden oziroma prigoljufan. Debata je bila zaključena šele proti večeru.

Po predavanju si je idrijska delegacija v spremstvu Goričanov ogledala mesto in obiskala goriški grad, s katerega so opazovali lepo goriško okolico. Idrijčani so bili razmeščeni po slovenskih družinah, kjer so bili deležni največjega gostoljubja. V družinah so brezplačno jedli in spali. S seboj so odnesli najlepše, nepozabne vtise.

Naslednjega dne je predaval prof. dr. Josip Birsa o ideji narodov. Go-

voril je ó razvoju narodov od početka do današnjih dni. Dejal je, da zgodovina, ki uči o tem, ni navadna zgodovina, temveč zahtevã mnogo več. Raziskovalec se mora poglobiti v notranji ustroj, v dušo posameznega naroda, da bi lahko dojel tajne sile njegovega razvoja. Ideja narodov je nesmrtnost narodnega napredka. Narod je socialna enota. Šege, običaji, noše, značaji so lastni le vsakemu posameznemu narodu posebej. V tem pa obstajajo med narodi velike razlike. Slovenci smo bili že v začetku 19. stoletja mala stvarca, toda v teku let smo zrastle v veliko celoto. Združila nas je ideja narodnosti. Narodna ideja je mogočna moralna moč narodov.

Predavatelj je razčlenil in označil še posamezne nacionalizme. Amerikanizem je po njegovem egoizem, nepravilno občutena narodnost. Italijanizem da je tradicionalni nacionalizem. Slovenizem pa je posebno narodno čustvo, ki nas veže med seboj. Narod je najmočnejši faktor ideje in ima vsestranske cilje. Nacionalizem spodbuja nove sile v narodu. Jezik je najmogočnejša vez naroda. Kot primer je navajal Cankarja, ki po njegovem mnenju ni bil velik le kot mislec, velik je bil tudi po lepoti svojega jezika. V tem namreč, kako občutimo besedo, ali kako duša sprejema izraženo misel, v tem je vsa veličina. V tem pogledu je Cankar res velik umetnik.

Predavatelj je potem razglabljal o nasprotstvih med komunizmom in nacionalizmom. Komunisti da trde, da bodo v novem družbenem redu izginile narodnostne meje in narodi. Toda taka misel je nesmisel, saj čustva ni mogoče uničiti in mehansko udušiti. Narodi, jeziki in kulture ne bodo nikoli izginili.

Kaj je bistvo narodov? Narod je tvorba zavestnih sil. Središče ekspanzivnosti sil pa so državne tvorbe. Kultura je ustvarila novega človeka. Narodna misel je vzvišena, narode pa je ustvarila zgodovina. Delajmo na vseh področjih in gradimo našo narodno stavbo z vsemi močmi.

Tudi po tem predavanju se je razvila živahna razprava, v katero so posegli Ivan Čargo, učitelj Drekonja in drugi. Razvila pa se je v ostro prerekanje o komunizmu, nacionalizmu in krščanskem socializmu. Ko je predsednik zbora ugotovil, da je segla debata že čez mejo, je zaključil zasedanje.

Tečaj je nadaljeval z delom tudi v popoldanskih urah. O javnem delu dijakov je spregovoril predsednik »Adrije« Josip Paulin. Orisal je zgo-

dovino dijaških gibanj, razčlenil njihove programe od protestantske dobe preko romantke in ilirizma do predvojnih časov in govoril o tedanjih nalogah primorskega dijaštva. Dejal je, da se mora primorska mladina organizirati v čvrsto enoto, ker bo le tako mogla uspešno nastopati v javnosti. Trdne temelje zveze in gibanja srednje in visokošolskega dijaštva v Primorju bodo postavili z različnimi organizacijskimi oblikami. Tako bodo zgubili v mladem narodnem intelektualnem naraščanju obilico ustvarjalnih sil. Da bi z delom takoj začeli, je treba sklicati čimprej zbor primorskega dijaštva nekje na deželi.

V razpravi so udeleženci izražali željo, da bi čimprej začeli izdajati primorsko dijaško revijo. Izhajala naj bi četrt ali vsaj polletno. V glasilu bi visokošolci objavljali svoja doživetja, izkušnje na šolah v velikih mestih: v Rimu, Ljubljani, Dunaju, Milanu, Pragi. Revija naj bi bila trdna zveza med primorskimi študenti.

Tretje predavanje na tečaju je odgovarjalo na temo: Kaj je življenje. Predavatelj je navajal filozofske nazore o tem vprašanju in predavanje zaključil z ugotovitvijo, da je življenje posameznika brez smisla, ako ni odgovorno neki nadnaravni sili, ki pa je lahko Bog, Jehova, Alah ali Buda, saj so si vsa verstva med seboj enakovredna. Razprave o tej temi ni bilo.

Zadnje predavanje na tečaju je bilo posvečeno slikarjema Jakopiču in Groharju. Ivan Čargo je z veliko živahnostjo orisal življenje obeh velikih slovenskih umetnikov. K besedi o tej temi sta se oglasila tudi duhovnik Doktorič in dr. Bitežnik.

Idrjska delegacija je zaradi odhoda vlaka proti Ajdovščini zapustila zbor in se toplo pozdravljena s strani predsednika tečaja poslovila od številnih znancev, ki si jih je pridobila na tečaju. Zvečer istega dne so Idrijčani prispeli v Vipavo, tam prenočili in si naslednjega dne ogledali trg. Zaradi močne burje v večernih urah niso mogli odpotovati proti domu, pa so morali prenočevati pri kmetu Zavetniku pod Colom. Drugi dan jih je gospodar še pogostil v vinogradu, nakar so krenili peš skozi Col in čez črnovrško goro domov.

Za poročevalcem Prelovcem je spregovoril še vodja delegacije Rajko Poniž. Poročal je o sestanku vodij posameznih dijaških delegacij. Na tem sestanku je zastopal tržaško Akademsko društvo »Balkan« tovariš Bruno Golbač, goriško »Adrijo« predsednik Josip Paulin, medtem ko

sta bila od idrijske delegacije navzoča tudi Janko Prelovec in Roman Poniž. Tovariš Paulin je poročal o ustanavljanju krščansko-socialnega kluba v okviru »Adrije«. Klub je obstajal, še predno so dobili potrebno dovoljenje in bil ustanovljen 20. avgusta. »Adrija« ima čitalnico, ki dobiva vse ljubljanske revije in časopise razen »Napreja«. Od italijanskih časopisov pa so naročeni na dva. Poleg tečaja so nameravali prirediti tudi veselico, vendar niso uspeli. Članski sestanki so slabo obiskani, saj je povpreček prisotnih le 15 do 20 članov. O tečaju nameravajo izdati posebno brošuro.

Za tržaški »Balkan« je poročal Bruno Gomač. Dejal je, da so se balkanaši trudili, da bi uresničili lepe društvene ideje. Prirejali so izlete, sestanke in predavanja. Na enem izmed sestankov je govoril tudi dr. Besednjak. Članstvo je odločno nastopilo proti njegovi politiki cepljenja moči v Julijski krajini. Pred vojno je imel »Balkan kar trinajst javnih knjižnic v Trstu in njegovi okolici. Vojna je vse uničila, po vojni pa so ustanovili dve knjižnici v Dutovljah in v Rojanu.

V imenu idrijske »Prosvete« je poročal Rajko Poniž. Po tem poročilu se je vnela daljša razprava o iztopu članov DZ iz »Prosvete«.

Predsednik zbora je poročal, da se je tudi v Pazinu ustanovilo akademsko društvo »Iskra«, ki je poslalo na tečaj svojega zastopnika Vekoslava Opasića. Predsednik je nato govoril o Počitniški zvezi, ki naj bi bila odsek »Adrije«. Predmet živahnega razgovora je bil tudi dijaški podporni sklad. Navzoči so menili, da je treba ustanoviti enoten podporni sklad za celotno Primorje. V novoletnih počitnicah naj bi v ta namen ustanovili posebno meddruštveno komisijo.

Taka je bila torej bilanca društvenega dela »Prosvete« za prvo polletje. Uspešna in zadovoljiva. Delo je bilo razgibano tako znotraj kot zunaj društva. Člani so vlagali mnogo truda, da bi društvo napredovalo in uspevalo.

Prva zelo kratka šestmesečna poslovna društvena doba se je stekala. Visokošolci so odšli v Ljubljano, srednješolci pa so se že vključili v novo splošno srednješolsko organizacijo, ki naj bi zajemala vse idrijske srednješolce. Organizacija je po 8. oktobru zaživela svoje življenje in morala več ali manj na samostojno pot.

V jesenskem in zgodnjem zimskem času so se visokošolci v Ljubljani pripravljali za prireditve, ki so jih načrtovali za novoletne počitnice.

Pripravljali so kar dve prireditvi. Priprave pa je motilo dejstvo, da pravila še niso bila potrjena in odpiralo se je znova vprašanje, pod kakšnim naslovom naj bi priredili prireditve.

O tem vprašanju je razpravljala odbor na sejah 18. in 19. decembra. Avstrijski zakon o društvih, ki je bil še v veljavi na ozemlju Julijske krajine, je v 14. členu določal, da je društvo oblastno priznано, če v mesecu dni, potem ko je vložilo pravila, le teh oblasti ne vrnejo. V takem primeru je šteti, da so pravila potrjena. V takem položaju je bila »Prosveta« in odbor je menil, da s predvidenimi prireditvami lahko nastopi pod svojim društvenim imenom. Ko pa je moral vložiti prošnjo za dovoljenje prireditev, se ni mogel odločiti, pod katerim nazivom naj nastopi. Ugibal je tudi, v katerem jeziku naj napiše prošnjo, v slovenščini ali v italijanščini.

Odbor pa so trli še drugi problemi, ki so se pojavljali znotraj društva in o katerih sem deloma že govoril. Da bi razrešili cel sklop težav in odprtih vprašanj, je bilo treba sklicati izredni občni zbor, ki naj bi spregovoril in odločil o potrebi notranje prerazdelitve funkcij, tudi o novih zasedbah odborniških mest, o srednješolskem vprašanju in o organizaciji društvenih podružnic. To zadnje vprašanje so sprožili visokošolci iz Kobarida, Cerkena in Vipave, ki so študirali v Ljubljani. V goriški »Adriji« je v tem času prišlo do razkola med narodnjaki in krščanskimi socialisti. Prav zaradi tega razcepa v Gorici so si visokošolci iz navedenih krajev zaželeli stikov z idrijsko »Prosveto«. Tudi srednješolsko vprašanje je spet tlelo pod pepelom in rinilo na dan. Krožek, ki naj bi zajel vse srednješolce na idrijskih tleh, je sicer pričel z delom, toda članstvo je hotelo vedeti, ali je njihova organizacija samostojna ali le nekak odsek ali podružnica »Prosvete«. Stvari v resnici niso bile povsem jasne. Člani krožkovega odbora, ki so bili tudi člani »Prosvete«, so se v krožku obnašali tako, da je bilo vidno, da delajo po navodilih »Prosvete«. Krožek je živel v prostorih »Prosvete«, na razpolago mu je bila njena knjižnica, vse to pa je dajalo vtis, da krožek ni samostojen. Stvar je bilo treba razčistiti.

Odbor »Prosvete« je zato sklenil sklicati najprej sestanek svojih članov, ki so bili istočasno tudi člani krožka. Sestanek naj bi zadevo skušal razčistiti. Prav tako naj bi razvozljali tudi trenja med domačmi in tujimi srednješolci, ki so iz teh in drugih razlogov nastajali med njimi. Da bi

bila zagata še večja, so se srednješolci znašli še na cesti. To je bila posledica nereda in nediscipline v lokalih »Prosvete«, ki je bila v njih le kot podnajemnik. Nad odbor »Prosvete« se je torej nagrmadilo mnogo težav, tako da je moral imenovati posebno komisijo, ki naj bi našla primerne rešitve.

Izredni občni zbor je v mesecu decembru samo prerazporedil notranje delo v odboru, ni pa rešil ostalih problemov, ki so še nadalje viseli v zraku. Pustil jih je ob strani zaradi priprav na prireditve. Reševal bi jih kasneje, ko bodo prireditve pod streho.

Kljub notranjim težavam in nerešenim zadevam so tekle priprave za prireditve povsem nemoteno. Na dan novega leta je bila prva prireditve. To je bila velika javna novoletna veselica v hotelu »Didič«. Teden dni kasneje, to je 6. in 7. januarja 1922, je društveni dramski odsek uprizoril v rudniškem gledališču dramo »Golgota«. Glavne vloge so igrali člani Ivo Lapajne, Vlado Burnik, Lojze Novak, Lojze Jurjavčič in učiteljica Zdenka Krapš. Uspeh obeh prireditev je bil razveseljiv. Udeležba občinstva je bila odlična, a tudi finančni zkupiček ni bil ravno slab, saj je vrgel v društveno blagajno kar 752.25 Lir čistega dohodka.

Komaj so bile prireditve pod streho, že so spet stopile na dan nezdrave notranje razmere, ki so se vlekle in kuhale že od prve jesenske javne plesne prireditve. V notranjem delu je zavladala neresnost, odnose je kalilo medsebojno obrekovanje, nizali so se prepiri in širile govornice, ki so blatile posamezne društvene funkcionarje.

Nekatere manjše slabosti odbora je del nezadovoljnih članov, ki se je že izoblikoval v organizirano opozicijo, razpihoval do skrajnosti, ob njih pa skrival glavna nesoglasja z odborom. Opozicijo sta vodila Franc Uršič in Vlado Burnik. Kot sem že omenil, društveni uporniki niso bili zadovoljni z načelno linijo odbora in društva. Ta je težila k delavstvu in odklanjala meščanstvo. Proti takemu stališču je bila naperjena najostrejša ost opozicije. Drugo je bila bolestna želja po povratku k akademskemu naslovu in akademskemu značaju društva. S tem v zvezi pa so jim bili trn v peti srednješolci v društvenih vrstah. Srednješolcem so odrekli vsako podporo, češ da je društvo akademsko in da pripadajo podpore le visokošolcem. Odbor je stal na drugačnem stališču.

V srednješolcih je videl doraščajoče sile, ki šele prihajajo in jim je bilo zato treba v prvi vrsti pomagati.

Notranje napetosti in nezdravo rovarjenje proti odboru in njegovemu predsedniku so končno pripeljali do njegovega odstopa.

Zaostrevanje odnosov pa je društvo doživljalo tudi navzven, predvsem s srednješolskim krožkom. »Prosveta« si je lastila ustanoviteljske in pokroviteljske pravice nad krožkom in hkrati tudi vso kontrolo nad njim.

V takem ozračju je potekala tudi seja upravnega odbora »Prosvete« dne 18. decembra 1921. Tajnik srednješolskega krožka je na seji poročal o delu krožka od ustanovitve dalje. Poročilo je navajalo, da je imel odbor krožka v tem času dvanajst sej, organiziral je dva članska sestanka, občni zbor in »Gregorčičev večer«. V krožku je bilo včlanjenih 63 višješolcev in 36 nižješolcev. Dijakinje so iz krožka izstopile. Dramatični odssek krožka je uprizoril Meškovo dramo »Mati«. Dobiček prireditve so deloma porabili za pogostitev sodelujočih gostov.

Zadeva z gostitvijo je naletela v odboru »Prosvete« na zelo ostro obsodbo. S tako porabo sredstev se odbor nikakor ni strinjal. Menil je, da ni prav z društvenim denarjem gostiti mestno gospodo, ki bi morala sama podpirati dijake. Koliko knjig bi lahko kupili s tem denarjem. V kritični oceni krožka so se sklicevali tudi na mnenje slovenskega profesorja, ki je dejal, da služi krožek le za zabavo nekaterim »elementom«. Krožku so očitali tudi druge nepravilnosti. Nekateri njegovi člani so pogovarjajo z italijanskimi profesorji v italijanščini in tako škodujejo tistim, ki tega jezika ne znajo. Iz nekaterih prevročih dijaških glav prihajajo popolnoma nemogoče izjave. Odbor je ugotovil, da tudi v društvenem lokalni ni reda, da se knjige in inventar hitro uničujejo. Zaradi vsega tega je odbor celo razmišljal, če ne bi krožka enostavno razgnal ali razpustil. Po treznejšem preudarku pa je prevladal sklep, da je treba sklicati skupni sestanek, na katerem bodo odkrito analizirali stanje v krožku, napake in nepravilnosti.

Skupni sestanek »Prosvete« in krožka je bil 21. decembra 1921. Ob navzočnosti 22 prosvetašev in 37 krožkovcev. V uvodni besedi je predsednik »Prosvete« govoril o namenih, zaradi katerih je »Prosveta« organizirala srednješolce, njihovem nadstrankarskem programu in o pomoči društva krožku (dali so jim na razpolago svoje prostore in svoj inventar). Zaradi tega izvaja društvo nad krožkom tudi nekak nadzor.

Krožek je dosegel uspehe, toda dogajanja v lokalni niso v redu. Slišijo se zahteve, da je treba prepovedati uporabo lokalov. V krožku so se razpasli spori, smernice, ki jih je dala »Prosveta« za delo krožka, se ne izvajajo. Prišlo je celo do pogostitev mestnih gospodičen, ki so sodelovale pri drami. To nikakor ni prav. Dolgo smo bili dijaki, je dejal predsednik Ivo Lapajne, sužnji meščanskih krogov, toda sedaj ne smemo biti več. Dolgo časa smo klonili glave, toda odslej jih ne bomo več. Slabosti v krožku je treba čimprej odpraviti.

Po uvodnih besedah je sledila razprava. Člani krožka so takoj postavili vprašanje, ali je krožek odsek »Prosvete« ali samostojna organizacija. Jasnega odgovora na jasno vprašanje ni bilo. Izrečena pa je bila previdna beseda o delni odvisnosti krožka od »Prosvete«. Končni izid besednega dvoboja je bil sklep, da je treba takoj izdelati krožkova pravila, iz katerih bodo točno razvidni medsebojni odnosi.

Po tem sestanku je krožek še bolj krenil po svojih poteh. Realčani domačini so še naprej delali na obeh straneh. V okviru »Prosvete« so razvili živahno in vsestransko društveno dejavnost, niso pa zanemarjali svojih dolžnosti v krožku.

Semestralne počitnice leta 1922 je večina visokošolcev preživela doma in razgibavala življenje v »Prosveti«. Toda nezdrave notranje razmere so vedno bolj udarjale na dan. Društvo je bilo brez predsednika, posle je vodil podpredsednik Rajko Poniž. V ospredje je stopala glavna ost, naperjena proti srednješolcem. Odbor je 17. februarja sklical sestanek članov srednješolcev, jim predočil situacijo v društvu in gonjo, ki je naperjena proti njim.

Spet naj bi neznosne razmere v društvu razrešil izredni občni zbor, ki je bil 20. februarja. Opozicija je na zboru nastopila zelo mirno in z blagimi ter previdnimi besedami. Obrusila je svojo ostrino in olupševala svoje izpade in nastope proti srednješolcem. Na dnevnem redu je bil tudi odborov predlog za izključitev nekaterih članov in predlog za nezaupnico društvu revizorju, ki je opravil revizijo blagajne po nalogu opozicije in brez vednosti odbora. Če ti predlogi ne bi bili sprejeti, je sklenil odbor v celoti odstopiti. Ko je prišlo do glasovanja, je odbor propadel z desetimi proti devetnajstim glasovom. Odbor je odstopil in sledile so volitve novega. Veliko večino je dobila odborova lista, kar je dokazovalo, da opozicija ne mara v odbor in da je bila vsa gonja na-

perjena le proti doslednemu predsedniku. Končno je prišlo do nekakšnegea pobotanja in sklenili so, da je treba vse pozabiti in složno zagrabiti za delo. Tudi srednješolci so bili z izidom občnega zbora zadovoljni. Če bi se bilo izteklo drugače, bi bili začel izstopati iz društva. V novi upravni odbor je stopilo pet visokošolcev in le dva srednješolca. Predsednik društva je postal Alojz Novak, dosedanji blagajnik, podpredsednik Julij Grum, prvi tajnik Roman Poniž, blagajnik Albin Pelhan, knjižničar Ivo Kumer. Od srednješolcev sta bila v odboru še nadalje Lado Božič kot drugi tajnik in Rado Prelovec kot drugi knjižničar. Število srednješolcev se je v odboru zmanjšalo na polovico. Po občnem zboru je ponovno vstopil v društvo Tone Uršič, nekdanji podpredsednik in poznejši načelnik veseliškega odseka, ki je ob znani zadevi odstopil in izstopil iz društva. Za časa svoje odsotnosti iz društva je od zunaj vodil delo opozicije.

Društvo je še vedno viselo v zraku. Društvena pravila še zmeraj niso bila potrjena. Oblasti so odlašale in neprestano zahtevale nove izvode pravil v italijanščini.

Upanje, da se bodo stvari v društvu po občnem zboru obrnile na bolje, je bilo prazno. Napetost je trajala dalje. Odbor se je zelo trudil, da bi delo steklo, vendar ni šlo. Precej težav je bilo tudi z ženskim odsekom, ki se ni znal izvleči iz nedelavnosti. Odbor ga je nameraval združiti s fantovskim odsekom, toda nekateri profesorji so to odsvetovali. Zato je odbor odločil posebne dneve in ure, ko so smele dijakinje obiskovati društvene lokale in se sestajati. Fantje pa so razvili živahno vsestransko društveno dejavnost v svojem odseku.

Da bi pomirili duhove in mogli razviti delo društva, je odbor izvedel novo notranjo organizacijo. Pripravil je notranjo razdelitev društva na tri oddelke - visokošolskega in ženskega. Vsak oddelek bi bil v svojem notranjem delu popolnoma samostojen, na zunaj pa bi društvo zastopal upravni odbor. S tako reorganizacijo društva naj bi bili v glavnem potešeni akademiki. Predlog je odbor predložil izrednemu občnemu zboru 8. marca 1922 in predlog je bil sprejet.

Toda kot da bi bilo zakleto. Tudi nova organizacija ni poživila društvenega dela. Nasprotno. Oddelki so se zaprli vase, ženski pa nikakor in pod nobenimi pogoji ni mogel zaživeti. List »Jeglič«, ki ga je bil

pravkar začel izdajati srednješolski oddelek in je po sklepu občnega zbora postal društveno glasilo, je močno zašepal.

Odbor pa se je še trudil, da bi odpravil nezdrave kali. Zato je manevriral z reorganizacijami. Sklenil je razpustiti ženski oddelek in ga priključiti srednješolskemu. Ta naj bi se razdelil v višješolski in nižješolski odsek. Odbor je ocenil, da je srednješolski oddelek s svojim dosedanjim delom opravičil obstoj, pa mu varuštvo visokošolcev ni potrebno. Ločili so tudi predavanja. Vsak oddelek naj prireja predavanja, primerna nivoju svojih poslušalcev. Tako se visokošolci dejansko niso več mešali s srednješolci. Med seboj so sedaj razpravljali na akademski ravni.

Srednješolci so bili trmasto uporni in so se dejavno še bolj razmahnili. V okviru svojega oddelka so 15. februarja začeli izdajati glasilo »Jeglič«. List je izhajal dvakrat mesečno. Urejeval ga je Roman Poniž, ki je bil tudi tajnik oddelka, za slikovno stran pa je skrbel Rafael Kobal. List je pisal urednik v treh izvodih. Prvi izvod je bil namenjen visokošolcem v Ljubljani, drugi pa je bil na razpolago članom v čitalnici, tretji pa je romal v arhiv uredništva. Oddelek je prirejal predavanja, pripravil tečaj cirilice in razvijal vsestransko športno dejavnost. Organiziral je sankoške izlete na Kovačev Rovt in pripravljal sankoško tekmovanje, ki pa je zaradi prezahtevnih varnostnih ukrepov moralo odpasti.

Ob vsej tej srednješolski dejavnosti pa se je razpoka med njimi in visokošolci vedno bolj širila in zmeraj bolj ogrožala obstoj društva. Na zadnjem občnem zboru je bil izvoljen nekak kompromisarski odbor, za katerega je glasovala tudi opozicija, ki sicer ni marala v odbor. Na čelo odbora je prišel prejšnji društveni blagajnik, ki je veljal za tihega pristaša opozicije, kar potrjuje dejstvo, da je brez vednosti ostalega odbora omogočil pregled blagajne, ki ga je tajno pripravila opozicija.

Kljub začetnemu zadovoljstvu z navidezno mirno poravnavo v društvu pa se zadeve niso umirile in ustalile. Opozicija je rovarila naprej, trenja so postajala vedno bolj žgoča in članstvo je začelo iz društva izstopati. Opozicija se je sestajala izven društva in povezovala tudi člane, ki so izstopali. Nastopala je z javno parolo, da je odbor gnil.

Bližale so se velike počitnice in odbor je naredil bilanco preteklega dela. Ugotovil je, da obstaja delo akademskega oddelka samo na papirju, da ženski oddelek sploh ne živi in da držijo društvo pokonci samo še srednješolci. Glasilo »Jeglič« je izhajalo samo s sodelovanjem sred-

nješolcev. Kot glasilo srednješolcev so izšle tri številke, kot skupno glasilo pa dve, toda brez sodelovanja visokošolcev. Zato je menil odbor, naj »Jeglič« ostane še nadalje glasilo srednješolcev. Srednješolci so razvili športno dejavnost in ustanovili nogometni odsek. Nogomet so igrali trikrat na teden pred žgalnico. Odbor o ostalem delu ni mogel razpravljati, ker ga ni bilo. Toliko bolj pa se je moral gnjaviti z intrigami, ki so se vrstile druga za drugo. Zahteve, naj se sestane častno razsodišče, so bile vedno bolj pogoste in odbor je moral seči tudi po izključitvah.

Sredi meseca aprila 1922 je prišla iz Ljubljane pobuda, naj bi v okviru društva ustanovili narodno obrambni klub. Delo v njem bi moralo biti strogo ilegalno in tajno, njegovi člani pa najzanesljivejši mladinci. Člani kluba naj bi bili predvsem srednješolci, član »Prosvete«. Zadeva pa se dalj od besed ni premaknila. Čas in pripravljenost dijakov za tako delo še nista bila dozorela. Kako so si predstavljali to delo, je možno sklepati po tem, da so na notranje društvene dopise, vloge in objave začeli lepiti stare predvojne narodnoobrambne koleke, ki jih je izdala še Ciril-Methodova družba. Pri tem je tudi ostalo.

V tem času so društvo pretresale tudi vesti o ustanavljanju Mladinskega društva »Prosveta«, podružnice tržaške centrale. Za to organizacijo so se predvsem ogrevali tržaški dijaki. Društvo naj bi nadomestilo krožek in v svoji sredi zajelo poleg dijakov tudi ostalo mladino Idrije in okolice. Odbor Idrijske »Prosvete« je bil v skrbeh za usodo krožka, še bolj pa se je bal, kam bodo dijaki z novim društvom zaplavali. Toda do ustanovitve novega društva ni prišlo, ker oblasti niso hotele potrditi pravil za idrijsko podružnico, medtem ko so te v okolici Trsta uspevale in živele.

Pomladi 1922 je prišla v Idrijo tudi pobuda za ustanovitev »Dijaške Matice« v Trstu za območje celotne Julijske krajine. Njen namen je bil podpirati dijake pri študiju. Ustanova je bila zelo važna za Primorsko in za slovensko mladino pod Italijo. Omogočila bi študj predvsem revnim dijakom. Odbor idrijske prosvete je sklenil akcijo podpreti in se vključiti vanjo. Razumljivo pa je, da so bile podpore namenjene predvsem dijakom, ki so se zavezali ostati na ozemlju Julijske krajine in ki so študirali predvsem na italijanskih univerzah.

Še ena akcija je zaživela tedaj na Primorskem. To je bila pomembna

akcija za ustanovitev pravzaprav poživitev Počitniške zveze za Primorsko. Tudi za to organizacijo so se ogreli Idričjani in odbor »Prosvete« je sklenil, da pristopi k nabiranju članov in k pripravljanju in vzgoji vodnikov za potovanje na Primorsko.

V vso to razgibanost je naenkrat udarila še vesela vest, da so oblasti potrdile društvena pravila. V društvenem delu naj bi nastopila nova doba; na pol podtalno delo naj bi nadomestilo sproščeno javno delovanje. Priznanje društva naj bi bila prilika za notranje pomirjenje razgretih duhov, prilika za združitev vseh sil v složnem delu. Strasti in razlike, ki so gospodarile v društvu, so se ob novici v resnici trenutno pomirile, se ublažile in navidezno tudi izginile. Toda jasnina na društvenem nebu je bila le trenutna. Stare bolezni so pognale pregloboke korenine, njihovo zdravljenje ni moglo biti opravljeno z enkratnim zamahom roke.

Potrditev pravil pa je vendar sprožila v društvu veliko živahnost. Odbor je na seji 18. aprila 1922 sklenil proslaviti ustanovni dan društva kar se da svečano. Predvideli so slovesen ustanovni občni zbor. Akademski oddelek bi pripravil razstavo rudnin, organiziral veselico in uprizoril dramo. Srednješolski oddelek bi pripravil koncert godbenega odseka in akademijo, izdal bi Jegličev zbornik in še kaj.

Za ustanovni občni zbor je bil določen četrti avgust 1922. Istega dne bi uprizorili tudi socialno dramo angleškega dramatika Johna Galsworthyja »Borba«. Drama, ki prikazuje ostro borbo med kapitalisti in proletariatom, je izrazito družbeno kritična drama z živim razgovorom in dramatičnimi zapleti. Izbrana je bila prav za domače Idrijske razmere. Poleg »Borbe« so za naslednji dan predvidevali še uprizoritev igre »Gardist« ter koncert tamburaškega in pevskega zbora. Tretji dan proslav bi izzvenel v znamenju svečane akademije in velike ljudske veselice. Na akademijo in koncert bi bil vstop prost. Veselica bi imela privlačen program: kov na kotiljone, tekmovanje lepotic, šaljivo pošto in seveda ples. V prvem odmevu proslav bi bila tudi dva občna zboradopoldanski občni zbor bi potekal za zaprtimi vrati samo za člane, popoldne pa svečan zbor za povablence. Pri prireditvah bi sodelovale tudi adrijske godbe. Na veselici »Na zemlji« bi sodelovala Delavska godba »Naprej«, pri igri pa orkester Katoliške delavske družbe.

Za izvedbo tako široko zasnovanega načrta je bilo na razpolago zelo

malo časa. Čim bolj so se bližali svečani dnevi, tem več težav in zaprek se je grmadilo nad društvom. Spet je bila tudi prilika za notranje prerinjanje in tekanje. Vzplamteli so stari boji in spori. Najprej pa so se začeli okoli vprašanja, kdo bo režiral igre. V ta boj je posegel tudi srednješolski oddelek. Protestiral je proti predvidenemu režiserju in postavil pred odbor ultimatum, v katerem je zahteval da se režija »Borbe« ne poveri Vladu Burniku. Ultimatum je razplamtel pravcato notranjo vojno. Prizadeti so raznesli očitke, da je gonja srednješolcev naperjena proti akademskemu oddelku. Na dan so prihajale spet stare stvari, naperjene proti nekdanjemu predsedniku.

Opozicija, ki je bila spet zbrana, in neprijateljske sile izven društva so hotele spraviti notranje društvene težave pred vso idrijsko javnost. Vrstili so se ostri notranji boji, končno pa se je ost usmerila na srednješolce, ki naj bi postali grešni kozel za vse društvene neumnosti. Napad na srednješolce je bil lahek, saj so bili z novimi potrjenimi društvenimi pravili postavljeni pred društvena vrata. Člani društva so bili odslej naprej lahko samo akademiki, izredni člani pa abiturienti. Srednješolci so bili zahrbtno izigrani. Da bodo postali brezpravna raja, niso niti slutili, še manj pa vedeli.

Namesto splošnega dijaškega društva se je rodilo Akademsko prosvetno in podporno društvo »Prosveta«.

Odbor srednješolskega oddelka pa se ni pustil kar tako ugnati v kozji rog. Prešel je v oster protinapad. Odklonil je nadaljnje urejevanje in izdajanje glasila in ga enostavno vrgel na ramena visokošolcem, naj ga oni pišejo. Srednješolci so očitali akademikom, da samo besedičijo in akademsko razpravljajo, delajo pa nič, niti ne znajo pokazati, kaj in kako naj bi se v društvu delalo. Srednješolci so bili posebno razburjeni, ker akademiki sploh niso upoštevali njihovega ultimata glede režiserja. Da bi bila zadeva še bolj vroča, so se vanjo umešali še zunanji domači nasprotniki društva, ki so hoteli stvar spraviti pred vso idrijsko javnost. Če bi prišlo do uresničenja teh sovražnih nakan, bi se društvu prav gotovo zelo slabo godilo. Temu pa so se uprli srednješolci in zahtevali sklicanje izrednega občnega zbora, ki naj bi zadevo razrešil. Toda občni zbor ni prinesel nikakih rešitev.

Praznični dnevi društva so bili pred durmi. Boji so začasno prenehali

in vse sile, akademske in srednješolske, so bile vprežene v priprave za prireditve.

5. avgusta 1922 uprizorjena drama »Borba« je naletela med idrijskim delavstvom na veliko odobravanje. Bila je odlično odigrana. V njej so sodelovali tako akademiki kot tudi srednješolci. Javna veselica je bila naslednjega dne. Ustanovni občni zbor pa je bil 7. avgusta. To je bilo tudi vse, kar je bilo prirejenega za ustanovni dan. Od velikanskega programa je ostalo zelo malo in še to v skromni obliki in obsegu.

Na občnem zboru je bil izvoljen nov odbor s Francem Kendo na čelu. Novi predsednik pa je pomenil tudi novo društveno usmeritev. Tako je stopila »Prosveta« v svojo poslednjo življenjsko dobo. Srednješolci so bili uradno odrinjeni, so pa še vedno prav prišli pri notranjem podrobnem delu. Poleg tega pa so se v glavnem usmerili k delu v dijaškem krožku, kjer so delali že od ustanovitve dalje.

Visokošolci so zakoračili na novo pot in se v začetku zelo zagnali v delo. Prvi zaleti so rodili sadove. Jeseni se je društvo udeležilo drugega prosvetnega tečaja primorskega dijaštva, ki je bil na Nanosu. Nameralo je gostovati z dramo »Golgota« v Ajdovščini in Vipavi. Dober namen pa so prekrizale italijanske oblasti, ki so zaprle dvorano v Vipavi. 22. oktobra 1922 je izšla prva in zadnja številka akademskega glasila »Soča«. V naslednjih novoletnih počitnicah je dramski odsek ponovil v rudniški dvorani dramo »Golgota«. Pri igri so sodelovali tudi srednješolci. Vse je kazalo, da se bo društvo tudi notranje razgibalo.

Po občnem zboru je v društvu prišlo na dan vprašanje odnosov do meščanskega obrtništva in meščanskega izobraženstva. To je bila, kot smo že videli, rdeča nit, ki se je vlekla skozi »Prosveto« vse od njene ustanovitve dalje. Razdvojenost v društvu je bila v tem pogledu neprestano pričujoča. Nasprotstva so izbruhnila zdaj ob tej zdaj ob drugi priliki, včasih spotakljive oblike. Med seboj sta se tolkli dve struji: prva, ki je težila k delavskim vrstam, druga, ki je hotela bolj sodelovati in živeti z meščanstvom, ni pa odklanjala delavstva. Pri tem svojem hotenju pa si nobena stran ni nadevala neke politične in strankarske oznake. Društvo je bilo še vedno strogo nepolitično in nadstrankarsko. S potrditvijo pravil in po ustanovnem občnem zboru je vprašanje preusmeritve prišlo še bolj v ospredje in kmalu tudi do stvarnih korakov.

Predno pridemo do novega in važnega društvenega koraka, je prav poklicati v spomin izjave prvega in drugega društvenega predsednika, ki sta javno in glasno razglašala, da je mesto domačega dijaka ob delavstvu in odklanjala tesnejše povezovanje z meščanskimi krogi. Takemu stališču je sledila tudi dejavna usmeritev društva. Javne prireditve so se odprle delavstvu, s predavanji v delavski prosvetni organizaciji pa so se vezi še bolj utrjevale. Tako delo in dosledno vztrajanje društva na brezbarvni in nadstrankarski poti je zelo povečalo ugled društva med delavstvom, ni pa moglo popolnoma odpraviti vsakega nezaupanja. Del članov »Prosvete« ni bil zadovoljen s tako preusmeritvijo. Društvo so začela razjedati notranja nesoglasja in trenja in počasi spodkopavala društveno enotnost in tokove, ki so se usmerjali k delavstvu. Predsednikoma, ki sta odstopila, je sledila na predsedniškem mestu navidez nevtralna in kompromisarska oseba, ki pa ni uspela najti pametne rešitve, struji zblížati in razrešiti razprtje ter ublažiti načelna nasprotja. Naslonila se je na srednješolce in z njihovo pomočjo skušala najti rešitve. Toda srednješolci so bili prešibki in nedorasli za boj proti opoziciji in njeni premeteni in zvitorepi taktiki. Tako je ozračje dozorevalo v korist nezadovoljnežev ter ob potrditvi pravil dozorelo v njihovo korist. Srednješolci so bili pravno izločeni, na občnem zboru so smeli voliti samo akademiki in na predsedniški stol je sedel pripadnik opozicije. Tako so bile v društvu postavljene nove tirnice, po katerih je nova zunanja politika hitro krenila v smer k meščanstvu. Odpiralo se je le taktično vprašanje, kako to praktično izvršiti, da bo volk sit in koza cela. Kako narediti prvi korak? Kdo naj ga napravi, je bilo povsem jasno.

Misel je že bila tu. Rodila je predlog in zaživela v društvenem sklepu. Prepad, ki loči društvo od meščanstva, je mogoče premostiti s plesom. Organizirali bodo elitni, akademski ples pri zaprtih vratih, samo za povablence. Rečeno, storjeno. Organizacija prireditve je hitro stekla in elitni akademski ples za povablence je bil 1. januarja 1923 v dvorani hotela »Didič«, ravno na obletnico društvenega javnega ljudskega plesa. Udeležba na prireditvi je bila zelo lepa in zadovoljljiva, vzdušje pa korektno. Toda ples ni prinesel toplejšega ozračja. Zadržanost meščanstva je bila velika in ni mogla na mah izginiti. Vendar je bil led prebit. Odnosi z delavstvom pa so zdrsnili na raven, na kateri so bili

pred ustanovitvijo prosvete, ko so sloneli na ramenih posameznikov. Društvo je ob ustanovnem zboru in s prireditvami ob njem doseglo svoj vrhunec. Tudi notranje razmere so se počasi urejale in umirjale, optimizem članov pa je bil v rahlem porastu. Toda politični položaj v državi se je zaostrel in do slovenske narodne manjšine še posebej. Na oblast se je povzpел fašizem prav v tem letu in državna meja se je vedno bolj zapirala. Jasno je bilo, da se bližajo črni dnevi tudi slovenski inteligenci in slovenskim društvom. »Prosveta« je začela šteti dneve svojega življenja. Borba za kruh je postajala pod Italijo vedno težja. Kazno je bilo, da za slovensko izobraženstvo v Italiji pod fašizmom ni bilo mesta in kruha. S tem pred očmi so se idrijski visokošolci vedno bolj odločali za sprejem jugoslovanskega državljanstva in si tako drug za drugim zapirali domača vrata. S sprejemom jugoslovanskega državljanstva so se za dolgo dobo poslovili od svojega rojstnega kraja. Društvo je izgubljalo člane in počasi je opešala njegova dejavnost. Predno pa naj bi društvo zamrlo, je pognalo še živahen, žal le trenuten zubelj življenja. V počitnicah 1923 je že zaigrala tamburaška godba, zaživel je dramski odsek, opomegel si je podporni sklad in delegati društva so se udeležili tretjega prosvetnega tečaja primorskih dijakov v Gorici. Z zadnjimi močmi je bila pripravljena in na oder postavljena gledališka predstava Gogoljevega »Revizorja«, s svojo režijo in z lastnimi igralci v sodelovanju z domačimi srednješolci.

Uprizoritev »Revizorja« je bila v rudniškem gledališču na koncu zadnjih počitnic 8. septembra 1923. Predstava je odlično uspela in izkupiček je opomogel društveni podporni sklad. Predvidena je bila ponovitev predstave, toda reprize ni bilo. Fašistične oblasti so prireditve prepovedale z utemeljitvijo, da mora ostati italijanski denar v Italiji, in da ne morejo dovoliti, da bi ga študentje odnašali v tujo državo, to je v Jugoslavijo.

Društvo je bilo obsojeno, člani so prejeli zadnji opomin. Odbor, ki je bil izvoljen na občnem zboru nekaj dni pred zadnjo prireditvijo, je sprevidel, da so društvu šteti dnevi, da je nastopila zadnja zelo kratka poslovna doba in da so njegove možnosti in dolžnosti le še likvidacijske. Ta naloga je pripadla meni.

Na zadnji članski sestanek 23. septembra 1923 so se sestale že zelo razredčene članske vrste. Bil je to zadnji, poslovni članski sestanek, na

katerem so izzveneli še zadnji tamburaški akordi. Poslovilni govor pa je napovedal odločilne trenutke dolgega slovesa.

»Prosveta« je v danih razmerah in času sama od sebe preminila. Stisnila jo je tujčeva pest. Članstvo je odmrlo. Na drugi strani državne meje je pognalo svoje korenine po širni Jugoslaviji.

Idrija je ostala brez svojih visokošolcev, čez tri leta tudi brez svojih srednješolcev in brez njihovih organizacij. Znašla se je osamljena za plotom italijanskih vojaških utrdb po njenem vzhodnem gričevju.

Franc Pavšič

LYRA IN GLASBENE TRADICIJE V IDRIJI

Glasbene tradicije v Idriji so že stare. Arko piše, da je že za Marije Terezije (1777) obstajala rudarska godba; z ustanovitvijo glavne šole (Hauptschule) pa je bil nameščen tudi učitelj violine, »da bi rudarska godba imela naraščaj«. Tako torej že tedaj rudarska godba ni bila nekaj novega in Arko meni, da je od »nekdaj rudnik imel svojo godbo«. Čeprav zgodovina ne govori veliko o glasbeni dejavnosti v mestu in je tudi rudarska godba, ki jo je podpiral zdaj erar zdaj društvo c. kr. uradnikov, doživljala svoje padce in vzpone, je vendarle jasno, da so godbeniki vedno ostali. »Umetnost« se je prenašala iz roda v rod in veselega razpoloženja od Štefanovega dalje do prvih postnih dni ni manjkalo, kljub neverjetno težkim življenjskim razmeram, v kakršnih so včasih Idrijčani živeli. Pa saj ni nič čudnega. Kam pa naj bi mladina v prostem času? Zbirala se je po krčmah in pivnicah, kjer so piskači in goslači parali zadimljeni zrak. Med vzroki zaradi baje hude nemorale v Idriji navaja dekan Kos l. 1864 tudi »veselice, godbo in ples« ter predlaga: »Veselice s plesom in godbo naj se kolikor mogoče omeje.« Čeprav kaže, da je bila takratna gosposka hudo zaskrbljena »zaradi moralnega stanja v Idriji« in tudi okrajni komisar Majcen »po obstoječih zakonih«

kljub pritisku gospode ni mogel »zabraniti nočnih veselice«, se je ljubezen do glasbe in petja ohranila predvsem zaradi temperamentnosti ljudi. Deloma pa je visok procent ljudi, ki se je ukvarjal z glasbo, treba pripisati tudi sami geografski odmaknjenosti Idrije od drugih večjih kulturnih središč. Ne nazadnje pa so Idrijčani s petjem in plesi preganjali vsakdanje skrbi in stiske. Čeprav je bilo v starejših časih kulturno življenje domena predvsem gornje plasti prebivalstva, zlasti tuje — nemške — rudniške gospode, je jasno, da so bili godbeniki v glavnem preprosti ljudje, delavci, rudarji, pazniki in nižji uradniki — domačini Slovenci. Ko navaja zgodovinar imena članov »Godbe« iz sredine prejšnjega stoletja, ni med 13 godbeniki niti enega tujega imena. Ker je godba služila izključno ožjemu krogu rudniške elite, je bila plačana ne le ob nastopih, ampak tudi za vaje. Ko pa so se po ustavni ureditvi Avstrije (1861) začele ustanavljati po vsej Sloveniji znamenite čitalnice, se je tudi med slovensko idrijsko inteligenco začelo narodno prebujajoče politično gibanje in kulturno delo. Poleg rudniškega, t. j. nemškega Kazina, je nastala še naša čitalnica. Proti koncu 80. in v začetku 90. let prejšnjega stoletja se je močno okrepilo tudi že narodno — prebudno gibanje. Nastalo je »Delavsko bralno društvo« (1884) in kasneje »Katoliška delavska družba« (1893), ki sta razgibala kulturno in prosvetno življenje Idrijčanov.

To je eno najbolj plodnih kulturnih obdobj 19. stoletja. V teh društvih, ki so bila žarišča narodne, kulturne, politične zavesti, je prišlo do usodne ločitve duhov, kjer so se Idrijčani šli klerikalce, liberalce in kasneje »mokračce« (socialne demokrate). Pri tem so si nasprotovali in tekmovali med seboj, kdo bo priredil lepše in boljše »besede«, igre, koncerte in zabave s plesi. Nastala so tako med drugim tudi razna godbena društva. V bistvu so bili to orkestri te ali one stranke. Svoj glasbeni kader so dobvali iz raznih »divjih« glasbenih skupin. Taki ansambli so nastajali spontano, živeli nekaj časa, razpadali in se spet združevali pod novimi imeni. Tako so nekje na prelomu stoletja Idrijčane zabavali Majniki, »Struna«, Blažiči, Mohoriči in morda še kdo. Poleg teh so obstajali še legalni orkestri, ki so delovali v okviru takratnih političnih strank. Do leta 1902 je obstajala rudarska — uniformirana godba na pihala s sedežem v »Kazini« (nad »Orlom«). Dokler je pihalni orkester vodil Selak — »Štajc«, je delo teklo normalno, ko pa je vod-

stvo prevzel rudniški nadzornik Pavšič, so se začele med člani razprtije. Baje jih je povzročil Pavšič sam, ker je zahteval honorar za nastope, tudi če jih ni vodil osebno (pri pogrebih ipd.). Rudarsko godbo je finančno po vsej verjetnosti vzdrževal rudnik, ali pa še bolj verjetno sami člani »Kazina«, rudniški uradniki, prišleki, večinoma nemške in češke narodnosti. Leta 1903 je nastalo Delavsko glasbeno društvo, ki naj bi ga ustanovili delavci — godbeniki sami. Materialno osnovo so ustvarjali z zbiranjem podpornih članov. Njegov obstoj je prekinila I. svetovna vojna.

»Salonski orkester« so finansirali liberalci, a le malo časa. Socialdemokratsko »Delavsko bralno društvo« je gojilo svoj tamburaški zbor. Tega je vodil Ivan Pavčič, kapelnik rudniške godbe na pihala. Tudi katoliška stranka je ustanovila svojo godbo: »Orkester katoliške delavske stranke.« Ljudje so jih hudomušno imenovali »Izraelce«. Najbolj stanoviten, instrumentalno izpopolnjen in glasbeno ubran je bil »Godbeni orkester Lira«. Ta je igral Idrijčanom celih 10 let pred prvo svetovno vojno in v obdobju po njej tja do začetka druge svetovne vojne ter svoj labodji spev zapel šele po osvoboditvi, ko mu je zadal končni udarec nov modernejši glasbeni slog »jazz«, saj se orkester zaradi starosti svojih članov ni mogel več prilagoditi modernemu glasbenemu organizmu in sodobnim ritmom. Ne nazadnje je bil vzrok tudi ta, da v letih obnove in izgradnje od vojne prizadete države ni bilo za kulturo skoraj nobene materialne stimulacije. Majniki in Blažiči so bili verjetno najstarejši izmed zabavnih ansamblov, ki se jih najstarejši živeči Idrijčani še spomnijo (okoli leta 1900). Leopold Majnik je bil rudar — vrtalec. V prostem času je poučeval violino ali violo mlade talentirane fante, ki so imeli veselje do glasbe. Poleg tega je vodil še glasbeno skupino, ki so jo sestavljali:

Majnik Leopold — I. violina

Kogej Johan »Tadač« — I. violina

Poljanšek Pepe »Škric« — klarinet

Božič Janez »Šebreljc« — kontrabas

Čerin Jože — flavta.

Kasneje je Majnik pritegnil v skupino še svojega učenca čelista Antona Pavšiča ter zamenjal basista in klarinetista. Namesto Božiča je nato basiral njegov sin Nace, klarinet pa je piskal Čeh Šorman. V takem

sestavu so potem prirejali »koncerte« ob nedeljah popoldan po gostilnah, zvečer pa so igrali za ples.

Blažičeva skupina je bila skromnejša. Pripadali so ji:

Blažič Anton, Blažič Janez, Blažič Franc in še kdo.

Svoje mesto v glasbeni kulturi Idrije je nekaj časa imel tudi salonski orkester »Struna«. Vodil ga je njegov ustanovitelj, še mlad študent realke, a sposoben in talentiran muzik Zorko Prelovec. Zori, kakor so ga klicali domači, je bil sicer pianist, v orkestru pa je igral kontrabas. Poleg njega so Struni pripadali še: Avgust Dežela — flavta, Makuc Karel — violončelo, Dežela Mirko — violina, Lapanje Dolfi — violina in še trije drugi. Po odhodu čelista Makuca iz Idrije ga je nekaj časa nadomeščal Anton Pavšič, a ne dolgo. Po nekaj letih je »Struna« utihnila, ker so se fantje po končanem študiju na realki večinoma razšli po svetu. Samoniklo, kot nastajajo otroške igre, je okrog leta 1905 nastala skupina, ki se je zbirala v stanovanju Antona Pavšiča v »Pesku« na Prejnuti. Tej so v začetku pripadali še: Anton Kavčič — I. violina, Hrovat Ivan — II. violina, Božič Pavel — II. violina, Eržen Matevž — klarinet. Pavšič je sicer bil čelist, vendar je, kot sam pove, v začetku z njim le basiral. Skupina je vadila skrivoma skoraj leto dni, da se ne bi zamerila svojemu učitelju Majniku. Ko je nekoč v gostilni »pri Puharci« poslušal tak »cigumigu« ansambel rudniški paznik Ferjančič in ga temeljito skritiziral, so ga fantje na koncu, ko jim je pokazal, kako je treba zaigrati, le preprosili, da jih je začel učiti ob nedeljah. Za uk so mu plačevali po 10 soldov za vajo. Jožef Ferjančič je bil vsaj za tiste čase razmeroma dobro glasbeno izobražen, saj je bil v avstrijski vojski podnarednik v vojaški godbi. Obvladal je violino in violončelo. Kot rudarski paznik je bil član liberalnega bralnega društva, ki so mu pripadali predvsem rokodelci, rudniški poduradniki in celo knapi, vendar so, kot pravijo, zbirali le »ta lepe«. Nekdo je hotel Delavskemu godbenemu društvu zagotoviti podmladek in tako so vso skupino pridobili v »klub«, nekakšen mladinski odsek godbenega društva, ker so jim bili obljubili tudi glasbenega učitelja. Kaže, da je na stran godbenega društva pristopil sam Ferjančič in fante še naprej učil prav on. Toda Godbeno društvo je poleg svojega pihalnega orkestra imelo še orkester na lok, ki so mu pripadali isti godbeniki: Štefan Lapanje in njegov brat Nace, Poljanšek Pepe, Kobal, Ferjančič, Kogej in drugi. Ti so včasih

igrali tudi po naročilu drugih strank (v Kazini, čitalnici itd.), kjer se je dalo kaj zaslužiti. Mladi klubaši so prvič zaigrali na ciciljanki (leta 1906 ali 1907) v čast podpornim članom društva. Toda nekateri izmed godbenikov niso gledali nanje s simpatijo. V njih so pač videli potencialne konkurente. Tudi mladina je kmalu začutila, da jih starejši odrivajo, saj so jim omogočili le tiste nastope, kjer je bilo treba igrati zastonj. Tako so prav kmalu izzveneli zadnji zvoki tega mladinskega odseka Delavskega godbenega društva.

Klerikalci baje dolgo niso mogli spraviti skupaj svoje godbe in so za svoje potrebe najemali godce Godbenega društva. Toda polagoma so le uspeli vzgojiti nekaj uporabnih godbenikov. Ali že pri prvem predvidenem nastopu se je zataknilo. Morali bi spremljati neko procesijo po mestu. Polovica je bila pripravljena igrati zastonj, druga polovica se je temu uprla. Spet je bilo treba energije in volje, da so spravili sprte med seboj. Preteklo je skoraj leto dni. Dodobra so se bili naučili dvoje skladb, s katerima so računali, da se bodo izkazali.

Okrog njih je stalo staro in mlado. V svečanem vzdušju so ljudje nestrpno dočakali, da so v cerkvi odpeli »vstajenje« in prinesli »boga« na prosto. Tedaj je čez trg zaorila lepa narodna pesem »Pridi Gorenc . . .« Da ni bilo brez smeha in muzanja, skoraj ne bi bilo treba zapisati. Toda presenečenja še ni bilo konec. Ko je sprevod stopil v korak, so vrezali še drugo koračnico: »Star vojak po cesti gre . . .« In tako sta se med procesijo vrstili zdaj ta, zdaj ona pesem ob splošnem zadovoljstvu vseh.

Tako so v tem času obstojale kar štiri godbe:

1. »Delavsko godbeno društvo« — pihala in godala
2. »Godba katoliškega delavskega društva«

3. Klubaši, podmladek Delavskega godbenega društva, ki pa so spet šli na svoje. Njim sta se pridružila še starejša Ferjančič in klarinetist Lojze Gliha, glavna stebra novega orkestra. Spet so vadili v Pesku pri Pavšiču in prvi, ki so jih angažirali za nastop, so bili maturantje realke. Zabava je bila po končani maturi. V prvem, kulturnem delu prireditve, so jim igrali zastonj, za ples pa proti plačilu. Na sporedu kulturnega programa so bili med drugim Parmovi Mladi vojaki, odlomek iz Smetanove Prodane neveste, Zabavna igra itd. Prireditvev je trajala do naslednjega jutra. Bilo je leto 1908. Ganljiv je bil baje trenutek, ko jim

je orkester zaigral »maturantski marš« (Abiturienten marsch), ki ga je bil Ferjančič skomponiral namenoma za to priložnost na besedilo slovenske narodne pesmi:

»O dežela ljuba, kje ležiš,
ki jezik moj mi govoriš« . . .

Po letu 1908 so izmed vseh glasbenih ansamblov najbolj napredovali Ferjančičevi muzikanti, nekdanji klubaši. Dokaz za to je bila njihova vedno večja medsebojna povezanost, solidarnost in organiziranost, ki je trajala vse do drugega leta vojne. Igrali so tudi še leta 1916, vendar v glavnem v humanitarne namene (za Rdeči križ, oficirjem itd.) Utihnili so, ker čas ni bil naklonjen zabavi, nekateri pa so šli tudi v vojsko. Leta 1912 (ali celo še prej) so si na Ferjančičev predlog nadeli ime »Lyra«. Takratna Lyra je zvenela v naslednji sestavi:

Ferjančič Jože — violina

Pavšič Anton — čelo

Hrovat Ivan — violina

Rejc Ivan — viola (padel v vojni)

Gliha Lojze — klarinet

Kavčič Anton — violina.

Malo pred začetkom vojne je »orkester« Lyra« doživel še eno preobrazbo. Od nekdanjih mladincev klubašev so ostali le še Ferjančič, Pavšič, Hrovat in Kavčič, pridružili pa so se jim »Blažiči« (Anton, njegov sin Franc in bratranec Janez) in še Ignac Majnik.

»Lyra« je bil priljubljen ansambel, ki so ga naročali in vabili vsi kulturni krožki in društva vseh takratnih političnih strank in struj ne le zaradi kar dobre vigranosti, ampak tudi zaradi strankarske neopredeljenosti. Orkester je bil tako neštetokrat gost zdaj v rudniški Kazini, liberalni čitalnici, v liberalnem bralnem društvu, ali pa v socialistični pivnici (Bierhale) za »Črnim orlom«. Če ni bilo naročila, so prirejali samostojne koncerte s plesom v Didičevem hotelu (Sedanji hotel Nanos). Dasiravno vstopnina ni bila visoka, je vendarle bila vsa njihova, kar je godbenikom pomenilo dobrodošel in pomemben dodatni prispevek k družinskemu proračunu. Zaslužek Didičevih pa je bil v gostinskih uslugah. Za primer naj navedem dohodek na enega člana v januarju 1911:

- 6. jan. Sokolske plesne vaje 2 K
- 8. jan. Sokolske plesne vaje 2 K
- 14. jan. V Čitalnici 5 K
- 15. jan. Sokolske plesne vaje 2 K
- 21. jan. Čitalnica, ples. vaje 2 K
- 22. jan. Sokolski ples. venček 6 K

Iz beležnice dohodkov je razvidno, da je bilo družabno življenje v zadnjih letih pred prvo svetovno vojno zelo razgibano, saj je (kot je vidno iz gornjega primera), samo Lyra v enem mesecu nastopila šestkrat, v decembru istega leta pa kar 13-krat in v januarju 1912 leta spet 9-krat. Upoštevati je seveda treba, da je bil v decembru prvi »advent«, v katerem je bilo vse do Štefanovega veseljačenje po cerkvenih zakonih prepovedano, januar pa predpustni čas. Razen tega so razna društva, strankarske organizacije in ustanove imele svoje godbe ali pa naročale godbe od drugod, včasih celo iz Ljubljane in Tolmina (voj. godbe), kar velja predvsem za Kazino. V poletnih mesecih, pa tudi v ostalih pomladanskih in jesenskih mesecih, je bilo plesnih zabav precej manj. Ko je napočila vojna, je bilo na mah vsega konec. Po 28. juliju 1914 je Lyra sodelovala le še pri igri 25. avgusta za 30. obletnico Bralnega društva. Leta 1915 je nastopila pri igri za Rdeči križ (meseca februarja). Leta 1916 je bil koncert za oficirje pri Murniku (23. aprila) in nato še dvakrat, verjetno istega leta, v gledališču in zopet za Rdeči križ.

Vsekakor se vidi, da se po napovedi vojne Idrijčani niso več kaj prida zabavali. Nekajkrat so igrali še med odmori pri kino predstavah, t. j. med menjavanjem filmskega koluta.

Leta 1912 je bil ustanovljen tamburaški zbor pri socialdemokratski »Mladinski zvezi«. Vodil ga je Štefan Lapanje tja do prve svetovne vojne. Oživel je zopet kmalu po prvi svetovni vojni pod taktirko Jožefa Ferjančiča, a ne za dolgo.

Vojna je prav kmalu prinesla nove skrbi. Položaj na fronti ni bil vzpodbuden, čeprav so ga nemški časopisi znali spretno prikriti. Nastalo je pomanjkanje, potrkala je lakota, navček pa je oznanil, da tega ali onega ne bo več nazaj. V ljudi se je vgnezdila skrb za jutrišnji dan. Cesar je bil tedaj vpoklical tudi nekatere »lyrovce«. Od 1915. leta dalje, zlasti po vstopu Italije v vojno, so nastopila težka leta vojne ne samo za Idrijčane, ampak za vso Avstrijo. Odsotne fante in može so pri delu nado-

meščale dekleta in žene, ki so morale podpirati same vse štiri hišne vogale. Začeli so se pohodi »v trajn«. Treba je bilo daleč v okolico Idrije na kmete po živež v zamenjavo za industrijsko blago (obleko, obutev, tobak itd.). Razumljivo je, da je ob taki situaciji prenehala vsaka oblika zabave in kulturnega življenja.

Ko je Avstro-Ogrska leta 1918 končno položila orožje, so bili kmalu vsi člani Lyre skupaj in spet doma. Komaj mešec dni po prihodu v Idrijo so Italijani že organizirali plesno prireditev s koncertom. Bilo je ravno na dan sv. Barbare (4. XII.), zaščitnice rudarjev, ko so Italijani po posebnem spisku, ki so ga sestavili na županstvu, vodili sumljive vojne obveznike in politično nezanesljive ljudi v koncentracijsko taborišče v Kormons. Lyrovci so se branili nastopiti in so se izgovarjali, da ne znajo igrati dovolj ter navajali še druge razloge, dokler jim ni neki oficir komande 37. divizije, nastanjene v gradu, zagrozil, da jih bodo z orožniki nagnali skupaj, če ne bodo šli sami. Med plesom so oficirji zahtevali, da bi jim hodili igrat kasneje tudi v njihovo menzo v grad, kamor je zahajal tudi divizijski general. Zahteva jim ni bila všeč, prav pa jim je prišla, ker so se dogovorili, da bodo složno bojkotirali to zahtevo, če bi Italijani kogarkoli izmed njih hoteli internirati. Dejansko je bil naslednjega dne na vrsti Pavšič. Tedaj so A. Kavčič, M. Jurman in Blažič intervenirali pri rudniškem predstojniku Šotolu. Ta se jim je opravičil, da o tem nič ne ve in jih napotil k gerentu Štravsu. Ta se je groznje, da bodo odklonili vsako igranje v oficirski menzi, če ne prepreči internacije čelista, ustrašil in zadevo kar hitro uredil. Kljub temu pa so se še naprej izgovarjali in izmotavali zahtevam italijanskih vojaških oblasti. Zasedba Idrije po tuji vojski Idrijčanom ne le da ni bila všeč, tudi verjeli niso v njen daljši obstanek. Bali pa so se tudi očitkov Jugoslovanov, češ, kaj bodo rekli, ko bodo zvedeli, da se vdinjamo novim tujcem? Vera v začasnost italijanske zasedbe je bila v Idrijčanih prisotna še vrsto let. In če so jim tujci na vprašanje odgovarjali, da mislijo ostati za vedno, so se jim mnogi glasno smejali. Ker oblasti načeloma niso delale ovir, je orkester večkrat organiziral plesne prireditve tudi v okoliških krajih. Nekoč pa se jim je le zataknilo. Pri Kramarju v Logatcu (tedaj je bil še v rokah italijanske zasedbene vojske) so bili ravno odigrali prvi (koncertni) del, ko so jim oficirji prepovedali nadaljevanje na veliko jezo domačinov, ki so bili že plačali vstopnino. Na

ukaz vojske so vse skupaj naložili na rudniški omnibus, šoferju Poljanšku pa naročili ustaviti v Gornjem Logatcu. Tu so jih malo z grožnjami, malo s prepričevanjem pregovorili, da so nadaljevali s plesnim programom v njihovem krožku (circolo ufficiali). Bilo je vsega le nekaj parov — častnikov in podčastnikov. Ob izdatni pijači in jedači, (ki jo je takrat v splošnem še zelo primanjkovalo), se je kmalu začel direndaj. Ta se je nato sprevergel baje v prave orgije s slačenjem. Tako vse do belega dne. Folklor, ki je naši niso mogli nikdar pozabiti.

Leta 1924 se je za dirigenta in učitelja ponudil Karol Pahor. Izpopolnjeni orkester je začel z vajami najprej pri Pavšiču na Luži, nato pa v ljudski šoli. Prvi nastop je bil po nekajmesečnih vajah za Pust (1925) pri Didiču. Koncert s plesom je v programu predvideval tudi nekaj skladb italijanskih avtorjev. Med temi je bil tudi Garibaldi marš.

(Inno Garibaldi). Na programske letake na mizah pa je tiskarski škrat namesto besede Garibaldi natisnil začetnico »C« (Caribaldi). To je raztogotilo fašiste. Ustavili so ples in člani orkestra so morali od mize do mize popraviti to, kar jim je bil zagodel nešramni škrat. Ob 8. uri zjutraj naslednjega dne so oblasti izgnale Pahorja iz Idrije. Pred odhodom sta mu Pavšič in Hrovat poklonila ves izkupiček prejšnjega večera, ta pa se je lyrovcem oddolžil tako, da jim je podaril 6 svojih partitur.

Orkester so v tem času sestavljali:

Hrovat Ivan — I. violina

Blažič Franc — II. violina (tudi flavta ali klarinet)

Majnik Jože — viola ali II. violina

Pavšič Anton — čelo

Močnik Jože — klarinet

Blažič Anton (starejši) — II. klarinet

Jurman Matevž — baterija

Šinkovec Štefan — flavta

Božič Janez — kontrabas (spisek ni popoln)

Božič je bil gluha, zato je igral nezanesljivo in le na migljaj dirigenta. Zaradi tega ga je kasneje zamenjal Križišnik Štefan.

Po Pahorjevem odhodu so nekaj časa vadili sami brez dirigenta, nato pa se jim je ponovno pridružil Ferjančič, dokler ni zbolel in naposled umrl.

Klerikalci — nekdanji čalni Godbe katoliškega delavskega društva —

po I. svetovni vojni niso več kaj prida igrali. Manjkalo jim je dobrih godbenikov, pa so nekateri izmed njih zato kmalu pristopili k »Lyri«, med prvimi Viktor Lipužič, Štefan Kržišnik in Matevž Jurman. Orkestru so se naslednja leta pridružili še novi godci, medtem ko so starejši odpadali: Blažič Franc in Anton ter že omenjeni Božič. Med nove pridobitve je šteti predvsem Leopolda Blažiča (tromba), Andreja Šifrerja (II. violina), Franca Kovača (baterija), Jožefa Meusburgerja (violina), Franca Polanca (mali boben in druga tolkala), Mirka Troha (violina), Antona Hvala, Antona Čuka (tromba), Janka Kovačiča, Rafaela Lapanja, Jožefa Markša, Franceta in Viktorja Vidmarja in druge. Skupina je štela 12 do 16, pa tudi več godbenikov. Po Ferjančičevi smrti jim je bil skoraj vseskozi dirigent in mentor Leopold Blažič.

Italijani v začetku niso delali posebnih ovir pri izdajanju dovoljenj za nastope. Po uveljavitvi fašizma, posebno pa v letih, ko je ta že sanjal o velikem rimskem imperiju, so bila ta dovoljenja vedno bolj redka. Velika svetovna gospodarska kriza (1929—1932) ni odrezala rudarju le tanjši in bolj črn kos kruha, mnoge je celo pognala za kruhom v svet. Tako sta morala čez mejo Šifrer v Kranj in Hvala v Zenico. Da bi zagotovil uspeh svojim imperialističnim načrtom, je Mussolini hotel imeti predvsem varne meje. Da bi to dosegel, ni bilo dovolj graditi le sistem cest in utrdb na strateških točkah od tromeje pri Beli peči do Kvarnerskega zaliva, treba je bilo tudi do kraja pokoriti in romanizirati to ljudstvo. Idrijo so tedaj na vseh pomembnih dohodih v mesto kot stražni stolpi taborišča zapirale »caverne« (vojaške utrdbe). To pomembno delavsko trdnjavo, te »zakrknjene drugorodce« (allogeni) je bilo treba čimprej asimilirati: najbolj trdovratne pognati z dela ali kako drugače onemogočiti, ostale pa zmehčati, da bodo pozabili na svoje poreklo ali pa kot poraženci spoznali »rimsko pravičnost«. Najbolj vneto se je v ta boj spustil fašistični politični sekretar Plinio Mutto. Začel je z osebnim prepričevanjem ljudi, da se vpišejo v »dopolavoro« (društvo za rekreacijo), da spremenijo svoje priimke v italijanske popačenke, se vpišejo v fašistično organizacijo (v mladinske organizacije so vpisovali kar v šoli, ne da bi koga vprašali za pristanek) in v fašistično stranko. Najbolj »trde« Slovence je naravnost nestrpno silil, naj obiskujejo tečaje italijanskega jezika itd. Lyro so sestavljali rudarji in njihovi predelavci. Bili so razredno opredeljeni, nekateri tudi ideološko usmerjeni

in prepričani, vendar Lyra kot glasbeno društvo ni bila nikoli strankarsko obarvana. Zato je bila vedno pripravljena zaigrati vsakomur, ki jo je zaprosil. Med obema vojnama pa je, če izvzamemo pihalni orkester, bila edini plesni ansambel, ki je resnično zabaval meščane. Omeniti je treba, da je kmalu po prvi svetovni vojni ponovno zaživela tudi godba na pihala kot Delavsko godbeno društvo »Naprej«, ki ga je v začetku vodil Poljanšek Jože, nato pa Kogej Ignac. Godba je služila predvsem raznim slavnostim, ki jih je priredil okupator, in cerkvenim procesijam, igral pa je tudi na plesnih prireditvah, posebno takih na prostem, kot je bila npr. veselica na praznik sv. Ahaca na Dolinci (21. junija). Društvo je razpustil okupator leta 1930. Ker je idrijskemu rudarju v času fašizma kot družabno zbirališče, v katerem je bilo prepovedano celo petje, ostala le gostilna, je bila »Lyra« ves čas pomemben kulturni in narodno buditeljski dejavnik. Kjer je nastopila »Lyra«, tam se je zbiralo staro in mlado. Med tujci so se petelinili v glavnem mladi tajni policisti (organi javne varnosti — pubblica sicurezza), ki so padali v oči s svojimi elegantnimi kroji in svetlimi dežnimi plašči. Ljudje, ki so jih poznali, so znali pravočasno utihniti, sicer pa ti tako niso razumeli jezika domačinov. Lazili so za dekleti in opazovali, kaj se dogaja. Nekaj let je orkester poleg nastopov doma priredil poleti številne izlete in veselice v bližnjo in daljno okolico. Tako so ob prijetnih domačih vižah zaplesali v Koševniku, Godoviču, Dolah, Hotedršici, Logatcu, na Vrhniki, v Vipavi pod Skalco, v Postojni, na Logu pri Otaležu, v Cerknem, Šebreljah, sv. Luciji (Mostu na Soči), Tolminu, Bovcu, Logu pod Mangartom in drugod. Za oddaljenejše kraje so običajno najemali rudniški omnibus, za bližnje vasi pa konjsko vprego. Na voz so naložili instrumente, sami pa so šli poleg peš ali s kolesi (kdor ga je imel). Za njimi so jo mahnili po navadi še drugi Idričani. Razumljivo je, da tako zbiranje ljudi ni bilo vseč fašističnim oblastnikom.

Godba delavskega godbenega društva »Naprej«, ki so se je posluževali za uradne fašistične proslave, parade in procesije je kadrovsko opešala, prav gotovo, pa tudi ni ustrezala zaradi svojega nacionalnega obeležja, zato je bila leta 1930 (?) ustnovljena rudniška godba v okviru fašistične organizacije »Dopolavoro aziendale della R. Miniera d'Idria«. Sprva je godbo vodil cerkveni organist Anton Uršič iz Kobarida. Njega je že po letu dni zamenjal Italijan Agostino Ferrari. Ob iz-

datni finačni podpori, posebno pa pod političnim pritiskom, je Ferrariju uspelo zbrati nad 50 godbenikov. Vanjo je vstopilo tudi nekaj glasbenikov italijanske narodnosti. V ostalem pa so ta veliki pihalni orkester dopolnili godbeniki »Lyre«, ki jih je takratni fašistični sekretar Plinio Mutto za to osebno »prepričal«. Nekateri so se dolgo izgovarjali na starost, bolezen, nesposobnost učiti se na stara leta še pihalnega instrumenta itd., vendar jim je obzirno dal vedeti, da je v igri tudi njihova služba. Vaje so postale obvezne. Kdor je izostal dvakrat do trikrat, so mu zagrozili z »izredno strogim ukrepom«. (provvedimento severissimo). Nastopati so morali na vseh fašističnih manifestacijah, paradah in proslavah, pa tudi na večjih koncertnih tekmovanjih v Puli in Gorici, pa na plesih v Postonjski jami in drugje. Podobno je poleg te godbe nastala tudi mladinska fašistična godba na pihala (avanguardisti), ki je štela okrog 40 članov. Ta je nastopila celo na tekmovanju mladinskih godb v Rimu in dosegla drugo mesto. Kljub temu pa so se, kot bi hoteli obuditi stare čase in pokazati nekdanjo veljavo tujcu, od časa do časa »lirovci« le zbrali na zasebno zabavo na vrtu pri Pavšiču na Luži, včasih pa nastopili še na kakšnem posebnem cerkvenem slavlju oz. jubileju. Fašizem je »Lyro« onemogočil, saj je razpustiti ni mogel. Uradno niti ni bila registrirana, a jo je toleriral kot podedovano institucijo, ker pač zanjo ni imel drugega nadomestila. Glas »Lyre« je utihnil, slovenska pesem je bila prepovedana, a se je tu pa tam pritajeno le še oglašala. Oboje so fašisti že skoraj zatrli, duha solidarnosti in odpora proti tujcu pa fašizem ni mogel streti. Idrijčani so bili vedno prepričani, da fašizem in okupacija ne moreta biti trajna. Vsa medvojna leta so pričakovali novega svetovnega spopada, nekateri so celo upali v vojaški poseg Jugoslavije, toda po Münchenskem sporazumu je vedno bolj prevladovalo mnenje, da bo do tega prišlo, ko se bo zbudil »medved« na Vzhodu. V takem vzdušju so tudi člani Lyre čakali, da bo njihov molk razrešila vojna.

Osvoboditev in z njo združeni gospodarski, politični in socialni problemi niso bili naklonjeni glasbenemu žanru, kakršnega je gojila Lyra pred obema vojnama. Vključeni v splošno kulturno dogajanje tistega časa so še nekajkrat zaigrali na raznih proslavah in svečanostih, potem pa je vse skupaj zaspalo. Vzrokov za to je nedvomno več, izmed vseh pa je bilo prav gotovo glavno pomanjkanje vsake materialne stimulaci-

je. V vseh časih so od sicer skromnih dohodkov izločali del sredstev za nabavo muzikalij: novih instrumentov, not, strun in druge opreme. Iz teh sredstev so krili tudi stroške prevozov in druge organizacijske stroške. Nabavili so si zelo obsežen arhiv partitur vseh vrst koncertne in plesne glasbe, prirejene za komorne orkestre. V začetku so večino partitur prepisovali ročno, jih prirejali za svoje potrebe, včasih pa celo komponirali lastne skladbe. Arhiv v Idriji obsega nad 1000 fasciklov, kompletov za salonski orkester. Med njimi je več kot 200 ovojnic koncertnih skladb znanih evropskih klasičnih mojstrov. Vsak komplet vsebuje običajno dve ali več skladb. Če so pred prvo svetovno vojno skrbeli za notni material tako, da so prepisovali partiture, ki so si jih izposodili od drugih godb v Sloveniji, zlasti iz Ljubljane in od vojaških kapel, so med obema vojnama dobivali ves notni material od italijanskih glasbenih založb, kot je bila npr. hiša Zanibon iz Padove, Dott. Beltramo iz San Rema, Curci iz Milana in številne druge. Nekatere partiture dobivajo že zgodovinsko vrednost, saj nosijo letnico 1874 in celo 1869. Na njih je večkrat podpisan neki I. Serjun, verjetno prepisovalec in tudi priložnostni skaladatelj. Nesporno je, da so note služile že kateremu od starejših orkestrov, kateremu, pa nam trenutno ni znano. Ena takih skladb nosi naslov: »In der Grünen Laibach«, valzer 1872. Značilno za Ljubljano, ki je za nekatere takrat bila še zelena. Notni arhiv vsebuje med drugim tudi nekaj skladb domačih avtorjev. Ne samo Prelovca, ki se je kasneje uveljavil kot renomirani slovenski komponist narodnih pesmi in drugih viž, saj so se s komponiranjem ukvarjali tudi Majnik, Blažič in Ferjančič, vendar nihče od njih ni imel priložnosti in verjetno takrat tudi ne možnosti, niti tolikšne ambicije, da bi svoje skladbe izdal za širšo uporabo. Koliko pa so se ti možje spoznali na pravila harmonije in kontrapunkta, je drugo vprašanje. Morda kaj več samo Ferjančič. Majnikovi sta npr. »Šlek, Šlek« — polka france (1898) in »Svoji k svojim«.

Anton Blažič se je oddolžil kolesarjem s skladbo »Pozdrav idrijskim kolesarjem«. Nekdo se je spomnil tudi idrijskih lovcev in uglasbil »Lovsko koračnico«, ki je označena kot »Himna lovskega društva Idrija«. Ferjančičeve so »Abiturientska koračnica« (1908), »Miš, maš« polka in »La corriera Idria — St. Lucia«. Med partiturami je še več takih, ki nosijo njihova imena, vendar bi bilo treba še raziskati, kaj je resnično

njihovega, kajti njihova imena nosijo tudi številne priredbe skladb drugih avtorjev, prikrojene za potrebe lastnega orkestra.

V lyrovski muzikoteki je ogromno partitur italijanskih skladateljev popevk, med njimi tudi mnoge zelo znane, ki jih »naši« niso nikoli zaigrali. Italijanske založniške hiše so naravnost zasipale orkester s skladbami, katerih vodilni glas je bil solo pevca. Da bi kdo izmed njih pel in to celo v italijanščini, kaj takega pa jim niti na misel ni prišlo. Sicer pa tudi, če bi se kdo našel, bi ga prav gotovo odklonili. Eno samo pesem so v zboru vedno iz srca zapeli; to je bila češka »Muziky, muziky« . . . Meslim, da je k povedanemu treba pristaviti še to: muzikantje, kot so bili Majnik, Blažič, Ferjančič in drugi, imajo ogromno zaslug, da se je v Idriji glasbena tradicija ohranila tako živa vse do današnjih dni. Takrat, ko še ni bilo glasbene šole, so ti možje vzgojili veliko število dobrega glasbenega kadra, ta pa nove naprej. Spominjam se, kako je tudi v času med obema vojnama bilo slišati skoraj iz slednje hiše kakšen instrument; tu je nekdo piskal, tam trobil in spet na drugi strani je bilo slišati škripajoči glas »škanta« nespretnega violinista. Danes so nastopili drugačni časi in zanimanje za učenje glasbe morda nekoliko upada, ker ima današnja mladina dovolj drugih oblik za sprostitev, zabavo in drugih izvenšolskih dejavnosti, vendar pa sta smisel in ljubezen do petja in glasbe ostala. Ko danes opazujem mlajšo generacijo, opažam, da je v Idrijčanih še vedno ostalo nekaj stare šegavosti, veselja do življenja, družabnosti itd. In tako je tudi prav.

Z izjemo uvodnega dela tega spisa, ki se opira v glavnem na zgodovinsko literaturo, je skoraj vse ostalo rezultat zapiskov, ki jih je pisec članka zabeležil po izpovedi svojega očeta Atona Pavšiča. Žal je njegova hitra smrt preprečila, da bi določene podatke, posebno kar se tiče kronologije, lahko ponovno preveril in primerjal. Danes je za marsikaj na žalost že prepozno. Živi so ostali med lyrovci samo še nekateri »mlajši«. Marsikatera zanimivost iz kulturnega življenja Idrijčanov prvega našega četrtsoletja je tako že šla v pozabo. Pisanih zapiskov in dokumentov Lyre ni, niti blagajniške knjige.

Čeprav je oče zadnja leta pred drugo svetovno vojno začel uvajati v orkester tudi mene, je to obdobje obdelano precej površno, posebno ker sem bil zaradi študija večji del leta odsoten in si ne morem pomagati niti z lastnim spominom. Zanimivo in pravzaprav potrebno bi bilo na-

pisati kaj več o kulturnem življenju v Idriji v obdobju tridesetih let in o razmerah pod fašizmom tja do kapitulacije Italije oz. do konca II. svetovne vojne. Danes namreč živi še precej ljudi, ki bi mogli kaj več napisati ali pa povedati o delovanju rudarske godbe, fašistične mladinske godbe na pihala itd., pa o kulturnem zatišju Idrijčanov za časa fašizma. Za mlajše generacije pa bi bilo zanimivo tudi, kako se je razvijalo kulturno prosvetno delo v prvih povojnih letih, v začetnih časih graditve socializma.

Ferdinand Tancik

IDRIJSKA RUDARSKA NOŠNJA V SREDINI 18. STOLETJA

Gospodarski razvoj slovenskih dežel v drugi polovici 18. stoletja je sledil splošni evropski gospodarski politiki in njenim spremembam. V tem obdobju so si tudi v slovenskem rudarstvu in fužinarstvu prizadevali dvigniti proizvodnjo. Najpomembnejši rudnik je bil tedaj rudnik živega srebra v Idriji, ki se je v dobi prosvetljenstva zdramil iz dolgotrajnega mrtvila. V njem so v sredini 18. stoletja odkrili nove žile živosrebrne rudnine. Klasična doba njegove največje proizvodnje pa je bilo obdobje sovladanja i samovladanja sina Marije Terezije, Jožefa.

Za pridobivanje živega srebra so od leta 1752 dalje uvajali izboljšane bustamanske (1770) in navpične španske peči (1750). Tudi rove so naprednejše gradili. V sedemdesetih letih 18. stoletja so zgradili zidane kamnitne zaporice na Idrijci in si tako za celo leto zagotovili boljše plavljenje goriva za potrebe rudniškega obratovanja. Kmalu potem so popravili veliko črpalko, ki je odvajala rudnico iz rovov. Leta 1762 so začeli znova pridobivati cinober in dve desetletji pozneje so s sodelovanjem holandskega strokovnjaka Gusiga uspeli izboljšati celotni delovni postopek.

V sredini tega stoletja se je v primerjavi s proizvodnjo v 17. stoletju proizvodnja živega srebra tako povčala, da je v letih 1725—1785 že znašala povprečno 145—150 ton letno. Tona živega srebra je tedaj veljala 1800 goldinarjev, proizvodni stroški pa so letno znašali okoli 100.000 goldinarjev. Zato je kljub znižani ceni živega srebra prejemale blagajna Dvorne komore več kot polovico vrednosti prodanega blaga. V osemdesetih letih je proizvodnja še bolj narastla. V letih 1786—1798 je znašala že povprečno 635 ton živega srebra in 45 ton cinobra letno. Tedaj so se dvignile tudi cene in sicer je na domačem tržišču veljala tona živega srebra 2.600 goldinarjev in tona cinobra 3.100—3.200 goldinarjev. Ker pa so se tudi proizvodni in prevozni stroški podvojili, se je dobiček blagajne Dvorne komore več kot podeseteril in tako je letno znašal nad milijon goldinarjev. Z naraščanjem proizvodnje se je večalo tudi število delavcev. V drugi polovici 18. stoletja je bilo sprva zaposlenih nekaj nad 500, konec stoletja pa že 950—1.000 delavcev in uradnikov.

Idrijsko rudarstvo in pridobivanje živega srebra in cinobra si je leta 1751 nameraval ogledati tedanji regent, notranje-avstrijski nadvojvoda Jožef (poznejši cesar Jožef II.). Rudniška uprava mu je za ta namen pripravila rudarsko oblačilo in na četrtem izkopnem polju na severozahodni strani rudnika vzdala spominsko ploščo z latinskim besedilom: *Ab Josepho archiduce / Austrie Hungarie / Palatino Hic exussae / Petrae Locus Thesauro / Y Dante Florescat / J. Z. 18 ten julij (1751)*. Rudniški delavci in uradniki so seveda regenta slovesno pričakovali in so ga hoteli seznaniti s postopkom pridobivanja živega srebra in cinobra. Toda ni znano, kaj je regenta Jožefa zadržalo, da ni obiskal idrijskega rudnika.

Poznejše idrijsko rudniško ravnateljstvo je 2. junija 1911 njegovo suk-njo iz črnega svilenega damasta s cvetličnim vzorcem (l. 1911 vredno 20.—K) in leseno rudarsko palico z rezljano in pozlačeno kljuko (l. 1911 vredno 25.—K) podarilo tedanjemu Kranjskemu deželnemu muzeju v Ljubljani.

Celotna lesena svečana rokokojska rudarska palica (inv. št. 7672) je dolga 144,5 cm. Svetlorjavo naravnobarvno in politirano konično telo palice ima pod kljuko R 18,5 mm, na koncu pa R 17,3 mm. Sprednji in zadnji rob 20,5 cm visoke pozlačene kljuke obdajajo rocailli, iz ka-

terih izhajata hrustančevje in akantovo listje. Slednja tudi zakrivata vse robove kljuke.

Na levi strani kljuke (sl. 1) je zanimivo upodobljen idrijski grbovni lik. Drža tekočega Merkurja posnema skoraj gotsko esasto linijo. Trup z glavo in rokama je upodobljen en face, v desno obrnjeni nogi pa v profilu. Na glavi ima popotni klobuk s perutmi. Oblečen je v kratek hiton, preko rame iztegnjene desnice pa mu visi v podolžne gube zgiban plašč. V navspred skrčeni desnici drži caduceus. Obute pa ima nizke krilate sleke (nizke škornje).

Na desni strani kljuke je v profilu upodobljen v levo obrnjen stoječi rudar pri rudarjenju. Zamahuje s kladivom v visoko dvignjeni desnici, rovačo v levici pa je nastavil na žilo rudišča. Na vrhu kljuke sedeči rudar je obrnjen v levo stran palice in se z levico naslanja na vrh akantovega lista. Z isto roko drži rudarsko kladivo, v desnici pa ima rudarsko rovačo. Oba rudarja sta oblečena v enako rudarsko nošo, ki je bila običajna v sredini 18. stoletja in se po kroju ni bistveno razlikovala od običajnega meščanskega oblačila. Po ponovnem ukazu iz leta 1741 so rudarji morali delati v rudarskih oblekah in v rudarskem usnju.

Rudarjema tiče ozke hlačnice v golenicah, obuta pa sta v trpežne močne visoke čevlje z debelimi podplati in s precej visokimi petami. Preko odpete široke suknje imata spredaj predpasan kratek usnjen rudarski predpasnik. Rokavna zapestnika sta široka. Na glavi imata nizki čepici v obliki prirezanega stožca, kot so jih tedaj rokodelci nosili v mestih in trgih.

Ohranjena regentova rudarska suknja iz črnega svilenega damasta s cvetličnim vzorcem (inv. št. 7671; sl. 2) nam priča, da naj bi bil regent Jožef pri nameravanem obisku idrijskega rudnika oblečen po sočasni modi. Suknja izpričuje ves razvoj iz suknjiča v suknjo, ko so po letu 1600 brezgubi sukničev škric podaljšali in opustili ramenska oblazinjena svitka in ju nadomestili s koničnim trakom blaga. Poševno rezana stranska žepa sta se pojavila že okoli sredine 17. stoletja, ko sta bila život in opasnik še ločena, tako da je bila med obema vidna drobno nabrana srajca. Toda že po letu 1670 so zopet oba suknjina dela združili in tedaj je široki škric segal že do meč. Suknjina rokava sta imela široka rokavna zavihka. Suknja je bila še vedno opremljena s stranskima žepoma in je imela v trak zgibani naramnici. Okoli leta 1690 so

rokavna zavihka odprli in ju potem zapenjali z nekaj gumbi. Po letu 1700 so život in škric razširili in suktno opremili z majhnim trdim ovratnikom. Suknje v tem obdobju večinoma spredaj niso zapenjali. Regentova rudarska suknja je opremljena na obeh sprednjih robovih s šestnajstimi gumbnicami in gumbi. Slednji so prevlečeni z istim damastom, iz kakršnega je sešita tudi suknja. Vezeni so s srebrno žico. Glavni okrasni motiv je vezena šesterokraka zvezda s prekrizanimi konci rogljev v obrobku. Zvezdo izpolnjuje šest krožcev, ki obdajajo središčni krožec. Z enakimi gumbi je zapet vsak zapestnik, s štirimi gumbi za vsak žep.

Tudi ostali deli regentovega oblačila so zanesljivo razodevali sočasno civilno nošnjo. Tedaj so pod suktno nosili telovnik, ki so ga že okoli leta 1680 vsepovsod uporabljali kot domačo suktno. Okoli leta 1700 so ga skrajšali in pri krojenju opustili vse tiste elemente, ki so bili lastni suktni. Od tedaj dalje so za tvarino telovnikov uporabljali poleg usnja tudi barvno suktno ali svileno blago, zlasti pa bel atlas, na katerega so vezli cvetlice in ga še obšili z zlatimi in s srebrnimi trakovi. Potem so telovnik še nekoliko skrajšali in ga na sprednjih robovih navzad skrojili.

Srajčni ovratnik so že konec 17. stoletja zamenjali z ovratnico, ki jim je v hladnejšem letnem času grela vrat. Okoli leta 1720 so ovratnico povečali in odebilili. Barvasto ali črno sukno so kvadratno krojili, ga diagonalno zgibali in ga potem še večkrat zapognili, njegova konca pa so na tilniku zavezali. Spredaj so ovratnico okrasili z vbodeno iglo, vidno srajčno poprsje pa z rahlo valovitim vezanim trakom.

Konec 17. stoletja so opustili široke vrečaste hlače in so začeli nositi ozke dokolenske hlače, ki so bile združene z nogavicami. Hlače so ob kolenu zapenjali na zunanji strani. Namesto nekdanjega razporka so imele široke durce. Nosili so jih do francoske revolucije, ko so jih nedomestile do stopal segajoče hlače.

Čevlji so po letu 1700 postali konični. Petni del čevlja so zapenjali nad skrajšanim sprednjim vrhnjim delom. Sedemdeset let pozneje so čevljev zavezovali pod sprednjim delom, ker je bil le-ta opremljen z zaponko. Peta je postala nižja, podplat pa tanjši. Oboje so barvali rdeče.

Rokodelci so si glave pokrivali z različno visokimi polkrožnimi čepicami v obliki prirezanega stožca tako kot na primer idrijski rudarji.

Naravne lase je v tem obdobju zakrivala lasulja. Dolgo lasuljo, ki so jo nosili skoraj osemdeset let, so okoli leta 1740 nadomestili s krajšo lasuljo, ki je segala le nekoliko čez ušesa. Tedaj so vojaki svoje dolge lase na tilniku povezovali v čop. Pozneje so ta čop las potisnili v mošnjo, ki so jo še okrasili s črno tračno rozeto. V začetku 18. stoletja so to mošnjo prevzeli višji sloji prebivalstva. Preprosti meščani in vojaki pa so čop svojih las zadaj ovili s colo širokim sivim ali črnim trakom in ga potem na obeh koncih zavezali v petljo. Dolge lase so zadaj česali v čop, kratko strižene toge lase pa so tupirali navzgor. Na sencih so lase svotkasto skodrali. Preprosti ljudje in kmetje so svoje lase česali podolgem in preprosto navzad. V tem obdobju lasulj in čopov so porabili ogromno pudra iz drobno mlete pšenične moke. Od leta 1720 dalje so moški in ženske nosili belo pudrane lase. Vojaki so sicer nosili brke, civilisti pa so si brado in brke brili.

Literatura

- Bertuch J., *Journal für Litteratur, Kunst, Luxus und Mode*, Weimar 1786—1827
Bruhn W. — Skarbina H., *Kostüm und Mode*, Leipzig 1938
Bruhn W. Tilke M., *Das Kostümwerk*, Berlin 1941
Buss G., *Das Kostüm in Vergangenheit und Gegenwart*, Leipzig 1906
Duplessis Georges, *Costumes historiques des XVI, XVII et XVIII siècles*, Paris 1867
Eye A. — Jakob Falke, *Kunst und Leben der Vorzeit von Beginn des Mittelalters bis zu Anfang des 19. Jahrhunderts*, Nürnberg 1858—1869
Grufenuer Bogo, *Zgodovina slovenskega naroda*, V, Ljubljana 1962, 35, 36
Hottenroth Friedrich, *Trachten, Haus-, Feld- und Kriegsgeräthschaften der Völker alter und neuer Zeit*, I.—II. Band, Stuttgart 1884
Köhler Karl, *Die Trachten der Völker in Bild und Schnitt*, Dresden 1871
Leclère R., *Histoire du costume*, Lausanne 1949
Mazi St., *Klavže nad Idrijo, Vodniki Tehniškega muzeja Slovenije*, VI, Ljubljana 1955, 38
Mohorič Ivan, *Rudnik živega srebra v Idriji*, Idrija 1960, 191
Mützel H., *Kostümkunde für Sammler*, Berlin 1919
Quincke W., *Handbuch der Kostümkunde*, Leipzig 1908
Racinet M. A., *Le costume historique*, Paris 1888
Tancik Ferdinand, *Grbi v idrijski župni cerkvi sv. Barbare, Idrijski razgledi*, 4, XV, Idrija 1970, 203
Vecellio Cesare, *Habiti antochi et moderni di tutto il mondo*, Pariser Ausgabe 1859
Weiss Herman, *Kostümkunde, Geschichte der Tracht und des Geräthes etc.*, Stuttgart 1860—1872
Weiss Herman, *Die Kostümkunde*, Stuttgart 1872

OČESNE OPERACIJE PROFESORJA KERNA V IDRIJI

Malokatero mesto v naših krajih je imelo okoli leta 1800 tako dobro urejeno zdravstveno službo kakor Idrija. Za okoli 4000 prebivalcev mesta in kakih 2500 okoličanov sta skrbela dva zdravnik (fizika), ranocelnik (kirurg) z dvema pomočnikoma, tri babice in lekarnar z laborantom. Zdravstvene delavce je plačeval rudnik, ti pa so morali brezplačno oskrbovati bolne rudniške in gozdne delavce, rudniške uradnike in upokojence, pa tudi svojce in posle rudniškega osebja (1). Takrat so v Idriji že tudi imeli zasilno rudarsko bolnišnico, ki jo je upravljal špitalski mojster, bolnike v njej pa je negoval bolniški strežnik (2). Sredi leta 1806 je bila dograjena še stavba rudarskega kopališča, v kateri je bila odslej tudi bolnišnica (3).

Iz pričujočega članka bomo lahko razbrali, kako pozorno je takratno vodstvo idrijskega rudnika spremljalo poročila o napredku medicine in je bilo tudi zadosti prožno, da se je skušalo hitro okoristiti z novimi dosežki v zdravstvu.

Iz pregledanih arhivskih virov nisem mogel ugotoviti, kdo je leta 1801 predlagal višjemu rudarskemu uradu v Idriji, da bi dva rudniška delavca poslali na operacijo očesne mreže. Poročilo takratnega idrijskega kameralnega kirurga Antona Makovica z dne 26. novembra 1801 je le odgovor višjemu rud. uradu na vprašanje v zvezi s predlagano operacijo. Makovic v dopisu prizna, da ni kos operaciji očesne mreže (Staar), ki naj bi se izvršila pri dveh rudniških delavcih. Pojasni le, da bi bila, po njegovem mnenju, pri enem od obeh kandidatov, pri rudarju Steinerju, primerna operacija le na enem očesu, sicer pa da se očesna mreža že tako ne operira nikoli na obeh očeh hkrati. Nadalje poroča, da mu je neki kolega pismeno sporočil, da je pred dvema mesecema tako operacijo uspešno opravil v Ljubljani profesor Kern (4).

Po tem Makovčevem pojasnilu je rudarski urad pismeno povabil profesorja Kerna, da bi operiral oba kandidata (5). Ta je povabilo sprejel,

prepustil pa je rudniškemu vodstvu odločitev o tem, ali naj se operacija izvrši v Ljubljani ali pa za božične praznike v Idriji (6). Rudarski urad se je odločil za operacijo v Idriji, češ da bo tako manj stroškov in je poročal o predvideni operaciji dne 10. decembra 1801 dvorni komori za rudarstvo in denarstvo na Dunaju (7). Dvorna komora je odgovorila šele v januarju 1802 (8); operacijo je odobrila in določila, naj polovico stroškov zanjo krije rudniška blagajna, polovico pa bratovska skladnica (Bruderlade). Ker se je upravni postopek tako zavlekel, je zapadel božični rok za operacijo in na Kernov predlog so operacijo preložili na velikonočne praznike v letu 1802 (9).

Preden nadaljujemo z našim opisom, bo pač primerno, da vsaj na kratko povemo nekaj strokovnih pojasnil v zvezi s tako imenovano očesno mreno. Ta izraz so nekdanj uporabljali za razne olike slepote in pešanja vida (siva, zelena, črna mrena). Še danes imenujemo, tudi v strokovnem izražanju, motnino očesne leče »siva mrena«, ker je pač skaljena leča v očesni zenici običajno videti siva. Razumljivo je, da vid oslabi, če se leča začne kaliti in ko postane leča tako motna, da ne prepušča več svetlobnih žarkov, pride do oslepitve. Z operativno odstranitvijo motne leče lahko prizadeti osebni vrnemo vid. Vzroki, da se leča skali, so različni, nekatere motnine so celo prirojene, skali pa se leča lahko tudi po poškodbi. Najbolj pogosta pa je starostna siva mrena (cataracta senilis), ki se pri nekaterih ljudeh začenja razvijati po petdesetem letu starosti. Razen pri kataraktah, ki so nastale po poškodbi, se siva mrena ponavadi pojavi na obeh očeh, starostna katarakta je vedno obojestranska.

Odstranitev motne leče je bila v času okoli leta 1800 prav gotovo zahteven operativen poseg, ki so se ga lotili le izredno spretni in izurjeni kirurgi. Že pred 18. stoletjem je bila sicer znana metoda »prebadanja« sive mreže, ki pa so jo resni kirurgi odklanjali, ker je bila neuspešna in celo nevarna. Prav tako so bili malo uspešni operativni posegi nekaterih kirurgov, ki so pri operaciji motno lečo le potisnili iz predela zenice (reklinacija ali depresija). Tako so sicer operirancu začasno povrnilo vid, pozneje pa so pogosto nastopale hude komplikacije (glavkom ali zelena mrena). Uspešna je lahko operacija katarakte le, če odstranimo motno lečo v celoti (intrakapsularna ekstrakcija) ali vsaj njeno motno jedro (ekstrakapsularna ekstrakcija). Po tej metodi so začeli operirati

šele sredi 18. stoletja in šele tako so operacije sive mreže postale smotrne in uspešne.

Očesu z odstranitvijo motne leče ne povrnemo neokrnjenega vida. Oko brez leče je močno daljnovidno in to pomanjkljivost danes korigiramo s posebnimi načniki, ki pa okoli leta 1800 še niso bili v rabi. Zato so takrat z odstranitvijo leče lahko operirancu le delno povrnili vid. Vendar je bila po uspešni operaciji oseba vsaj sposobna, da se neovirano giblje in opravlja taka dela, za katera droben vid ni potreben.

Profesor Vincenc Kern, ki so mu zaupali operaciji v Idriji, je bil v tistem času pomembna oseba med zdravstvenimi delavci v avstrijskem cesarstvu. V enem od dopisov višjemu rud. uradu je označil svoj službeni položaj z nazivi »doktor medicine in kirurgije, redni član medicinske fakultete na Dunaju, ces. kr. redni javni učitelj ranocelništva, porodništva in telesne vzgoje« (10). V Ljubljani je deloval od leta 1797 do 1805 kot profesor na mediko-kirurškem liceju, iz Ljubljane je šel za profesorja kirurgije na medic. fakulteti dunajske univerze in postal celo telesni kirurg cesarja Franca I. Spisal je številna dela s področja kirurgije, iz katere je skušal odstraniti zastarele in škodljive metode. V Ljubljani je bil najaktivnejši bорец za uvedbo cepljenja proti kozam (11). Lahko torej zatrdimo, da so idrijski operiranci prišli v roke spretnemu in uspešnemu kirurgu.

Kaže, da je predvidena operacija zbudila v Idriji precej pozornosti, saj je število kandidatov za operacijo naraslo kar na šest oseb. Kern je moral dvakrat priti v Idrijo: prvič se je tu mudil od 15. do 20. aprila, drugič od 26. do 29. maja 1802. Operiral je dva rudarja — Jožefa Steinerja in Jerneja Albrechta, tri rudniške drvarje — Jožefa Goljata (Gollith), Matijo Logarja in Tomaža Žigona (Schigon), ter rudarsko vdovo Barbaro Paliska (12).

O obeh operiranih rudarjih najdemo v letnih seznamih rudniškega personala podrobnejše osebne podatke (13).

Operiranec Jožef Steiner, rojen leta 1764, po rodu Tirolec in Kitzbühla, se je stalno zaposlil pri rudniku v Idriji leta 1788. Bil je torej eden tistih rudarjev, ki so prišli v Idrijo v času, ko je zaradi razmaha rudniškega obratovanja primanjkovalo domačih delavcev. Ob operaciji je bil torej star 38 let, bil je rudar kopač. V letu 1799 je še redno delal v jami. V letnem seznamu za leto 1800 pa že najdemo pripombo, da je

«napol slep», nesposoben za jamsko akordno delo (Geding), zato so ga premestili v pralnico ali »bašerijo« (Wascherey). Tam so redno delali ostareli, invalidi in bolehní rudarji ter mladoletni delavci. Izmenoma so v pralnico pošljali tudi aktivne rudarje, če jih niso razporedili na kako drugo zunanje delo, kajti v jami je takrat rudar lahko delal največ šest mesecev v letu, ponavadi vsak drugi mesec. Tudi v letih 1801 in 1802 je Steiner delal v pralnici (14). Kakor smo že zgoraj omenili, je o Steinerjevi očesni okvari menil Makovic, da bi mu kazalo operirati le levo oko, češ da ima na desnem očesu tako imenovanó »črno mreno«, kar je v takratnem strokovnem izražanju pomenilo opešanje vida brez znanega vzroka. Kot pa bomo spodaj brali, se Kern ni strinjal s tem mnenjem in je predlagal operacijo tudi na drugem očesu. V sporočilu rud. urada profesorju Kernu o terminu operacije je pripomba, da je Steiner srednjih let in dobre telesne konstitucije (15).

Drugi rudar, najmlajši med operiranci, Jernej Albrecht, je bil po rodu iz Idrije (Oberydria). Pri rudniku je začel delati leta 1787, star komaj 12 let. V času operacije je torej imel okoli 27 let, opravljal je delo pomožnega kopača. Najprej je, kakor večina začetnikov, delal v pralnici kot prebiralec rude (Klauberbub) za borno dnino 5 krajcarjev na dan. Leta 1794 je bil že zaposlen pri prevozu rude (Umtreiber) in dobival dnino 8 krc., v letu 1798 je splakovalec rude (Schlammjunge) z dnino 10 krc., leta 1801 je postal pomožni kopač (Lehrhauer) z isto dnino 10 krc. V letnih seznamih personala iz leta 1794 in 1795 najdemo pripombo, da je telesno šibek, okvara vida pa ni nikjer omenjena in je pred operacijo redno delal tudi v jami (16). Albrechtova poklicna življenjska pot je bila taka, kakor pri večini takratnih mladih rudarjev, zato smo jo tudi opisali. Sprejemanje 12-letnih dečkov na delo k rudniku je bilo takrat kar pogostno, saj so otroci z dopolnjenim 12. letom nehali biti šoloobvezni. Preden je začela veljati terezijaska splošna šolska uredba (1774), so na delo sprejeli kdaj celo devetletne dečke (17).

O ostalih štirih operirancih so osebni podatki, ki smo jih lahko zbrali, mnogo skromnejši.

Rudarska vdova Barbara Paliska je bila, po poročilu takratnega idrijskega zdravnika dr. Hafnerja, ob operaciji stara nad 80 let (18). Vendar se nam ta navedba starosti zdi sumjilva. V seznamih kandidatov za pokojnino namreč beremo, da so v juliju 1796 priznali provizijo (dru-

žinsko pokojnino) neki 59-letni rudarski vdovi Barbari Paliskin. V opombi je pri tem podatek, da je ta vdova slepa, zato se nam ne zdi neutemeljena domneva, da gre za osebo, ki je istovetna s Kernovo operiranko (19). Če sprejmemo to domnevo, potem je bila Paliskova ob operaciji stara okoli 65 let in je bila že dolgo vrsto let slepa. Ker je omenjeno Hafnerjevo poročilo v idrijskem arhivu ohranjeno le v prepisu, bi bilo tudi mogoče, da se je pri številu let zmotil pisar, ki je poročilo prepisoval. Navedba starosti ob priznanju pokojnine je vsekakor zanesljivejša.

O rudniškem drvarju Matiji Logarju beremo v Hafnerjevem poročilu, da je bil ob operaciji star 78 let. Tudi ta navedba nam zbuja sum. V januarju 1804 je bil namreč upokojen (jubiliran) neki rudniški drvar Matija Logar (Loger), star 65 let, po zdravniškem potrdilu nesposoben za kakršnokoli delo (20). Če je ta oseba istovetna s Kernovim operirancem, potem je bil ta ob operaciji star okoli 63 let in bi navedba v Hafnerjevem poročilu spet ne bila točna.

O rudniškem drvarju Jožefu Goljatu vemo le, da je bil doma iz Spodnje Idrije (21) ter je bil v času operacije srednjih let in dobre telesne konstitucije (22). Še manj vemo o drvarju Tomažu Žigonu. Morda je bil le občasno zaposleni (interimski) delavec. V Kernovem seznamu operirancev je označen kot drvar (23), v poročilu rud. urada dvorni komori pa kot »ubog dninar pri rudniškem obratu« (24).

V seznamu operirancev navaja prof. Kern le pavšalno, da je pri vseh šestih kandidatih operiral sivo mreno (grauen Staar), ne opredeljuje pa podrobneje lečnih okvar pri posameznih operirancih (25). Albrecht in Steiner sta bila premlada za starostno sivo mreno, pri ostalih operirancih pa bi bila starostna siva mrena mogoča in kot najpogostejša oblika celo najbolj verjetna. Ne zdi se nam brez osnove domneva, da je morda mladi Albrecht imel katarakto le na enem očesu, saj je bil do operacije povsem delazmožen. Nasprotno navaja Hafnerjevo poročilo za Steinerja, Goljata in Žigona izrecno, da so imeli okvaro vida na obeh očeh, prav tako lahko to domnevamo za Logarja in Paliskovo, saj bi tako starih oseb samo zaradi enostranske sive mreene takrat gotovo ne pošiljali na operacijo. V Hafnerjevem poročilu tudi beremo, da je prof. Kern označil katarakto pri Paliskovi za »mlečno mreno« (26). Danes tako nazivamo belo obarvano katarakto pri mladih ljudeh, Kern pa je

ta izraz očitno uporabil za prezrelo, preveč godno sivo mreno, v kateri včasih skaljeni del leče postane tekoč in se spremeni v mlečnobelo brozgo (cataracta Morgagni).

Operiral je Kern vsekakor v idrijski rudarski bolnišnici. To je izrecno navedeno v sumaričnem bolniškem raportu z dne 22. aprila 1802 za Steinerja in Goljata (27), ni pa dvoma, da so tudi ostale kandidate tam operirali, saj so imeli vsi rudniški delavci pravico do zdravljenja v rudarski bolnišnici.

O uspehu operacij je rudarski višji urad v Idriji zahteval poročilo, ki ga je dne 18. junija 1802 sestavil kameralni fizik dr. Blaž Hafner (28). Po Hafnerjevem pričevanju so se vse operacije posrečile. Pri petih operacijah je Kernu uspelo odstraniti motno lečo, vendar je pri Steinerju po operaciji ostal v očesu »komaj viden trakec lečne kapsule«, kar mu sedaj povzroča dvojni vid. Le pri Paliskovi ni bilo mogoče leče »izvleči« iz očesa zato je operater le razrezal lečno ovojnico s posebno iglo (Staarnadel). Najmlajši operiranec Albrecht je bil že šest dni po operaciji zdrav, spet je »popolnoma« videl in redno delal. Tudi drvar Matija Logar je dva tedna po operaciji okreval in »popolnoma videl«. Celo pri Paliskovi je bila operacija uspešna in je »iz dneva v dan bolje videla«.

Pri Steinerju in Žigonu je, po Hafnerjevem poročilu, po operacijsko obdobje sprva potekalo brez komplikacij. Pred desetimi dnevi (torej okoli 8. junija) sta že šla na delo, dasi je prof. Kern naročil, da prej kot v osmih tednih ne smeta iz bolniške sobe. Oba sta staknila »precejšnje očesno vnetje« (beträchtliche Augenentzündung), ki zanj Hafner meni, da je nastopilo zaradi »preživahnih svetlobnih dražljajev, poletne vročine in neprimerne prehrane«. Zato sta morala delo prekiniti, dokler se jima vnetje ne poleže.

Hude pooperacijske komplikacije pa so se pokazale pri Goljatu. Po Hafnerjevem opisu pri njem na operiranem očesu napreduje motnina roženice, ki jo je sprožilo »zelo hudo, zločesto, dolgotrajno vnetje, kar je posledica telesne nagnjenosti in slabih telesnih sokov«. Vid se je Goljatu poslabšal in komaj še kaj vidi.

Komplikacije pri nekaterih operirancih, meni Hafner, ne kaže šteti za operaterjevo napako, ampak so posledica »postranskih okoliščin«.

V poročilu tudi sporoča, da bi prof. Kern želel Goljata, Steinerja in Žigona operirati še na drugem očesu in sicer v Ljubljani v bolnišnici usmiljenih bratov.

Ob koncu poročila omenja Hafner, da so »nekateri Idrijčani, ki jim je mnogo do tega, da si izmišljajo laži in jim je čast poštenjaka trn v očesu«, po Ljubljani razglašali, da se Kernu v Idriji ni posrečila nobena operacija. Zato meni, da bi bilo treba spretnemu operaterju povrniti ugled in obenem seznaniti prebivalstvo na Kranjskem z operacijo sive mreže, ki je zlasti preprostim ljudem povsem neznana. To bi se doseglo z objavo nepristranskega poročila o idrijskih operacijah v ljubljanskem časopisu Laibacher Zeitung.

K Hafnerjevemu poročilu bi dodali še nekaj pripomb in pojasnil. Dasi v poročilu, razen pri Paliskovi, ni opisana Kernova operacijska metoda, pa vendar prav iz pripomb pri Steinerju in Paliskovi lahko brez pomsleka zaključimo, da je Kern praviloma uporabljal najsmotrnejšo, radikalno operacijsko metodo, ki ji je cilj, da se skaljena leča v celoti odstrani iz očesa (intrakapsularna ekstrakcija).

Brez komplikacij med operacijo in po njej sta torej uspela dva od šestih Kernovih operacijskih posegov, pri Albrechtu in pri Logarju. Albrecht po operaciji očitno ni imel z vidom več resnejših težav. Iz letnih seznamov rudniških delavcev ugotavljamo, da je po operaciji redno delal tudi v jami, leta 1803 je napredoval v kopača z dnino 13 krc., leta 1807 je že prejemal 14 krc. na dan. Leta 1809, ko se je našim deželam bližala Napoleonova vojska, je bil v skupini rudarjev, ki so šli kopat okope v Föderau (29). Če je bil operiranec Logar istoveten z onim, ki je bil leta 1804 upokojen, potem tudi to govori v prid domnevi, da je bil tudi pri njem uspeh operacije trajen. V predlogu za upokojitve namreč ni navedeno, da bi bil slep, dasi se sicer take in podobne okvare kot vzrok delanezmožnosti v predlogih skoraj redno omenjajo.

Neradikalna operacija pri Paliskovi je lahko njeno očesno okvaro le delno odpravila. Z razrezanjem (discizija) sprednje lečne ovojnice lahko pri mladih ljudeh dosežemo, da prekatna vodka vdre v notranjost motne leče, napne lečno gmoto in jo počasi raztopi. Pri starejših lečah pa takega izida ni pričakovati, vendar je morda z discizijo pri Paliskovi le uspelo vsaj delno raztopiti motno lečo in ji je poseg vrnil vsaj delček vida, saj Hafner zatrjuje, da se ji vid vrača.

Čeprav so pri Steinerju in Žigonu nastopile več tednov po operaciji pozne komplikacije, ni nujno, da so te komplikacije ogrozile uspeh operacij. Za Steinerja sicer vemo, da zaradi zapletljajja med operacijo uspeh posega ni bil popoln in ga je po operaciji motil dvojni vid. Iz seznamov personala v naslednjih letih (30) ugotavljamo, da po operaciji ni več delal kot kopač, ampak je bil povečini zaposlen v pralnici. Ker je šlo pri njem očitno za napredujoče kalenje leče, bi Steiner brez operacije prej ali slej oslepel. Operacija mu je torej vsaj delno povrnila vid, saj sicer ne bi še leta 1816, torej 14 let po operaciji, delal pri rudniku, dasi na nezahtevnem delovnem mestu kot prepuščevalec peska (Sanddurchlasser).

Žalostna pa je bila usoda drvarja Goljata. Po operaciji se mu je začela roženica na operiranem očesu kaliti (keratopathia), vid se mu je postopoma slabšal in ni dvoma, da je končno oslepel. Hafner skuša ta potek, skladno s takratnim medicinskim pojmovanjem, razložiti s humoralnimi (telesnosokovnimi) dejavniki in prirojeno nagnjenostjo organizma, ki tako neugodno reagira. Danes seveda težko presodimo, kaj je sprožilo pri Goljatu tako hudo pooperacijsko komplikacijo. Vendar se vsiljuje misel, da je morda šlo za infekcijo operacijske rane z bakterijami, ki povzročajo gnojenje. Do infekcije je lahko prišlo med operacijo ali po njej, saj takrat niso poznali brezkužnosti operacijskih instrumentov in obvezilnega materiala in tudi niso bila znana sredstva, ki zanesljivo zavirajo razvoj bakterij. Ker je bila siva mrena pri Goljatu prav gotovo napredujoča, bi bil tako prej ali slej ob vid, operacija pa je oslepitev na operiranem očesu le pospešila.

V arhivskih virih ne zasledimo podatkov o tem, da bi rudniško vodstvo sprejelo Kernov predlog, da namreč tri operirance pošlje v Ljubljano še na operacijo drugega očesa. Prejkone je rudarski urad ta predlog »preslišal«.

Das končni uspehi Kernovih operacij v Idriji morda niso bili bleščeči, pa tudi niso bili slabi. Če sprejmemo Hafnerjevo optimistično mnenje, da sta bili pozni komplikaciji pri Steinerju in Žigonu le prehodnega značaja, kar potrjuje tudi Steinerjeva poznejša delna delazmožnost, potem lahko izide operacij strnemo takole: pri treh operirancih (Albrecht, Logar, Žigon) je bil uspeh operacije dober, pri dveh (Steiner, Paliskova)

je operacija delno uspela, pri enem (Goljat) je operativni poseg pospešil oslepitev, ki pa bi tudi brez tega posega nastopila.

Pridružiti se moramo Hafnerjevemu mnenju, da za pooperacijske komplikacije ne moremo kriviti profesorja Kerna. Brez ozira na končne izide operacij ne more biti dvoma, da je tudi s temi operacijami Kern dokazal, da je spreten kirurg. Upoštevati moramo, da takratni operater ni mogel omrtvičiti operacijskega polja, zato je moral delati zelo hitro in morda bolj grobo. Ker tudi niso poznali brezkužnosti pri operacijah, so bile infekcije bolj pogoste, proti njim pa se še niso znali prav boriti. Prav tako so bile očitno tudi indikacije za operacijo sive mreže še pomanjkljive. Po sodobnih strokovnih poročilih še danes, celo pri moderni krioelektrokoagulaciji sive mreže, nastopajo zgodnje pooperacijske komplikacije pri 46 %, pozne pri okoli 13 % operirancev, dasi so danes take komplikacije povečini nedolžne in jih z moderno pooperacijsko terapijo hitro in uspešno lahko odpravimo (31).

Sicer pa, kakor smo že zgoraj omenili, odstranitev motne leče ne more operirancu povsem povrniti normalnega vida, če ga ne korigiramo z naočniki, kar za idrijske operirance ni prišlo v poštev. Razen tega je Kern operiral idrijske kandidate le na enem očesu, kar je tudi zmanjšalo ugoden učinek operacije. Morda je uprava rudnika od operacij preveč pričakovala; celo nekateri operiranci so z uspehom utegnili biti razočarani. Tako bi si lahko tolmačili zgoraj omenjeno neupravičeno kritiko in dvom o uspehu Kernovih operacij sploh. Prav gotovo pa je bila tudi delna povrnitev vida po operaciji za osebe, ki bi bile sicer prej ali slej ob vid, uspešna pomoč.

Po opravljenih operacijah je prof. Kern dne 5. junija 1805 poslal višjemu rud. uradu seznam operirancev in obračun stroškov. Dvakratni potni stroški in stroški bivanja v Idriji so znesli 83 gld. 20 krc. Kar zadeva honorar, je Kern previdno izjavil, da je cena takih operacij zelo različna. Operiranci plačujejo 6 do 500, celo do 1000 species dukatov za operativni poseg (32). Sklepali bi torej, da je bila višina honorarja za operacijo očitno odvisna ne le od proslavljenosti operaterja, ampak tudi od premožnosti operiranca. Lahko si predstavljamo, da je bil kak takratni politični ali finančni mogotec pripravljen plačati tudi 1000 dukatov, da mu spretni operater vrne ugašajoči vid.

Ker nam golo naštevanje denarnih zneskov ne more zbuditi prave pred-

stave o njihovi vrednosti, jih bomo ponazorili z nekaj primerjavami. Šest species dukatov, kolikor naj bi znašal najnižji honorar za operacijo sive mrehe na enem očesu, je v takratni običajni valuti zneslo 27 goldinarjev. Približno toliko so tisti čas v Idriji, ob dnini 30 krc. (pol goldinarja), zaslužili v dveh mesecih lekarniški laborant Blaznik ali učitelj gramatike Ponter ali zidarski palir pri rudniku (33). Kern pa si je za ta denar takrat v Ljubljani lahko kupil 9 mernikov (238,5 letrov) najboljše pšenice ali 54 bokalov (okoli 80 litrov) starega štajerskega vina (34).

Med obiskom v Idriji je Kern pač bival v tako imenovanem »zgoranjem« ali »velikem« gostišču, kajti le tam so imeli sobe za »boljše tujce« (35). Za petdnevno oskrbo ob prvem bivanju v Idriji je plačal 8 gld. 22 krc. (36), torej dnevno 1 gld. 40 krc. Zadnja vsota je približno tolikšna kot tedenski zaslužek (6 dnin po 17 krc.) takratnih idrijskih rudniških zaviračev, čuvajev, mizarjev, kolarjev in kovaških pomočnikov (37).

Rudarski višji urad v Idriji je dne 1. julija 1802 poslal dvorni komori poročilo o operacijah in predlagal, da se Kernu izplača za štiri operance po 6 dukatov za vsakega, torej skupno 24 species dukatov (108 gld.). Ker je operater »ubogo rudarsko vdovo« Paliskovo in »ubogega dninarja« Žigona sklenil operirati na lastno pobudo, zanju rudniku ne bo treba plačati rednega honorarja. Rudarski urad je v dopisu tudi omenil, da podpira Hafnerjev predlog, da se namreč o operaciji poroča v Laibacher Zeitung (38).

Dvorna komora za rudarstvo in denarstvo na Dunaju je odobrila vsoto, ki jo je predlagal za izplačilo rudarski urad, za dve operaciji, ki ju je Kern brezplačno opravil, pa je naročila, naj se operaterju da pismena pohvala. Tako so celotni stroški za operacije znesli 191 gld. 20 krc. Stroške naj bi si na pol delili rudniška blagajna in bratovska skladnica. Dvorna komora je tudi dovolila, da se v časopisu Laibacher Zeitung poroča o uspehu operacij, vendar naj se članek priobči kot posebno poročilo (Particular Nachricht), ne sme pa imeti oblike uradnega obvestila (39). Najbrž je to poročilo res izšlo v imenovanem časopisu, vendar žal tega nisem mogel preveriti (40).

Kernove očesne operacije v Idriji, o katerih smo v tem članku obširno poročali, niso le zanimiv lokalni dogodek iz idrijske preteklosti. Po Hafnerjevem in Makovčevem pričevanju takih operacij pri nas do takrat

skoraj niso poznali. Torej lahko sodimo, da so bili Kernovi idrijski operiranci med prvimi osebami v naših krajih, pri katerih je bila strokovno in v dobršni meri tudi uspešno opravljena operacija sive mreine na očesu.

Viri, literatura in pripombe:

Vsi v članku uporabljeni ahrvski viri so iz fonda Rudniškega arhiva, ki je deponiran v arhivu mestnega muzeja v Idriji.

1. Prim.: avtorjeva članka v IR, 1972, XVII, str. 37—38 in 1973, XVIII, str. 21. — **2.** Lib. Mannschafts-Buch des sammantlichen Bergstanddes bey dem Kaiser: König: Quecksilber Bergwerk zu Jdria im Millitair Jahre 1802. — **3.** Fasc. XXV, Sanitäts-Wesen, 1801—1807, 1806, 987. — **4.** ibid., 1801, akti št. 861. — **5.** ibid. — **6.** ibid., 889. — **7.** ibid. — **8.** ibid., 1802, 55. **9.** ibid., 89. — **10.** ibid., 399. — **11.** Prim.: Pintar I., Medikokirurški učni zavod v Ljubljani, njegov nastanek, razmah in konec, Ljubljana 1939, str. 34—40; Slov. biogr. leksikon, 3. zv., Ljubljana 1928, str. 444. — **12.** Fasc. XXV, 1801—1807, 1802, 399. — **13.** Redni letni sezname rudniških delavcev dninarjev so ohranjeni od leta 1771 naprej. Večinoma imajo posamezne knjige naslov »Mannschafts-Buch« ali »Sammentliche Mannschaft« s pristavkom letnice. Višjih uradnikov, ki so prejeli letno plačo, v teh seznamih ni, prav tako niso vpisani gozdni delavci (rudniški drvarji), ki so sestavljali posebno delovno skupino (Waldstand). Ker bomo letne sezname rudniških dninarjev kot vir še večkrat navajali, jih v nadaljevanju kljub različnim naslovom posameznih knjig enotno označujemo s kratico MB (Mannschafts-Buch). — **14.** Lib. MB 1736—1790, 1799, 1800, 1801, 1802, 1815. — **15.** Fasc. XXV, 1801—1807, 1801, 889. — **16.** Lib. MB 1736—1790, 1788, 1794, 1795, 1798, 1801, 1802. — **17.** Po MB iz leta 1803, kjer sta pri večini rudniških delavcev prvič označeni tudi starost in delovna doba, lahko ugotovimo, da je od skupnega števila 918 dninarjev 5 oseb začelo pri rudniku delati z desetimi leti in 85 z enajstimi leti. Izjema je 37-letni kopač Matevž Sedej, ki se je zaposlil z osmimi leti. — **18.** Fasc. XXV, 1801—1807, 1802, 432. — **19.** Lib. Provisions-Konsignationen 1783—1799, fol. 195. — **20.** Lib. Provisions-Konsignationen 1799—1809, fol. 367, 368. — **21.** Fasc. XXV, 1801—1807, 1801 861. — **22.** ibid., 889. — **23.** ibid., 1802, 399. — **24.** ibid., 432. **25.** ibid., 399. — **26.** ibid., 432. — **27.** ibid., 306. — **28.** ibid., 432. — **29.** Lib. MB 1803, 1804, 1807, 1809. — **30.** Lib. MB 1802 do 1816. — **31.** Anali Kliničke bolnice »Dr. M. Stojanović«, Zagreb 1973, vol. XII, br. 1. — **32.** Fasc. XXV 1801—1807, 1802, 309. — **33.** Lib. MB 1802. **34.** Ljubljanske tržne in reklamne cene v juniju 1802 po Laibacher Zeitung, 1802, Nr. 49. — **35.** Fasc. Rathssitzg.-Werksrapporte 1797, Zur Rathssitzg. am 13. Okt. 1797, pril. 4, 5. — **36.** Fasc. XXV, 1801—1807, 1802, 399. — **37.** Lib. MB 1802. — **38.** Fasc. XXV, 1801—1807, 1802, 432. — **39.** ibid., 519. — **40.** Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani nima letnika 1802 Laibacher Zeitung. Izvod, ki ga hrani knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani, sem pregledal, vendar je nepopoln, zlasti v drugi polovici letnika manjkajo skoraj vse priloge in prav v eni od teh prilog je bilo verjetno poročilo objavljeno.

1. Uvod

Klub idrijskih študentov v Ljubljani se je že pred več kot letom in pol odločil, da tako za svoje nadaljnje delo kot tudi v informacijo družbenopolitičnim in delovnim organizacijam v Idriji organizira in izvede analizo o socialno-ekonomskem položaju Idrijčanov, ki študirajo na ljubljanskih visokošolskih zavodih. Idejo smo realizirali lani, koje bila med 1. novembrom in 31. decembrom anketirana določena populacija študentov, ki naj služi kot reprezentančni vzorec.

Glede na to, da so študentje, člani Kluba idrijskih študentov, občani Idrije, so rezultati širšega občinskega pomena. Študentje so bodoči strokovnjaki, ki bodo delali in ustvarjali v idrijski občini. Kadrovska situacija v Idriji pa je vse prej kot rožnata. V zadnjih nekaj letih jo je zapustilo okrog dvajset strokovnjakov, kar brez dvoma ne more ostati brez posledic. Matična občina lahko računa zgolj na strokovnjake, ki so domačini in bi torej morala kazati dosti zanimanja za idrijske študente v Ljubljani.

Težka gospodarska situacija, v kateri je idrijska občina, ima — poleg drugih — vzrok tudi v šibki kadrovski zasedbi. Tako v podjetjih kot na občinski upravi primanjkuje kadrov, ki bi strokovno usmerjali delovanje celotnega potenciala občine. Poskus rešitve iz tega položaja je centralni štipendijski sklad, ki naj bi, med drugim, povečal obseg štipendiranja v občini. Seveda pa rezultati štipendiranja, ki ne temeljijo na planiranju, ne morejo doseči potrebnega nivoja. Rezultati te analize ne povedo, ali se v občini štipendira v zadostnem obsegu, saj to ni bil njen namen. Ne moremo pa mimo trditve, ki slej ko prej ostaja na ravni hipoteze, da pretežni del možganskega potenciala ostaja v Idriji neizkoriščen.

Kakšen naj bi bil torej namen te analize? Radi bi predvsem ugotovili, ali družba (v tem primeru idrijska občina) v zadostni meri omogoča in stimulira ljudi za študij, ljudi, ki naj bi v bližnji prihodnosti prišli vanjo. Analiza kaže samo eno stran tega — materialno. Obstaja pa še druga stran in to je odnos do študenta kot človeka. To pa pomeni: zanimanje zanj, za njegovo delo, moralna stimulacija, interes za njegov uspeh

itd. To plat medalje bi bilo nujno osvetliti z novo analizo, saj je verjetno še pomembnejša kot prva. Izkušnje pa nam povedo, da je bilo tu zelo malo storjenega.

2. Hipoteze

Raziskave v slovenskem in jugoslovanskem merilu so pokazale, da je socialno-ekonomski položaj študentov zelo slab. Socialna struktura študentov se je v zadnjih petih letih bistveno spremenila. Otroci revnejših staršev (delavci, kmetje) skoraj ne študirajo več. Študij je postal privilegij.

Z našo analizo smo hoteli ugotoviti, če je situacija enaka tudi v študentski populaciji, ki prihaja iz Idrije. V ta namen smo postavili naslednje hipoteze, ki naj bi jih analiza potrdila ali pa zavrnila:

- a. Populacijo študentov iz Idrije sestavljajo v večini otroci iz družin z višjim standardom.
- b. Tudi v Idriji velja rek, da sin lahko preskoči očeta v formalni izobrazbi zgolj za eno stopnjo.
- c. Študirajo samo otroci iz manj številnih idrijskih družin.
- d. Študentje — Idrijčani v glavnem nimajo štipendij in zato niso vezani na matično občino.

To so zgolj osnovne hipoteze, ki ne omejujejo rezultatov po obsegu in kvaliteti.

3. Metodološke predpostavke

Populacija študentov iz idrijske občine, ki študirajo na ljubljanskih visokošolskih zavodih, je relativno majhna (150—170 ljudi). Zato smo menili, da za reprezentančni vzorec lahko vzamemo približno polovico slučajno izbranih študentov. Tako je bilo anketiranih osemdeset (80) študentov z vseh ljubljanskih fakultet in višjih šol. Anketa je bila anonimna in sestavljena iz treh delov:

- socialno-ekonomske razmere v študentovi družini
- nekateri podatki o starših

— socialno-ekonomske razmere študenta med študijem v Ljubljani. S temi tremi podatki smo zajeli celotno področje problematike, ki se dotika zastavljenih hipotez.

Rezultati so preračunani v procente in z malim koeficientom rizika omogočajo posplošitve na celotno populacijo idrijskih študentov v Ljubljani.

4. Rezultati

Prvo vprašanje se je nanašalo na spol anketiranca in je pokazalo naslednjo strukturo:

Spol	%
Moški	61,25
Ženske	38,75
	100,00

a 1

Rezultat je torej povsem pričakovan. Dejstvo, da študira veliko več moških kot žensk, je za visoko šolstvo skoraj zakonitost. Če pa si privoščimo malo napovedovanja za naslednja leta, lahko v idrijski študentski populaciji pričakujemo bistven premik v drugo smer, saj na gimnaziji »Jurija Vege«, ki daje največ podmladka v študentske vrste, v zadnjih letih prevladujejo ženske.

Naslednja tabela kaže podatke o številu družinskih članov v družinah študentov:

Število druž. članov	%
Manj kot trije	2,50
Trije	22,50
Štirje	38,75
Pet in več	36,25
	100,00

a 2

Večina študentskih matičnih družin je relativno velikih, saj jih ima kar tri četrtine štiri ali več članov. Dejstvo je, da velike družine dosti težje pošiljajo študirat svoje otroke, saj so stroški vzdrževanja družine dosti večji kot pri malih družinah. Spodnja tabela kaže v povezavi z rezultati r1, r2 in r3 (na naslednjih straneh) in s tabelo a2, da je velik odstotek družin, ki imajo šoloobvezne otroke, ali pa jih šolajo na srednji in visoki stopnji.

Vprašali smo: Koliko je v vaši družini nepreskrbljenih članov?

	Štev. nepreskrbljenih družinskih članov	%
a 3	Eden	28,75
	Dva	35,00
	Tri in več	36,25
		100,00

Družine, ki imajo otroka na ljubljanskih visokošolskih zavodih, so v splošnem večje, kot je povprečna slovenska družina.

Rezultati pri naslednjih vprašanjih pa pojasnjujejo (deloma), kdo so in kje so ti nepreskrbljeni družinski člani.

— Število družin, ki imajo poleg študenta na LVZ še otroke v osnovni šoli:

r1 31,25 %

— Število družin, ki imajo poleg študenta na LVZ še otroke na srednjih šolah:

r2 23,75 %

— Število družin, ki šolajo več kot enega otroka na višjih in visokih šolah:

r3 13,75 %

Zgornji podatki sicer ne kažejo eksplicitno, kdo so in kje so nepreskrbljeni družinski člani študentskih matičnih družin, vendar pa lahko z veliko verjetnostjo rečemo, da so to otroci. Posebej zanimiv in razveljavljiv je podatek, da kar okrog 14 % družin šola na visokih šolah več kot enega otroka. To pomeni, da obstaja interes za pridobivanje izobrazbe, kar je vezano na precejšnje materialne izdatke.

Tako smo torej prišli do denarja. V anketi smo postavili dvoje vprašanj, ki se nanašata na materialne razmere v študentovi matični družini. Prvo je vpraševalo po skupnem dohodku.

a 4

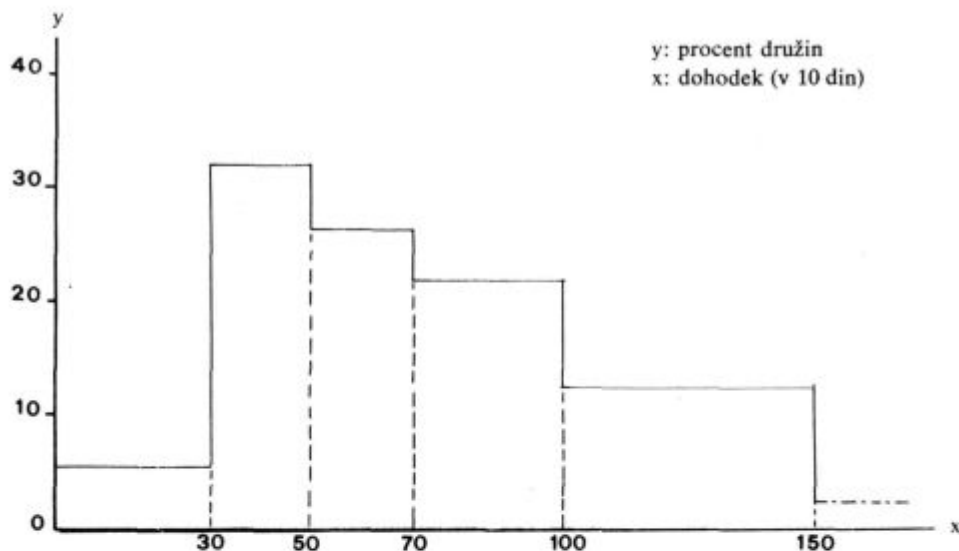
Skupni dohodek v din	%
pod 500	0,00
500—999	3,75
1000—1499	8,75
1500—1999	26,25
2000—2999	28,75
3000—3999	22,50
4000 naprej	8,75
brez odgovora	1,25
	100,00

Skupni dohodek sicer ni najboljši pokazatelj socialnega stanja družine, vendar pa, če ga primerjamo z rezultati tabele a2, pove, da na relativno veliko družino odpade relativno nizek dohodek. To nam najboljše pona-zarjata naslednja tabela in histogram. Skupni dohodek smo delili s številom članov v družini in dobili naslednjo strukturo:

a 5

Dohodek na člana v din	%
pod 300	6,25
300—499	32,50
500—699	26,25
700—999	21,25
1000—1499	10,00
1500 naprej	2,50
brez odgovora	1,25
	100,00

Histogram strukture dohodka na člana v družini

Študentska populacija iz idrijske občine očitno v pretežni meri izhaja iz družin z nizkimi dohodki (od 300 do 999: 79 %).

Večina jih torej nima niti sto starih tisočakov na člana družine. Ta številka nas spominja na 900 din, ki jih je RIS predpisala za šolsko leto 1972/73 kot minimum, ki ga mora imeti vsak študent v Ljubljani. To seveda velja za štipendije. V naslednji tabeli so podatki o tem, koliko študentov prejema štipendijo.

a 6

Ali dobiva štipendijo	%
Da	80,00
Ne	20,00
	100,00

Rezultati v tej tabeli se v glavnem pokrivajo z rezultati iz tabele a5. Približno tri četrtine študentov potrebuje (po kriterijih RIS) štipendije

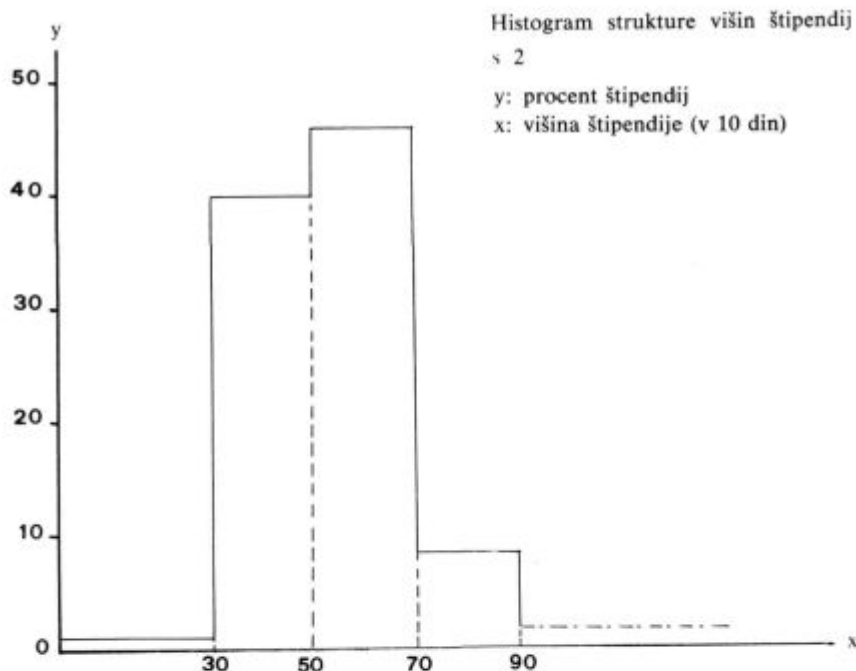
in jih tudi dobiva. Ob tem pa moramo opozoriti, da to ne pomeni dovršenosti sistema štipendiranja v občini, saj sta pri vsem tem važna še vsaj dva faktorja: višina štipendij (kaže tabela a7) in izkoristek možganskega kapitala v občini. Slednjega s to analizo ne moremo prikazati.

Višina štipendije v din	%
pod 300	1,56
300—499	40,56
500—699	46,80
700—899	9,36
900 naprej	1,73
	100,00

a 7

Največ študentov in idrijske občine dobiva štipendije v razponu med 300 in 700 din. To pomeni, da se štipenditorji v občini v glavnem držijo družbenega dogovora o štipendiranju, ki je bil podpisan na republiški ravni. Druga pa je, ali taka višina štipendij res zagotavlja nemoten študij.

Eden izmed pokazateljev tega je brez dvoma mesto začasnega bivališča. Stroški stanovanja se bistveno razlikujejo, če študent prebiva v Študentskem naselju, ali pa privatno. To prikazuje tabela a8, prej pa si še oglejmo histogram, ki zelo nazorno govori o višinah štipendij.

a 8

Stanovanje	%
V štud. naselju	71,25
Privatno, sorodnik	10,00
Privatno drugod	18,75
	100,00

Študentje v glavnem stanujejo v domovih Študentskega naselja. Prej omenjen minimum 900 din je bil izračunan za življenje v Naselju. Tu zopet lahko ugotovimo skladnost med podatki a5, a6 in a7: tričetr študentske populacije prebiva v ŠN (a8), dobiva štipendijo (a6), vse to v skladu z dogovorom, ki oboje omejuje s premoženjskim cenzusom (a5).

Kakšen pa je položaj pri drugi dobri četrtini študentov, ki stanujejo privatno?

Stanarina v din	%
pod 100	5,55
100—199	33,30
200—299	49,75
300—399	11,20
400 naprej	0,00
	100,00

a 9

Polovica privatno stanujočih plačuje od 200 do 300 din stanarine. Razlika med njimi in tistimi v ŠN niti ni tako velika, če gledamo samo na višine stanarin. Zelo verjetno pa je, da je, posebno pri tistih v drugem razredu (od 100 do 200 din), kvaliteta stanovanja nižja kot v študentskem naselju. Kljub vsemu pa je še vedno jasno, da so življenjski stroški študenta, ki stanuje privatno, precej višji kot pa tistega v ŠN.

Oglejmo si še, kakšno je stanje v matičnih družinah študentov glede izobrazbe staršev ter njihovega poklica.

Najprej nas zanima izobrazba očeta:

Izobrazba	%
nepop. osnovna	8,75
osnovna	45,00
poklicna	12,50
srednja	18,75
višja, visoka	6,25
brez odgovora	8,75
	100,00

a 10

Rezultati nam povedo, da ima večina študentov očete z osnovno in poklicno izobrazbo. Očetov z višjo in visoko izobrazbo je izredno malo. Ne tako nepomemben razlog temu je tudi relativno majhno število intelektualcev idrijski občini. Tudi v najnižji vrstici (nepopolna osnovna šola) je procent zelo majhen. Žal ne razpolagamo s podatki o deležu ljudi s to izobrazbo v idrijski populaciji, da bi lahko iskali vzroke.

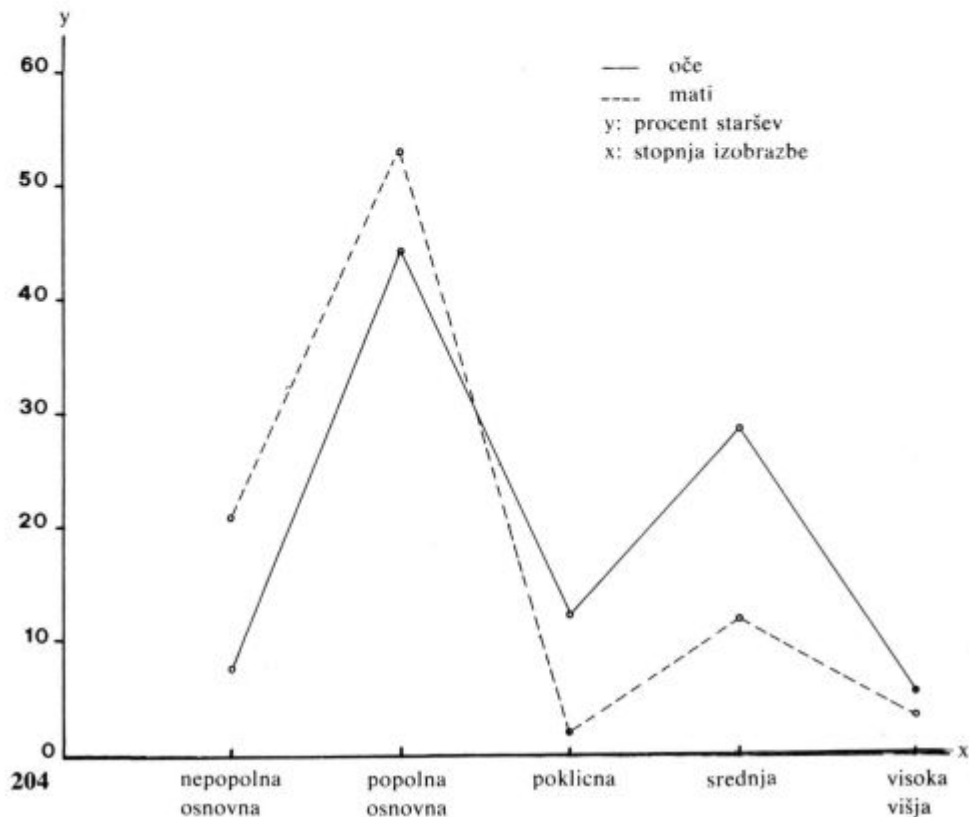
Izobrazba matere:

Izobrazba	%
nepop. osnovna	21,25
osnovna	53,75
poklicna	2,50
srednja	12,50
višja, visoka	5,00
brez odgovora	5,00
100,00	

a 11

Komentar verjetno ni potreben, saj številke same govorijo o tradicionalizmu idrijske populacije, kar se tiče izobrazbe žensk. Razlike med izobrazbo očeta in mater so velike, kar prikazuje spodnji poligon.

Poligon strukture izobrazbe staršev

Pri nižji stopnji izobrazbe prednjačijo matere, medtem ko se že pri strokovni izobrazbi slika obrne. Zanimivo je tudi, da si pri najvišji stopnji izobrazbe očetje in matere skoraj »podajo roke«. To verjetno pomeni, da imajo starši v glavnem isto stopnjo izobrazbe (če ima oče visoko, jo ima tudi mati). Seveda pa ta hipoteza verjetno velja le pri najvišjem nivoju formalne izobrazbe.

Ogledali smo si strukturo izobrazbe stašev. Za idrijske razmere pa je pomembno tudi, kje so zaposljeni, oziroma njihov poklic. Pomembno zato, ker je rudnik vtisnil globok pečat v mentaliteto ljudi. Govorili smo o »rudniški mentaliteti« (ki se je še sedaj ne moremo znebiti) in to vse prej kot v pozitivnem smislu. Posledica tega, da je imel RŽS zelo dober gospodarski položaj, je tudi samozadovoljnost z obstoječim, neiniciativnost ipd. To velja predvsem za vodilne strukture.

Kakšen položaj pa je sedaj? Kdo pošilja svoje otroke na študij v Ljubljano? Poglejmo si tabelo o policu očeta:

Poklic	%
rudar	5,00
uslužbenec	11,25
upokojenec	30,00
kmet	6,25
kmet, zaposlen dodatno v ind.	10,00
delavec	28,75
brez odgovora	8,75
	100,00

a 12

Pri tej tabeli je potrebno pojasniti naslednje:

- rudar brez dvoma spada tudi v kategorijo »delavcev«, vendar pa smo ga zaradi specifičnega položaja postavili posebej.
- kategorija »upokojenec« se deli še na skoraj 12 % rudarjev-upoko-jencev in na nekaj več kot 17 % upoko-jencev iz drugih podjetij in institucij.

Podatki v tabeli kažejo za idrijsko občino zanimivo situacijo: rudar, ki je bil včasih najvažnejši in najštevilnejši poklic, daje sedaj le okrog 20 % študentske populacije. Vse pohvale pa je vredno dejstvo, da kar

več kot polovica študentov — Idrižčanov izhaja iz delavskih in kmečkih družin (sem smo prišteli tudi kategorijo »rudar«, lahko pa prištejemo tudi pretežni del kategorije »upokojenec«).

V anketi smo vprašali tudi po poklicu matere:

Poklic	%
gospodinja	62,50
uslužbenka	15,00
delavka	5,00
upokojenka	2,50
drugo	10,00
brez odgovora	5,00
	100,00

a 13

Struktura je zgovorna: gospodinja je prevladujoč poklic študentske in verjetno sploh idrijske matere (starejša generacija).

Zanimive podatke nam da tudi razporeditev štipendij glede na poklic očeta:

Poklic	%
rudar	4,68
uslužbenec	9,36
upokojenec	31,20
kmet	18,72
delavec	24,96
brez odgovora	11,08
	100,00

a 14

Tabela a14 kaže dosti podobnosti s tabelo a12. Glede na to, da 80 % študentov iz Idrije dobiva štipendije, je to razumljivo.

Na koncu ankete smo spraševali po tem, koliko obdelovalne površine in koliko gozdov imajo starši — kmetje ter če so taki starši zaposleni tudi v industriji.

	Obdelovalna površina v ha	%
a 15	pod 5	53,85
	nad 5	46,15
		100,00

	Gozdovi v ha	%
a 16	pod 10	53,85
	nad 10	15,40
	nimajo gozdov	30,75
		100,00

V idrijski občini očitno ni posebno velikih kmetij, ali pa največji kmetje zelo malo pošiljajo svoje otroke na visokošolski študij. Ti podatki so ponovno potrdilo, da gredo štipendije v splošnem v prave roke, saj majhne kmetije najbrž ne morejo dati dovolj dohodka, da bi bilo mogoče šolanje otrok v drugem kraju.

Prav zaradi tega so zanimivi tudi rezultati odgovorov na vprašanje: »Ali ste zaposleni tudi v industriji, poleg tega, da imate doma kmetijo?«

	Kmet, zaposlen v industriji	%
a 17	da	61,60
	ne	38,40
		100,00

Večina študentovskih staršev — kmetov je, poleg tega, da morajo skrbeti za kmetijo, zaposlenih tudi v industriji. Vzrok temu je gotovo premajhen dohodek, ki ga dobijo samo od kmetije. Vendar pa je ta pojav negativen predvsem za delovne organizacije, v katerih so zaposleni ti ljudje. Nemogoče je opravljati dvoje del, ki zahtevata po celega človeka, dobro. Zato trpi tako delo na kmetiji kot delo v podjetju. Mogoče je del nuje, ki jih sili v dodatno službo, tudi želja, da bi svoje

otroke čimbolj pripravili za življenje. Zelo verjetno je, da bi povečana skrb družbe za družine kmetov, ki šolajo otroke, povečala produktivnost tako na kmetiji kot v šolski klopi.

5. Povzetek

Ekplikacija rezultatov nam v glavnem že kaže, kakšni so odgovori na naše štiri osnovne hipoteze (glej stran 2):

Ad a: Populacija študentov iz idrijske občine v največji meri ne izhaja iz družin z visokim standardom. Skoraj 60 % družin ima samo 700 din ali manj na družinskega člana.

V tej točki se torej stanje med idrijskimi študenti ne ujema s splošnim stanjem na ljubljanskih visokošolskih zavodih.

Hipoteza a je bila zavrnjena.

Ad b: Za idrijske študente ne velja, da »sin lahko preskoči očeta samo za eno stopnjo v izobrazbi«. 66 % respondentov bo (po končanem študiju) preskočilo svoje očete vsaj za dve stopnji v formalni izobrazbi.

Hipoteza b je bila zavrnjena.

Seveda pa ti rezultati veljajo zgolj in samo za populacijo študentov iz idrijske občine. Pomenijo, da se bodoča idrijska inteligenca ne rekrutira v glavnem iz sedanje inteligence. Nikakor pa ne pomenijo, da to velja za celotno mlado generacijo v Idriji. Če govorimo o taki populaciji, pa verjetno velja zgoraj napisani pregovor. Zato tudi ne moremo biti zadovoljni z delnimi uspehi pri populaciji študentov.

Ad c: Študentje izhajajo iz precej številnih družin. 75 % študentskih matičnih družin ima štiri ali več članov, 71 % pa ima dva ali več nepreskrbljenih družinskih članov. Družine so torej v povprečju večje od povprečne družine v Sloveniji. Hipoteza c je bila zavrnjena.

Ad d: Večina študentov (80 %) dobiva štipendije in je s tem, vsaj po eni strani, vezana na domačo občino. S tem rezultatom je bila tudi hipoteza d zavrnjena.

Vendar je treba pri tem ugotoviti še nekaj. Štipendija je samo ena in verjetno niti ne najbolj pomembna vez, ki zagotavlja dotok kadrov v občino. Ni tako težko, po končanem študiju, odplačevati štipendijo in se zaposliti drugje. Človek, ki se zaposluje, želi imeti čim boljše delov-

ne pogoje. Kolikor jih ne dobi pri štipenditorju, jih bo poiskal drugod. Najpogosteje pa se zgodi, da diplomanti odhajajo, ker pri štipenditorju nihče ni pokazal posebnega zanimanja in interesa zanje.

Kot smo povedali že na začetku: če hočemo v občino dobiti strokovnjake, jim moramo posvetiti dosti več časa in pozornosti. Psihosocialni momenti so največkrat pomembnejši od golih ekonomskih.

Upamo, da bo ta analiza dosegla enega svojih poglobitvenih namenov, ki je, spodbuditi odgovorne h globljemu razmišljanju (in seveda k akciji) o problemih študentov v Ljubljani, pa tudi o problemih kadrovanja. Delo na teh področjih bi moralo biti dosti bolj poglobljeno, da bi dosegli optimalne rezultate.

Ljubljana, šolsko leto 1972—1973

**obvestila
poročila
recenzije
kritike**

ŠAHOVSKA KRONIKA V LETU 1973

Mednarodna šahovska liga

Trst zmagovalec, IDRIJA druga.

Primorska šahovska podzveza in pokrajinska šahovska zveza Furlanije — Julijske krajine sta organizirali tekmovanje šahistov z obeh strani meje s parolo »Srečanje prijateljstva in sodelovanja.« Sodelovalo je pet ekip Slovenskega Primorja ter pet italijanskih. Organizacija tekmovanja je bila vzorna. Veliko zaslugo za to ima predsednik pokrajinske šahovske zveze Furlanije — Julijske krajine g. Tulio Bregant, ki je na zaključni slovesnosti razdelil pokale in plakete sodelujočim.

Prvo mesto je osvojila ekipa TRSTA, ki je zbrala 52,5 točk in prejela zato prehodni pokal in prvo nagrado. Tržačani so prvo mesto tudi zaslužili, saj imajo na vseh deskah zelo izenačene in dobre igralce. Izgubili so samo z Idrijo 3:5.

Drugo mesto je zaslužen zavzela ekipa IDRIJE, ki je zbrala 45,5 točk. Največ zaslug za ta uspeh ima Kovač, ki je dosegel 8 točk iz devetih partij (najboljši rezultat na prvi deski) in Šemrl.

Tretje mesto je zasedla ekipa Sežane (40 točk). Dalje sledi: Piran 38, Nova Gorica in Videm 35, Gorica in Čedad 34,5, Monfalcone (Tržič) 28 in Izola 17 točk.

Primorsko prvenstvo za pionirje

Na pionirskem šahovskem prvenstvu Primorske, ki je bilo odigrano 22. aprila 1973 v Piranu, je sodelovalo 40 mladih igralcev. Idrijske pionirje so zastopali šahisti OŠ iz

Idrije in OŠ Črnega vrha, ki so dosegli dobre uvrstitve.

Pri mlajših pionirjih je bil Jožko Pajer (Idrija) peti, Trček M. (Idrija) pa šesti med desetimi tekmovalci.

Pri starejših pionirjih je Vodopivec (Črni vrh) zasedel odlično drugo mesto (le pol točke za zmagovalcem), Bolko (Idrija) pa je bil deseti med 12 tekmovalci.

Starejša pionirka Markič Albinca (Idrija) je osvojila tretje mesto med 8 tekmovalkami.

Rezultati mladih idrijskih pionirjev nam zagotavljajo, da imamo v našem mestu dober šahovski podmladek.

XIX. brzopotezno prvenstvo slovenskih mest

V dvorani menze TGO Gorenje je bilo 25. marca 1973 v Velenju odigrano XIX. brzopotezno prvenstvo slovenskih mest. Pokrovitelj tega najbolj množičnega šahovskega srečanja v SR Sloveniji je bila tovarna Gorenje iz Velenja. Sodelovalo je rekordno število ekip: 53 članskih in 22 mladinskih moštev.

Idrijski šahisti so v predtekmovanju osvojili 5. mesto in se v tretji finalni skupini uvrstili na drugo mesto, to je na 21. mesto med 53 ekipami.

Mladinsko brzopotezno prvenstvo SR Slovenije

Na mladinskem brzopoteznem prvenstvu SR Slovenije, ki je bilo 29. aprila 1973 odigrano v Borovnici, je sodelovalo 63 šahistov. V predtekmovanju so bili tekmovalci razdeljeni v pet skupin. Po trije najboljši iz vsake skupine so se uvrstili v finale. Od trojice idrijskih mladincev je le Bevku uspelo zmagati v svoji skupini in se uvrstiti v finale, kjer je osvojil 13. mesto.

VII. MEDNARODNI BRZOPOTEZNI TURNIR V GORICI (Italija)

Ze sedmič je agilni klub Circolo scacchistico Goriziano organiziral mednarodni šahovski brzopotezni turnir in kot vsako leto povabil k sodelovanju vsa šahovska društva iz Slovenskega Primorja in Furlanije — Julijske Krajine. Povabljeni so bili tudi šahisti Koroške, ki jih pa letos ni bilo. Tako se je zbralo v nedeljo 20. maja v starodavni viteški dvorani na goriškem gradu 18 štiričlanskih ekip (10 iz Slovenskega Primorja in 8 iz Italije).

Idrijski šahisti so tokrat nastopili s pomlajeno ekipo, vendar so se kljub temu uspeli uvrstiti na peto mesto. Ekipo so sestavljali: Kovač, Crnobrnja, Bevk in Šemrl.

Končni vrstni red: 1. Trst 56, 2. Anhovo 54, 3. Koper 52, 4. Sežana 50, 5. Idrija 44,5, 6. Nova Gorica 40,5, 7. Gorica A 35,5, 8. Šempeter 34,5, 9. Monfalcone I. in 10. Gorica B 31, 11. Koper II. 30, 12. Tolmin 29,5 itd.

MOŠTVENO PIONIRSKO ŠAHOVSKO PRVENSTVO PRIMORSKE

V nedeljo, 13. maja, so se v Novi Gorici pionirji iz vse Primorske pomerili v šahu. Tekmovali so v štirih skupinah. Idrijo je zastopala ekipa starejših pionirjev OŠ »Jožeta Mihevca«, ki je na občinskem prvenstvu premagala Cerkno in Črni vrh.

Med osmimi ekipami so zmagali pionirji Kopra, pred Tolminom in Idrijo, za katero so se uvrstili pionirji Izole, Kanala, Postojne, Nove Gorice in Sežane. Za OŠ »Jožeta Mihevca« so nastopili: Bolko, Bavdaž, Medved, Erjavec in kot rezerva Škvarča.

Zal se tekmovanja ni udeležila ekipa mlajših pionirjev, saj ŠK »Rudar« ni mogel zagotoviti potrebnih sredstev, medtem ko Društvo prijateljev mladine letos ni pokazalo zanimanja za nastope mladih šahistov na občinskih in primorskih prvenstvih.

MOŠTVENO ŠAHOVSKO PRVENSTVO PRIMORSKIH SREDNJIH ŠOL

Šahovski klub »Nanos« Postojna je organiziral 25. februarja v prostorih Gozdarske srednje šole moštveno šahovsko prvenstvo Primorske za srednješolske zavode. Udeležilo se ga je 10 šestčlanskih ekip (od 19 vabljenih) in sicer dve iz Pirana, Postojne in Kopra, po ena ekipa pa iz Idrije, Tolmina, Izole in Nove Gorice. Lani so v Idriji sodelovale le tri ekipe. Pokrovitelj prvenstva je bil občinski komite ZMS iz Postojne ki je za zmagovalno ekipo pripravil pokal.

Moštveni prvak Primorske je postala ekipa gimnazije iz Idrije s 40,5 točke, na drugo mesto pa so se uvrstili lanskoletni zmagovalci — gimnazijci iz Postojne z 38 točkami.

XXV. SINDIKALNO EKIPNO PRVENSTVO SR SLOVENIJE

V Bohinju je bilo od 22. do 24. junija petindvajseto (jubilejno) ekipno sindikalno prvenstvo Slovenije v šahu, ki je eno množičnejših šahovskih tekmovanj. Na prvenstvu je nastopilo 25 sindikalnih ekip iz vse Slovenije. Občinski sindikalni svet Idrija je omogočil idrijskim šahistom — sindikalistom nastop na prvenstvu.

25 ekip je bilo razdeljenih po moči v dve skupini in prve tri ekipe iz vsake skupine so se uvrstile v finale. Ekipa OSS Idrija

je zasedla po ogorčenih bojih nadvse solidno 12. mesto. Ekipo so sestavljali: Cuderman, Kovač, Crnobrnja, Jereb, Bevk in Troha, vodil pa jo je tov. Janez Završnik, ki je poskrbel za ugodno počutje vseh igralcev na tako napornem tekmovanju.

XXV. MLADINSKO ŠAHOVSKO PRVENSTVO SLOVENIJE

V dneh od 7. do 17. julija je bilo v Mariboru XXV. mladinsko šahovsko prvenstvo Slovenije. Na njem je sodelovalo rekordno število mladih šahistov iz raznih krajev naše republike: 50!

Turnir je potekal po švicarskem sistemu (12 kol), v katerih sta imela največ uspeha domačina Zupančič in Ivanuša. Idrijski šah je nadvse uspešno zastopal 17-letni Samo Bevk, ki je osvojil peto mesto in s tem II. kategorijo.

Ob tej priložnosti naj gre javna zahvala Antonu Trohi, starosti idrijskih šahistov, ki je financiral udeležbo dveh idrijskih mladincev na tem tekmovanju, saj idrijska občinska zveza za telesno kulturo nima denarja. Ta primer pa ni edini. Ze večkrat se je pripetilo, da je bilo nastopanje mladih šahistov prepuščeno entuziasmom in ljubiteljem šahovske igre v Idriji.

Mladi idrijski drugokategornik Samo Bevk.

BRZOTURNIRJA V POČASTITEV KRAJEVNEGA PRAZNIKA POSAVJA

Šahovski klub »Svoboda« Stožice je priredil 2. IX. v Campingu na Ježici II. brzoturnir ekip in posameznikov, ki je bil odigran v počastitev krajevnega praznika Posavja.

Ekipnega brzoturnirja se je udeležilo 9 štiričlanskih ekip. Ekipo Idrije je sestavljala

la trojica šahistov Tovarne kolektorjev: Kovač, Crnobrnja in Sedej, ter mladi Bevk. Ekipa Stožice I. je vodila skozi ves turnir in zanesljivo osvojila prvo mesto pred ekipo Idrije: Končni vrstni red: 1. Stožice I. 26, 2. Idrija 24, 3. Komenda 21, 4. Slovenija ceste 19, 5. Škofja Loka 18,5 itd.

Na brzoturnirju posameznikov je sodelovalo 30 igralcev. Zmagal je Kovač Idrija z 9,5; slede: Rakič (Stožice) 9,5 (izgubil z zmagovalcem), Troha 8 (Stožice), Oberč in Šitrer 6 točk... Crnobrnja je bil deveti, Bevk pa enajsti.

Silvo KOVAČ

DELAVSKE ŠPORTNE IGRE RUDNIKA ŽIVEGA SREBRA IDRİJA ZA PREHODNI POKAL DNEVA RUDARJEV

Že tradicionalne oblike športnega udejstvovanja članov kolektiva RŽS so medobratne športne igre v počastitev 3. julija dneva rudarjev. Letošnje tekmovanje je bilo razdeljeno na zimske in poletne igre in se je začelo že meseca februarja s tekmovanjem v sankanju in veleslalomu. Na vseh tekmovanjih je sodelovalo več kot 250 članov kolektiva iz vseh rudniških obratov. Tekmovanja so pokazala, da je ta oblika rekreacije zelo priljubljena in da je borba za prvo mesto iz leta v leto hujša.

V posameznih panogah so bili najboljši: V veleslalomu je zmagala ekipa jaška Delo pred ekipo ESO. V sankanju so bili najboljši tekmovalci ESO pred ekipo jaška

Borba. Ekipa ESO je tako postala zmagovalka zimskih iger.

Poletne igre so se začele meseca aprila in so trajale do konca junija. Rudarji so tekmovali v 7 panogah in sicer v odbojki, kegljanju, namiznem tenisu, malem nogometu, streljanju, šahu in balinanju. V odbojki je zmagala ekipa skupnih služb z 6 točkami pred jaškom Borba s 4 točkami. V kegljanju so bili najboljši kegljači skupnih služb, ki so podrli 1037 kegljev (6 članska ekipa) pred jaškom Borba s 989 keglji. Najboljši posameznik je bil Stanko Tušar iz jaška Delo s 209 keglji. V namiznem tenisu so zmagali igralci ESO s 6 točkami pred jaškom Delo z 2 točkama. Tudi v malem nogometu, kjer so bile borbe najbolj zanimive, so bili najboljši igralci ESO pred topilnico (obe ekipi sta dosegli štiri točke). Streljanje je pripadlo tri-članski ekipi jaška Borba, ki je zmagala s 445 krogi pred ESO s 429 krogi, kot posameznik pa je bil najboljši Majnik Viktor iz ESO s 158 krogi. Ekipa jaška Borba je v šahu bila brez prave konkurence in je osvojila prvo mesto z 10 točkami pred jaškom Delo. V balinanju so si priborili zmago igralci jaška Borba pred jaškom Delo (oboji so dosegli 4 točke).

Končni zmagovalce poletnih iger je tako postala ekipa jaška Borba, ki je osvojila skupno 27 točk, druga je bila ekipa jaška Delo s 24 točkami, tretje mesto pa je pripadlo ekipi ESO, ki je zbrala 23 točk. Za najboljšega športnika v letu 1973 je bil proglašen Jereb Jure iz j. Borba, ki je uspešno sodeloval v 7 panogah.

Zmagovalci v posameznih panogah so na slavnostnem zborovanju ob dnevu rudarjev prejeli nagrade in diplome, skupni zmagovalci v posameznih igrah pa prehodne pokale, ki jih vsako leto podeljuje sindikalna organizacija RŽS.

Ob praznovanju so bila tudi tradicionalna srečanja v nogometu med mestom in rudnikom. Tokrat je zmagala ekipa mesta z 2 : 0, v balinarskem srečanju med upokojenci rudnika in aktivnimi rudarji pa so zmagali upokojenci z 2 : 1.

IV. TRADICIONALNI POHOD PO POTEH PARTIZANSKEGA CERKNA.

Občinska konferenca ZMS in občinska zveza za telesno kulturo sta 26. maja pripravili IV. tradicionalni pohod »Po poteh partizanskega Cerkna«. Po slovesnosti v šoli — spominu NOB, kjer je zbranim mladim tekmovalcem govorila članica sveta federacije tov. Vida Tomšičeva, je nad 500 tekmovalcev štartalo v partizanskem maršu in po poteh prijateljstva in spominov, nad 300 mladih pa je krenilo v manifestativnem pohodu v bolnico Franja.

V tekmovalnem delu so zmagali: pionirji (4 km dolga proga) — OŠ Črni vrh 24,14; pionirke (3 km dolga proga) — OŠ Cerkno I. ekipa 8,20; srednje šole — ženske (3 km dolga proga) — Šolski center Idrija 2 a razr. 7,02; srednje šole — moški (10 km dolga proga) — Gimnazija Idrija 49,38; delovne organizacije — ženske (3 km dolga proga) — Iskra Idrija 10,23; delovne organizacije — moški (4 km dolga proga) — IMP Idrija 21,05; pripadniki JLA (10 km dolga proga) — JLA Tolmin 42,40.

OBČINSKA SINDIKALNA PRVENSTVA V NAMIZNEM TENISU IN V KEGLJANJU

Komisija za šport in rekreacijo pri občinskem sindikalnem svetu je 23. junija

privedila občinsko prvenstvo v namiznem tenisu. Tekmovanja se je udeležilo 12 ekip iz delovnih kolektivov v občini. Po zanimivih borbah sta se v finale uvrstili ekipi ETE iz Cerčna in RŽS Idrija. Tudi tokrat je zmaga pripadla ekipi RŽS, druga je bila ETA, tretje mesto pa je zasedla ekipa Tovarne kolektorjev. 6. septembra je bilo na kegljišču hotela Bor v Črnem vrhu občinsko sindikalno prvenstvo v kegljanju, na katerem so sodelovale šest-članske ekipe iz 9 delovnih kolektivov. Tekmovanje je potekalo po sistemu 25+25 lučajev. Presenetljivo je zmagala ekipa RŽS, ki je podrla 1157 kegljev, drugo mesto je osvojila ekipa Tovarne kolektorjev s 1088 podrtimi keglji, tretja je bila ekipa Zidgrada s 1075 keglji. Najboljši posameznik je bil Likar Zmago iz ekipe RŽS, ki je podrl 232 kegljev.

VELIK USPEH NAŠIH PREDSTAVNIKOV NA MEDOBCINSKIH SINDIKALNIH SPORTNIH IGRAH PRIMORSKE IN NOTRANJSKE.

V Ilirski Bistrici so bile 9. septembra III. medobčinske sindikalne športne igre Primorske in Notranjske. Naši zastopniki so osvojili 2. mesto za Koprom ter tako pustili za seboj ostale bolj favorizirane ekipe. Ne moremo trditi, da je ta uspeh plod dela komisije za šport in rekreacijo pri OSS Idrija, pač pa je bilo drugo mesto doseženo predvsem zaradi aktivnega športnega dela v vodilnih delovnih kolektivih naše občine, ki si prizadevajo, da bi v športno rekreacijo pritegnili čimveč svojih članov. Potrebno bi bilo, da bi komisija za šport in rekreacijo pri OSS v bodoče posvetila več pozornosti sistematični pripravi svojih

zastopnikov za tako tekmovanje, če bomo hoteli tak uspeh ponoviti. V posameznih disciplinah so naši tekmovalci dosegli: v odbojki RŽS Idrija 4. mesto, v namiznem tenisu RŽS 1. mesto, v streljanju RŽS 2. mesto, v balinanju ETA Cerčno 9. mesto, v malem nogometu Tovarna kolektorjev 6. mesto, v kegljanju RŽS 7. mesto, v košarki Avtoprevoz 5. mesto, v rokometu IMP 5. mesto ter v šahu Tovarna kolektorjev 1. mesto.

Tekmovanje je potekalo v devetih disciplinah, udeležilo pa se ga je 9 OSS s Primorskega in Notranjskega.

OBCNI ZBOR ROKOMETNEGA KLUBA CERKNO.

V Cerknem je bil 12. septembra občni zbor rokometnega kluba ETA, ki je nastal iz dosedanjega RK IMP Idrija. Čeprav je rokomet v Idriji imel že precej bogate tradicije ter ženska ekipa kluba že tretje leto uspešno tekmuje v slovenski rokometni ligi, je bil nadaljnji obstoj kluba nemogoč. Nesoglasja med upravo kluba in nekaterimi športnimi funkcionarji, ki so se pričela ob vstopu ženske ekipe v slovensko ligo, so narasla do take stopnje, da klub ni imel več možnosti za nadaljnje delo. Le upornosti sekretarja kluba Janeza Mauerja, trenerja Tineta Kandareta ter predsednika Ivana Šuligoja gre zahvala, da se klub ni razpustil že pred krajem lanskega ligaškega tekmovanja. Zaradi tega je klub našel rešitev v tem, da prenese svoj sedež v Cerkno, kjer je pokroviteljstvo nad njim prevzela sindikalna organizacija tovarne Eta, ki je že doslej veliko pomagala klubu. Ta sklep je bil na občnem zboru potrjen. Tako je Idrija izgubila športni kolektiv, ki je bil kljub vsem težavam delaven, Cerkno pa je postalo novo središče rokometu v naši občini.

USTANOVLJEN SINDIKALNI KEGLJAŠKI KLUB RŽS.

Zaradi velikega zanimanja za kegljanje pri članih kolektiva RŽS je bil na pobudo sindikalne organizacije ustanovljen kegljaški klub. Na občnem zboru, ki je bil 12. septembra, so bodoči člani kluba izvolili vodstvo kluba, ki bo odslej skrbel za rekreacijo in treninge vseh, ki se zanimajo za kegljanje, ter pričel široko akcijo, da bo tudi Idrija, kot zadnje primorsko mesto, dobila svoje kegljišče.

TRI LETA USPEŠNEGA DELA PIONIRSKÉ NOGOMETNE ŠOLE.

Pionirska nogometna šola pri nogometnem klubu RUDAR, ki je bila ustanovljena pred tremi leti, je pod neutrudljivim vodstvom ing. Toneta Velikajnetja zrastle v soliden športni kolektiv, ki šteje nad 50 članov — in to kljub vsem težavam, ki jih je morala šola do sedaj premagovati, saj ima za svoje delo le toliko sredstev, kolikor jih sami člani šole in kluba zaslužijo s prostovoljnim delom. Pomoč OBZTK je bila skromna, saj je krila le stroške prevoza tekmovalcev v sezoni 1972 do 1973. Na uspehe, ki jih je dosegla, je lahko ponosna, saj je pionirsko moštvo, ki je zrastle iz te šole, trenutno edino, ki predstavlja naše mesto na nogometnih igriščih Primorske in Slovenije. V sezoni 1972—73 je tekmovalo v notranjski pionirski nogometni ligi in premočno osvojilo 1. mesto. V tem tekmovanju so bili doseženi naslednji rezultati:

RUDAR : CERKNICA 5:2, 7:1, 2:0 in 2:0;

RUDAR : VRHNIKA 3:2, 3:0, 6:0 in 0:0;

RUDAR : RAKEK 5:0, 6:0, 3:0 in 6:0.

Z zmago v tej ligi si je moštvo priborilo pravico do uvrstitve v pionirsko ligo ljubljanske nogometne podzveze. V kvalifikacijski tekmi s trboveljskim Rudarjem je moštvo izgubilo z minimalnim rezultatom 1:0, povratno srečanje pa ni bilo odigrano, ker klub ni imel toliko sredstev, da bi lahko kril vsaj pótne stroške.

Ponovni uspeh je moštvo doživelo 3. 6. 73, ko je na turnirskem tekmovanju za naslov pionirskega primorskega prvaka prepričljivo zmagalo. V polfinalu je premagalo ekipo Tolmina s 3:2, v finalu pa Novo Gorico s 3:1. 16. 6. 1973 pa je pionirska ekipa sodelovala na zaključnem turnirju za razvrstitev pionirskih nogometnih ekip v republiškem merilu, kjer je v polfinalu izgubila proti ekipi SAVA iz Kranja s 4:1 in tako osvojila 4. mesto. Pionirsko moštvo igra v sezoni 1973—74 v ljubljanski pionirski nogometni ligi — A skupina, kjer je odigralo že štiri tekme, in sicer s sledečimi rezultati:

RUDAR : SLOVAN — Ljubljana 1:1;

RUDAR : SLAVIJA — Vevče 3:0;

RUDAR : SAVA — Tacen 7:0;

RUDAR : KRIM — Ljubljana 3:1.

Doseženi uspehi dovolj zgovorno kažejo, da je šola vzgojila novo nogometno ekipo, ki bo čez nekaj let lahko dostojno predstavljala Idrijo tudi na tistih terenih, kjer trenutno nimamo svojega predstavnika, seveda pa bi bilo potrebno nuditi temu kolektivu vsaj nekaj več pomoči kot do sedaj.

Škarabot RENAT

RUSKA AKADEMIJA ZNANOSTI JE OBJAVILA PODATKE O IDRISKEM RUDIŠČU

Sredi letošnjega leta je izšla v Moskvi 350 strani obsegajoča knjiga razprav »Očerki geohimii otdel'nih elementov«, ki jo je izdala ruska akademija znanosti in sicer Inštitut za geologijo rudnih nahajališč, petrografijo, mineralogijo in geokemijo. Knjiga je posvečena svetovno znanimu geokemiku akademiku A. A. Saukovu, ki je umrl pred nekaj leti. Ker je bil Saukov specialist za živo srebro, je dovršen del razprav posvečenih prav temu zanimivemu elementu.

V poglavju o geokemiji izotopov žvepla je natisnjena tudi obsežna razprava »Izotopnij sostav seri v rudah nekotorih mestoroždenij zapadnoj časti sredizemnomorskog rutnogo pojasa«, v katerem je na skoraj sedmih straneh obravnavano tudi idrijsko rudišče. Medtem ko so poglavja o drugih rudnih nahajališčih napisali ruski znanstveniki N. A. Ozerova, V. J. Vinogradov, V. P. Fedorčuk in I. N. Titov, je poglavje o idrijskem rudišču skoraj v celoti napisal vodja geološke službe pri Rudniku živega srebra v Idriji ing. geologije Ivan Mlakar. Le podatke o analizah žvepla so prispevali Rusi.

V kratkem uvodu je navedeno mnenje znanega ruskega akademika, strokovnjaka za rudišča, V. I. Smirnova, ki je obiskal Idrijo leta 1964. V članku, v katerem opisuje svoje potovanje po Jugoslaviji, je zapisal, da rudišča s tako komplicirano zgradbo še ni videl ter dodal, da spada nedvomno med najbolj komplicirana endogena rudišča na svetu.

Podatkom o stratigrafskih razmerah v rudišču in bližnji okolici sledi razlaga zaple-

tene tektonike in še posebno narivne zgradbe na Idrijskem. Nato so nanizani podatki o zakonitostih razporeditve orudnja v različnih stratigrafsko litoloških enotah. Nekoliko obširneje so omenjene skonca plasti.

Sledijo podatki o koristnih, nekoristnih in spremljajočih mineralih ter podatki o genezi rudišča. Omenjena so stališča vseh doslejšnjih raziskovalcev nastanka rudišča in sicer: Schraufa (1891), Pilz (1915), Colbertalda in Slavikove (1961), Berceta (1958) in končno še Mlakarja in Drovenika (1971), ki sta z nespornimi argumenti dokazala triadno starost rudišča.

Zadnji odstavki pa so posvečeni primerjavi izotopne sestave žvepla v različnih rudah in kameninah. Razmerje med »lahkim« S^{32} in »težkim« S^{34} nam namreč pojasnjuje nekatere neznanke o izvoru žvepla ter s tem posredno o genezi rudišča. V ruskih laboratorijih so analizirali 13 vzorcev sulfidov (cinabarit, metacinabarit in pirit), ki se pojavljajo v rudišču, ter 5 vzorcev sedimentne sadre iz zgornjepermskih in skitskih kamenin. Rezultati kažejo, da je bil del žvepla reaktiviran iz sulfatov.

Razpravi je dodan tudi shematski profil skozi rudišče ter poenostavljena tektonska skica Idrije in okolice.

Če primerjamo tekste, ki so posvečeni drugim rudiščem (npr. Almadenu in Monte-Amiati), vidimo, da je idrijskemu rudišču dana izjemna pozornost. Temu je prav gotovo pripomoglo tesno strokovno sodelovanje ing. Ivana Mlakarja z ruskimi raziskovalci.

Ko prebiramo to najnovejšo razpravo o idrijskem rudišču, se nam zdi pomembno poudariti predvsem dvoje: ruskim proučevalcem rudišč je na ta način dostopen tehten, zgoščen in pregleden prikaz osnovnih parametrov našega rudišča in to »iz

prve rokec. Drugi moment pa je, da so tokrat prvič objavljeni podatki o izotopni sestavi žvepla v sulfidih naših rud (medtem so se lotili podobnih raziskav tudi že domači strokovnjaki). Ti podatki predstavljajo solidno osnovo za nadaljnje poglobljeno študiranje geneze rudišča.

Ing. JOŽE ČAR

ALPINIZEM V IDRJI

Nekateri idrijski planinci so se že nekaj let lotevali vzponov, ki sodijo v zvrst alpinizma. Pozimi so se vzpeli na vrhove visoke nad 2000 m in udeleževali so se turnih smukov. Poleti so hodili na ledeniške gore v Visoke Tatere, centralne ter zapadne Alpe. Šli so celo na visoke gore Atlasa. Hkrati so se lotevali tudi plezanja v stenah Julijskih in Kamniških Alp ter celo v tujih gorah (na Materhornu). Ker tak šport zahteva dobro mero alpinističnega znanja, fizične sposobnosti in organiziranega dela, sicer se človek po nepotrebnem izpostavlja prevelikim nevarnostim, je bilo treba tudi v Idriji ustanoviti alpinistično sekcijo.

Idrijski ljubitelji alpinizma so se zbrali dne 31. marca 1973 v posebni sobi hotela Nanos na ustanovni občni zbor. Sodeč po udeležbi je v Idriji veliko zanimanja za alpinizem. Na sestanku je bilo 23 udeležencev, nekaj se jih je pa kasneje oglasilo in pristopilo v sekcijo.

Po pravilniku komisije za alpinizem Planinske zveze Slovenije je za ustanovitev samostojnega alpinističnega odseka potrebno, da sta v odseku včlanjena vsaj dva alpinista, ki sta opravila vse tečaje in iz-

pite. Ker nimamo takih članov, smo se morali nasloniti na enega izmed obstoječih AO. Za patronat smo zaprosili AO Ljubljana Matica. Tu so nas ljubeznivo sprejeli in nam pomagali pri začetnem delu. Posebno je bil prizadeven načelnik odseka znani alpinist (himalajec) Tone Sozonov.

Ko smo se po enem letu vnovič zbrali na občnem zboru, smo ugotovili, da je sekcija dobro delala. Organizirali smo plezalno šolo na pečeh v Strugu in na Turncu pri Ljubljani. Šolo je vodil Tone Sozonov. Bilo je 7 vaj, na katerih je bilo povprečno 12 udeležencev. Nato se je pet Idrijčanov udeležilo začetniškega alpinističnega tečaja v Vratih, ki ga je organizirala komisija za alpinizem pri PZS. Tečaj je bil zelo uspešen in tečajniki so opravili nekaj zavidljivih vzponov pod vodstvom izkušenih alpinistov. Nekaj vaj in prečenje po grebenu Pelcev smo opravili skupaj z goriškimi kolegi. Te vaje je vodil dr. Jože Andlovic, znani alpinist, ki je bil zdravnik jugoslovanske himalajske odprave 1965 in 1969 leta. Zelo gostoljubni so bili tudi alpinisti iz Kamnika, ki so radi sprejemali medse tudi naše člane, da bi jim pomagali k napredku. Na kraju smo že sami organizirali skupne vzpone. Prvi je bil na Triglav po slovenski smeri.

Začetek je bil uspešen, tako da so naši alpinisti postali kar samozavestni in sami so začeli organizirati vzpone. Preplezali so več smeri. Sprva lažje, potem pa vedno težje. V letu 1973 so preplezali 8 smeri II. težavnostne stopnje, 23 III., 26 IV. in 10 smeri V. težavnostne stopnje. Že v prvem letu so naši alpinisti 24 krat preplezali severno Triglavsko steno. Bili pa so tudi na tujih gorah: na Rili v Bolgariji, na Grossglocknerju v Avstriji, v zapadnih

Alpah na M. Rosi, Gran Paradisu in na M. Blancu.

Ob koncu sezone smo imeli nekaj smole. Doživeli smo Tratnikov padec, ki je sprva, zaradi strašnih časopisnih vesti, precej razburil javnost. Potem se je pa le izkazalo, da ni bilo tako hudo. Tratnik Emil in Bizjak Franc sta pozno jeseni plezala po Jugovem stebru v zapadnem delu severne Triglavske stene. Dokaj težka smer, ocenjena s IV. in V. V zgornjem delu stebra se je Tratnik, kot prvi plezalec zaplezal in ko se je hotel vrniti na izhodišče, se mu je noga vkljinila v poč. Ko se je poskušal s sunkom rešiti, je zdrsnil in padel. Njegov soplezalec Bizjak ga je zadržal na vrvi in ga nato spustil na nekaj metrov nižjo polico, ga zavaroval proti mrazu, oskrbel s hrano in pijačo ter se nato napolil po pomoč. Tako se je vse srečno končalo.

Na letnem zboru načelnikov slovenskih alpinističnih odsekov so navedli Tratnik-Bizjakov dogodek kot primer dobrega zadržanja in pravičnega ravnanja. To je bilo hkrati tudi priznanje idrijskim ljubiteljem alpinizma, ki so pravilno ravnali, ko so ustanovili svojo alpinistično sekcijo in se začeli učiti plezalne tehnike. Temu v prid govori tudi dejstvo, da je bilo v zadnjem času prav zaradi pospešenega usposabljanja slovenskih alpinistov v gorah relativno več nesreč med neizkušenimi planinci kakor med alpinisti. Poleg tega moramo vedeti, da bi se idrijski ljubitelji gora ukvarjali tudi z alpinizmom kot doslej, čeprav ne bi imeli lastne organizacije. S tem bi veliko tvegali, saj je nesreča pri izkušenem alpinistu le nesrečno naključje, za neukega pa posledica neznanja.

M. S.

INFORMACIJA O STANJU PARTIZANSKE BOLNIŠNICE FRANJE

V zadnjem času je izšlo v javnih glasilih nekaj kritik, tudi ostrih, glede oskrbovanja bolnišnice Franje. Objekt oskrbuje Mestni muzej v Idriji že drugo desetletje in sicer s pomočjo rednih sredstev iz občinskih virov, vstopnine in izjemno iz republiških virov. Zato čutimo dolžnost, da pojasnimo sedanje stanje bolnišnice bivšemu osebju, ranjencem in sedanjim obiskovalcem.

Objekt je verjetno edini spomenik NOB, ki je bil ves čas od vojne do danes nadzorovan. Najprej ga je varovala vojska, nato so varovali objekt: okraj Idrija, Republiški zavod za spomeniško varstvo, okraj Tolmin, občina Cerčno in končno občina Idrija, ki je poverila izvrševanje skrbi Mestnemu muzeju v Idriji. Ob vseh teh skremembah je minilo brez varstva le nekaj dni in to brez večje škode. V prvem obdobju je bil objekt le varovan, oskrbnik je popravljaval manjše okvare (strehe). Večja obnovitvena dela so se pričela pod Zavodom za spomeniško varstvo Slovenije. Nekako v istem obsegu opravlja obnovitvena dela tudi sedanji varuh Mestni muzej v Idriji.

Zavedamo se pomembnosti spomenika in odgovornosti do njegove izjemne zgodovinske vrednosti. Bolnišnica je ostala veren dokument kljub problemom pri vzdrževanju. Ti so naslednji:

V soteski je stalna zelo visoka vlaga, ki povzroča naglo preperevanje celotnega objekta in vsega inventarja. Zato poteka obnavljanje kot vsakodnevni nepretrgani boj z vlago. Najhuje je s spodnjimi nosilnimi deli barak, ki jih je treba obnavljati vsakih nekaj let. Ker se zavedamo, da je

treba ohraniti originalnost, menjavamo posamezne dele sproti, tako so barake kljub obnovi dejansko take, kot so bile in to velja za vse lesene konstrukcije kljub pretečenim 28 letom. Primerjava notranjščine z nekdanjim stanjem pa nam odkrije veliko osiromašenje. Objekt ne deluje več kot takrat, ko sta ga oživljala funkcija in čas. Z osebjem je odšlo tudi njegovo orožje in orodje; RTG aparat, ki je bil še v dobrem stanju, je delal po drugih zdravstvenih ustanovah. Ko je bil izrabljen, je Mestnemu muzeju uspelo, da ga je ponovno namestil v Franji. Med vojno je imela bolnica elektriko s pomočjo turbine, ki jo je po vojni dobil lastnik nazaj. Električna napeljava je bila zasilna in je danes neuporabna in deloma odstranjena. Ob velikem pomanjkanju po vojni je posteljnina deloma služila prebivalstvu oziroma je do danes popolnoma preperela. Že pred desetimi leti smo to vprašanje rešili s pomočjo odsluženih vojaških odev, ki pa so danes spet potrebne obnove. Najbolj je bil prizadet in izpostavljen ves inventar iz papirja. Pred tremi leti smo ga konzervirali z laminacijo, da je zdaj trajno zaščiten. Zelo težavno je bilo ohranjanje

kovinskega inventarja. Do danes nam je uspela sodobna trajna konzervacija večine predmetov. Večina orodja je v stiski povojnih let prav tako delala v drugih mizarjskih, čevljarjskih in šiviljskih delavnicah. Zato že ves čas iščemo in zbiramo kose za rekonstrukcijo.

Zaradi težav pri obnavljanju so se konec leta 1973 zbrali; dr. Franja Bojc-Bidovec, predstavniki sveta Mestnega muzeja v Idriji in Muzeja ljudske revolucije iz Ljubljane ter izdelali program obnovitvenih del.

V 1974 bo obnovljena električna napeljava, v celoti urejena posteljnina in ves tekstilni inventar, v okviru možnosti rekonstruirana notranjost objektov in postavljeni nekateri novi napisi ter urejena stara pot do Franje.

Pri tem računamo na pomoč takratnega osebja in na denarno pomoč republiške kulturne skupnosti. Zaprošiti pa nameravamo tudi JLA za pomoč pri težjih delih. Ob zaključku bi obvestili obiskovalce še o tem, da je že asfaltirana pot, ki vodi iz Cerknega do karkirišča pred Franjo.

JURIJ Bavdaž

PRIMORJE EXPORT NOVA GORICA

tozd čipka

idrija

65286 Idrija, trg m. tita 4
pravna oseba, tel. 860-55
poštni predal 1, žiro račun
52020-601-11191 sdk idrija

Soško gozdno gospodarstvo

z obratom I in II v Idriji

želi vsem občanom in vsemu delovnemu
ljudstvu srečno in uspešno leto 1974

Mercator

VELETRGOVINA Ljubljana
TOZD Idrija

Cenjenim odjemalcem se ob zaključku poslovnega leta 1973 zahvaljujemo za izkazano zaupanje in sodelovanje in sporočamo, da bomo tudi v Novem letu 1974 nudili pester asortiman blaga po konkurenčnih cenah v vseh svojih 34 poslovalnicah.

Še nadalje naj velja: »PRI MERCATORJU DOBITE VSE.«

kz idrija

OZD – združena z zadrugo Cerčno

z enotami

PROIZVODNI OKOLIŠ – IDRIJA IN CERKNO, KLAVNICA, TRGOVINA V IDRIJI IN ČRNEM VRHU TER HRANILNO-KREDITNA SLUŽBA.

PRIPOROČAMO SE VSEM ODJEMALCEM IN POSLOVNIM PARTNERJEM.

G O S T I L N A **» NEBESA «**

NAJZNAMENITEJŠE IN PRILJUBLJENO IDRIJSKO GOSTIŠČE VABI DOMAČE IN TUJE GOSTE TER SKUPINE V SVOJE POPOLNOMA PRENOVLJENE PROSTORE, KJER BODO OB VSAKEM ČASU POSTREŽENI Z IDRIJSKIMI SPECIALITETAMI. POSEBNA SOBA ZA SVATBE, SPREJEME IN DRUGE SVEČANOSTI.

ETA

CERKNO - JUGOSLAVIJA

TOVARNA ELEKTROTERMIČNIH APARATOV

TELEFON: CERKNO 88-530 IN 88-531

TELEGRAM: ETA CERKNO

TELEPRINTER: 34319

TEKOČI RAČUN: NB-SDK EKSP. IDRIJA 52020-601-11053

ŽEL. POSTAJA ŠKOFJA LOKA

»Iskra« tovarna elektromotorjev
in gosp. aparatov Železniki
v Združenem podjetju »Iskra« Kranj
TOZD montažni oddelek Idrija

Proizvajamo:

- lužne črpalke za vse vrste pralnih in pomivalnih strojev
- male kolektorske motorje za gosp. aparate in
- male asinhronske motorje

AUTOPREVOZ TOLMIN

TOZD »PROMET IDRIJA«

OPRAVLJA VSAKOVRSNE PREVOZE DOMA IN V INOZEMSTVU.

V LASTNIH DELAVNICAH IMA ORGANIZIRANO SERVISNO

SLUŽBO ZA VOZILA

FIAT ● ZASTAVA ● ŠKODA ● TAM IN OM

ZIDGRAD G. P. I D R I J A

OPRAVLJA VSA GRADBENA DELA NIZKIH, VISOKIH IN
INDUSTRIJSKIH OBJEKTOV V POPOLNO ZADOVLJ-
STVO NAROČNIKOV.

SPECIALIZIRALI SMO SE TUDI V JAMSKIH GRADNJAH.
NAŠA TEHNIČNA OPREMA JE TOLIKO IZPOPOLNJENA,
DA SMO PRIPRAVLJENI ZA PREVZEM TUDI NAJBOLJ
ZAHTEVNIH GRADENJ.

TOVARNA KOLEKTORJEV IDRIJA

IDRIJA, VOJKOVA ŠT. 10, P. P. 27,
ŽELEZNIŠKA POSTAJA LOGATEC

Tel. št. 065 86-104
Telex 34-336 YU TKI

PROIZVAJAMO
vse vrste kolektorjev za domače tržišče in za izvoz.

LJUBLJANA

LESNA IN POHIŠTVENA INDUSTRIJA IDRIJA

- **V Idriji proizvaja spalnice**
- **V IDRIJI PROIZVAJA SPALNICE**
- **V CERKNEM PROIZVAJAMO KOLONIALNO POHIŠTVO.
VSE PROIZVODE LAHKO KUPITE NEPOSREDNO
V TOVARNI TUDI NA POTROŠNIŠKI KREDIT.**

RUDNIK ŽIVEGA SREBRA IDRIJA

Proizvaja za domači in svetovni trg

**živo srebro 99,99 %
živosrebrni oksid 98,5 %**

**Železniška postaja Logatec
Tel. Idrija 86-108, telex 31-257 Idrija**

VSEBINA:

LADO BOŽIČ: Dijaške organizacije v Idriji	125
FRANC PAVŠIČ: Lyra in glasbene tradicije v Idriji	165
FERDINAND TANČIK: Idrijska rudarska nošnja v sredini 18. stol.	179
Dr. JOŽE PFEJFER: Očesne operacije prof. Kerna v Idriji	184
VOJKO BOŽIČ: Socialno-ekonomski položaj Idrijskih študentov	195
OBVESTILA – POROČILA – RECENZIJE – KRITIKE	211